

ใบรับรองวิทยานิพนธ์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย)

ปริญญา

วรรณคดีไทย

วรรณคดี

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง ลิลิตจันทกินนร: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

Lilit Chandakinnorn: An Analytical Study

นามผู้วิจัย นางสาวสาวินี ขอนแก่น

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รองศาสตราจารย์เสาวณิต วิงวอน, อ.ด.)

หัวหน้าภาควิชา

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วัชรภรณ์ อาจหาญ อ.ม.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา ธีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน เดือน พ.ศ.

สิงสิงห์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

ลิลิตจันทกนิพนธ์: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

Lilit Chandakinnorn: An Analytical Study

โดย

นางสาวสาวิณี ขอนแก่น

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย)

พ.ศ. 2557

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

สาวิณี ขอนแก่น 2557: ลิลิตจันทกินนร: การศึกษาเชิงวิเคราะห์

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วรรณคดีไทย) สาขาวิชาวรรณคดีไทย ภาควิชา

วรรณคดี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รองศาสตราจารย์เสาวณิต วิงวอน, อ.ด.

207 หน้า

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาเรื่องลิลิตจันทกินนรจากต้นฉบับเอกสารตัวเขียนที่ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ ประเด็นศึกษา ได้แก่ สมัยที่แต่ง ผู้แต่ง จุดประสงค์ในการแต่ง จันทลักษณ์ การเปลี่ยนแปลงอรรถกถาจันทกินนรชาดกมาเป็นลิลิตจันทกินนร กลวิธีทางวรรณศิลป์ ลักษณะร่วมของลิลิตจันทกินนรกับวรรณคดีสมัยอยุธยา การส่งอิทธิพลให้วรรณคดีสมัยหลัง และคุณค่าของเรื่องลิลิตจันทกินนร

ผลการศึกษาพบว่า ลิลิตจันทกินนรที่มีมาจากอรรถกถาจันทกินนรชาดก เป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งไม่ปรากฏนามผู้แต่ง การเปลี่ยนแปลงเรื่องจากอรรถกถาจันทกินนรชาดกมีกระบวนการสร้างสรรค์จากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นวรรณคดีร้อยกรอง ได้แก่ การดำเนินเรื่องโดยยึดโครงสร้างของอรรถกถาชาดก ประกอบด้วย ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสโมธาน แต่มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหา ได้แก่ การเพิ่มและเปลี่ยนแปลงรายละเอียดเนื้อหา การเพิ่มตัวละครและเหตุการณ์ รวมถึงการแทรกบทพรรณนาตามขนบการประพันธ์วรรณคดีร้อยกรองของไทย ซึ่งยังคงรักษารายกาศของเรื่องทางพระพุทธศาสนาไว้ นอกจากนี้ กวีมีกลวิธีการสร้างตัวละครพระนางพิมพาและนางจันทกินนรให้แสดงสภาวะทางอารมณ์ความรู้สึกและแสดงบทบาทในฐานะภรรยาและมารดาตามแบบผู้หญิงในอุดมคติเด่นชัดกว่าที่ปรากฏในอรรถกถาจันทกินนรชาดก

ลิลิตจันทกินนรมีกลวิธีการปรุงแต่งคำ ความ และเสียง ทำให้เรื่องมีความงดงามทางภาษาวรรณศิลป์ วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะร่วมกับวรรณคดีสมัยอยุธยาหลายเรื่องและยังส่งอิทธิพลให้แก่วรรณคดีสมัยต่อมา ลิลิตจันทกินนรจึงเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าและมีความสำคัญเรื่องหนึ่งในประวัติศาสตร์วรรณคดีไทย

Sawinee Khonkaen 2014: *Lilit Chandakinnorn*: An Analytical Study.

Master of Arts (Thai Literature), Major Field: Thai Literature, Department of Literature. Thesis Advisor: Associate Professor Sauvanit Vingvorn, Ph.D.

207 pages

This thesis aims at studying *Lilit Chandakinnorn* from unpublished manuscripts. The study focuses on textual dating, author, objectives, prosody, adaptation from *Jātaka-atthakathā*, literary art techniques, mutual characteristics between *Lilit Chandakinnorn* and other writings during Ayutthaya period, influence on Thai literary creation in later period and values of the text.

The research reveals that the origin of *Lilit Chandakinnorn* can be traced back to Chandakinnara *Jātaka-atthakathā*. The text was composed by an anonymous author in the reign of King Phra Narayana of Ayutthaya kingdom. The adaptation from Chandakinnara *Jātaka-atthakathā* was processed through poetic conventions of Buddhist scripture. Still, the author conformed to *Jātaka-atthakathā* narrative structure. Maintaining conventions of Buddhist literature, the author added story details, characters, incidents, and traditional poetic descriptions into the text. Moreover, the author shedded the light on two characters: Bimba and Chandakinnaree by illustrating their thoughts, emotions, and roles as perfectly virtuous wives and mothers. Compared to those in Chandakinnara *Jātaka-atthakathā*, these characters are more apparent.

In terms of literary values, the author conventionally utilized senses and sounds. Also, *Lilit Chandakinnorn* shares a lot in common with other literatures written in Ayutthaya period as the text has been influencing Thai literary creation later on. For this reason, *Lilit Chandakinnorn* deserves its prominent place in the history of Thai literature.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เพราะได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร. เสาวณิต วิงวอน อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำปรึกษาแนะนำ ตรวจสอบแก้ไขวิทยานิพนธ์ ด้วยความกรุณาและเอาใจใส่เป็นอย่างดี ผู้วิจัยขอน้อมรำลึกพระคุณของอาจารย์เป็นอย่างสูง

กราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. สรณัฐ ไตลังคะ ประธานกรรมการสอบ วิทยานิพนธ์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สายวรณ น้อยนิมิตร ผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก ที่ได้กรุณา แนะนำข้อความรู้อันเป็นประโยชน์และตรวจสอบแก้ไขวิทยานิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น กราบ ขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์วัชรภรณ์ อาจหาญ หัวหน้าภาควิชาวรรณคดีที่เมตตาต่อผู้วิจัย

กราบขอบพระคุณ อาจารย์เทิม มีเต็ม และอาจารย์ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ กรมศิลปากร นายจุ ดิประโคน หัวหน้ากลุ่มงานทะเบียนและบริการ กลุ่มหนังสือตัวเขียนและ จารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ที่กรุณาให้คำปรึกษาเกี่ยวกับต้นฉบับเอกสารตัวเขียนเรื่องจันทกนิพนธ์ ทุกฉบับ และกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นัทธนัย ประสานนาม ที่กรุณาตรวจแก้ บทคัดย่อภาษาอังกฤษ ให้คำปรึกษาและช่วยเหลือผู้วิจัยด้วยความเมตตาเสมอมา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงด้วยความกรุณา และความอุปการะ ของกัลยาณมิตรร่วมรุ่น หลายท่าน รวมถึงพี่ๆ เพื่อนๆ นักภาษาโบราณที่กรุณาแบ่งเบาภาระงานระหว่างที่ผู้วิจัยใช้เวลา เพื่อการศึกษา และนายพิชิตพันธ์ ศาตะจันทร์ ผู้คอยช่วยเหลือและเป็นกำลังใจด้วยดีมาโดยตลอด ผู้วิจัยขอขอบคุณทุกท่านมา ณ โอกาสนี้

สุดท้ายนี้ขอกราบขอบพระคุณคุณตา คุณยาย และคุณแม่ ที่อบรมเลี้ยงดูด้วยความรัก และให้โอกาสทางการศึกษาแก่ผู้วิจัย คุณค่าอันใดที่เกิดจากงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยขอมอบเป็น เครื่องบูชาต่อบุพการี ครู อาจารย์ ผู้มีพระคุณทุกท่านตลอดจนผู้แต่งและผู้บันทึกรวมไปถึงเจ้าของ เอกสารโบราณเรื่องจันทกนิพนธ์ทุกฉบับ

สาวินี ขอนแก่น

มิถุนายน 2557

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง	(3)
สารบัญภาพ	(4)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
ขอบเขตการวิจัย	5
ข้อตกลงในการวิจัย	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
วิธีวิจัย	7
นิยามศัพท์	7
แผนการดำเนินงาน	7
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	8
เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีประเภทลิลิต	8
เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องจันทกินนรและเรื่องกินนร	9
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์วรรณกรรม	12
บทที่ 3 วรรณกรรมเรื่องจันทกินนร	15
อรรถกถาจันทกินนรชาดก	17
จันทกินนรคำฉันท์	24
จันทกินนรกลอนอ่าน	42
บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกินนร	47
ลิลิตจันทกินนร	51

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ลักษณะสำคัญของลิลิตจันทกินนร	59
สมัยที่แต่ง	59
ผู้แต่งและจุดประสงค์ในการแต่ง	60
ฉันทลักษณ์	62
ความสัมพันธ์ระหว่างฉันทลักษณ์กับการเสนอเนื้อหา	73
การปรับเปลี่ยนอรรถกถาจันทกินนรชาดกเป็นลิลิตจันทกินนร	80
กลวิธีทางวรรณศิลป์	105
ลักษณะร่วมของลิลิตจันทกินนรกับวรรณคดีสมัยอยุธยา	112
การส่งอิทธิพลให้วรรณคดีสมัยหลัง	122
บทที่ 5 คุณค่าของลิลิตจันทกินนร	125
คุณค่าด้านประวัติวรรณคดีไทย	125
คุณค่าด้านแสดงคุณลักษณะของผู้หญิงในอุดมคติ	128
คุณค่าด้านสารัตถธรรม	132
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	136
สรุปผลการวิจัย	136
ข้อเสนอแนะ	138
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	139
ภาคผนวก	146
ภาคผนวก ก คำชี้แจงการปริวรรต และคำปริวรรตลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31	147
ภาคผนวก ข ต้นฉบับเอกสารตัวเขียนเรื่องลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31	169
ภาคผนวก ค คำชี้แจงรูปแบบอักษรและอักขรวิธี และรูปแบบอักษรไทย และอักษรขอมจากลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31	197
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	207

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	การปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากอรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกเป็นลิลิตจันทกนิพนธ์	81

ตารางผนวกที่

1	รูปพยัญชนะอักษรไทยและอักษรขอม	201
2	รูปสระอักษรไทย	204
3	รูปสระอักษรขอม	205
4	รูปตัวเลข วรรณยุกต์ และเครื่องหมาย	206

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	เรื่องจันทกนิพนธ์ในรูปแบบคำประพันธ์ประเภทต่างๆ	16
2	พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับสำนักหอบรมครูวัดสามพระยา(ส.อ.ส) พิมพ์ครั้งที่ 1	17
3	พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับสำนักหอบรมครูวัดสามพระยา(ส.อ.ส) พิมพ์ครั้งที่ 2	18
4	พระไตรปิฎก มหาวิถถารนัย 500 กัณฑ์ ของ ส.ธรรมภักดี	19
5	พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6	20
6	นิบาตชาดก เล่ม 6 ปกิณกนิบาต วีสตินิบาต ดิงสนิบาต	21
7	ปกสมุดหน้าต้น เรื่องจันทกนิพนธ์คำฉันท์ ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 3	26
8	ต้นฉบับจันทกนิพนธ์คำฉันท์ ประเภทหนังสือสมุดไทยดำ เลขที่ 3	26
9	ปกสมุดหน้าต้น เรื่องจันทกนิพนธ์คำฉันท์ ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 4	27
10	ต้นฉบับจันทกนิพนธ์คำฉันท์ ประเภทหนังสือสมุดไทยดำ เลขที่ 4	27
11	ปกคัมภีร์ใบลาน เรื่องจันทกนิพนธ์คำฉันท์ เลขที่ 1	29
12	ต้นฉบับจันทกนิพนธ์คำฉันท์ ประเภทคัมภีร์ใบลาน เลขที่ 1	29

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
13	รูปอักษรจากต้นฉบับจันทกนิกรคำฉันท์ ประเภทสมุดฝรั่ง เลขที่ 2	35
14	หน้าปกจันทกนิกรคำฉันท์ ประเภทสมุดฝรั่ง เลขที่ 2	36
15	ต้นฉบับจันทกนิกรคำฉันท์ ประเภทสมุดฝรั่ง เลขที่ 2	36
16	จันทกนิกรคำฉันท์ ฉบับพิมพ์	40
17	ปกสมุดหน้าต้น เรื่อง จันทกนิกรกลอนอ่าน ประเภทสมุดไทยขาว เลขที่ 55	43
18	ต้นฉบับจันทกนิกรกลอนอ่าน ประเภทสมุดไทยขาว เลขที่ 55	44
19	บทละครดึกดำบรรพ์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย	48
20	การแสดงละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกนิกร ฉากที่ 2	50
21	ปกสมุดหน้าต้น เรื่อง ลิลิตจันทกนิกร ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 31	51
22	ต้นฉบับลิลิตจันทกนิกร ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 31	52
23	ปกสมุดหน้าต้น เรื่อง ลิลิตจันทกนิกร ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 32	52
24	ต้นฉบับลิลิตจันทกนิกร ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 32	53
25	ลายพระหัตถ์สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ	54

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
26	ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องจันทกีนนรชาดก ของ สืบพงศ์ ธรรมชาติ	55
27	“จันทกีนนรชาดก” ตอนพระอินทร์แปลงกายเป็นพราหมณ์ชุบชีวิต พระจันทกีนนร	58
28	“จันทกีนรี” ภาพวาดสีน้ำมัน ฝีมือ จักรพันธุ์ ไปษยกฤต ศิลปินแห่งชาติ	58
29	ผังชั้นทลัษณ์ร่ายโบราณ	62
30	ผังชั้นทลัษณ์ร่ายสุภาพ	63
31	ผังชั้นทลัษณ์โคลงสองสุภาพ	66
32	ผังชั้นทลัษณ์โคลงสามสุภาพ	68
33	ผังชั้นทลัษณ์โคลงสี่สุภาพ	69

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ลิลิตจันทกินนรเป็นวรรณคดีที่มาจากอรรถกถาจันทกินนรชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่รู้จักกันดี และแพร่หลายในสังคม เนื้อหาอรรถกถาจันทกินนรชาดกแสดงให้เห็นถึงความรักความซื่อสัตย์ของภรรยาที่มีต่อสามี ไม่ยอมทอดทิ้งในยามตกทุกข์ได้ยาก ด้วยเหตุนี้หากต้องการกล่าวถึงคุณสมบัติที่ดีของภรรยา ผู้คนในสังคมมักหยิบยกนิทานชาดกเรื่องนี้ขึ้นมาเปรียบเปรยอยู่เสมอ นอกจากนี้อรรถกถาจันทกินนรชาดกยังนำเสนอสารัตถธรรมที่น้อมนำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและยึดถือปฏิบัติตามหลักธรรมขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

อรรถกถาจันทกินนรชาดกเป็นเรื่องสรรเสริญเกียรติคุณของพระนางพิมพาที่มีความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อพระสวามีทั้งในปัจจุบันและในอดีตชาติ อรรถกถากล่าวว่าพระพุทธรูปที่แสดงชาดกเรื่องนี้เมื่อครั้งเสด็จไปโปรดพระพุทธบิดา พระประยูรญาติ ตลอดจนพุทธบริษัททั้งหลายที่กรุงกบิลพัสดุ์ภายหลังจากตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับเป็นครั้งแรกที่เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์

เนื้อเรื่องของจันทกินนรชาดกในอรรถกถากล่าวถึงอดีตชาติของพระพุทธรูปเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นกนิษฐนารีเป็นภรรยา พระเจ้าพรหมทัตกษัตริย์ผู้ครองเมืองพาราณสีได้เสด็จประพาสป่าเพื่อล่าสัตว์ พระองค์พอพระทัยนางจันทกินนรีจึงได้แฉ่งครองสรวงพระจันทกินนร จากนั้นทรงเกลี้ยกล่อมให้นางเป็นมเหสี นางปฏิเสธและอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยสามี พระอินทร์เห็นใจในความรักและความซื่อสัตย์ที่นางจันทกินนรีมีต่อสามี จึงแปลงกายเป็นพราหมณ์มาชุบชีวิตให้พระจันทกินนรฟื้นคืนชีพดังเดิม

ด้านความเป็นเรื่องรักและความงามทางภาษาวรรณศิลป์ของอรรถกถาจันทกินนรชาดก
 สุกจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2548: 68) ได้กล่าวไว้ว่า

...จันทกินนรชาดก เป็นนิยายรักที่มีความโดดเด่น พรรณนาความรักความผูกพัน
 ระหว่างสามีภรรยาผู้อยู่ร่วมกันด้วยความรักอันดูดีมีค่านั่นคือ จันทกินนรและจันทกินรี
 ชาดกหรือนิยายรักเรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงใช้ยืนยันความจริงรักภักดีอันเลิศล้ำของ
 พระนางพิมพาที่มีต่อพระพุทธองค์สืบเนื่องมายาวนาน ไม่ว่าจะเป็นชาติที่เป็นพระนาง
 พิมพา หรือในพระชาติที่เป็นนางจันทกินรี...เมื่ออ่านแม้เพียงคาถาของจันทกินนร
 ชาดก ก็จะเป็นนิยายรักที่ซาบซึ้งตรึงใจ เพราะมีบทพรรณนาจากธรรมชาติ
 อันวิจิตรงดงาม ทั้งมีบทพรรณนาความโศกของจันทกินนรผู้สามีที่กล่าวอำลาภรรยา
 อย่างน่าสะเทือนใจ และมีบทโต้ตอบอันเฉียบคมระหว่างจันทกินรีกับพระเจ้าพรหมทัต
 ผู้ลอบสังหารจันทกินนรผู้สามี...

จากคุณสมบัติของความเป็นเรื่องรักที่ดูดีมีค่าซึ่งตรึงใจประกอบกับลีลาภาษา
 วรรณศิลป์ที่ประณีตงดงามและมีคติธรรมกล่อมเกล่าจิตใจ ส่งผลให้อรรถกถาจันทกินนรชาดก
 ได้รับความนิยมในวงวรรณคดีของไทยมาเป็นเวลาช้านาน ดังจะเห็นว่ากวีไทยได้นำอรรถกถา
 จันทกินนรชาดกไปเป็นต้นเรื่องในการประพันธ์วรรณกรรมลายลักษณ์หลายรูปแบบสืบเนื่องกันมา
 หลายยุคสมัย ทำให้มีวรรณคดีเกี่ยวกับเรื่องจันทกินนรหลายฉบับด้วยกัน ที่แต่งด้วยฉันท์ ได้แก่
 จันทกินนรคำฉันท์ กลอน ได้แก่ จันทกินนรกลอนอ่าน บทละคร ได้แก่ บทละครดึกดำบรรพ์เรื่อง
 จันทกินรี พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ความเป็น
 เรื่องจันทกินนรไม่ได้มีเฉพาะในภาคกลางเท่านั้น ยังพบเรื่องจันทกินนรในรูปแบบหนังสือบุด
 อันเป็นเอกสารของท้องถิ่นภาคใต้ด้วย

เรื่องของจันทกินนรยังปรากฏในรูปแบบศิลปะแขนงอื่นๆ เช่น ศิลปะสาขาจิตรกรรม ได้แก่
 ภาพจิตรกรรมฝาผนังเรื่องจันทกินนรชาดกภายในพระอุโบสถ วัดเครือวัลย์วรวิหาร
 แขวงอรุณอมรินทร์ เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร ภาพวาดสีน้ำมันบนผ้าใบ ชื่อ จันทกินรี
 ฝีมือ จักรพันธุ์ โปษยกฤต ศิลปินแห่งชาติ นอกจากนี้ยังมีสาขานาฏศิลป์ ได้แก่ ละครจันทกินรี
 เป็นระบำตอหนึ่งในการแสดงละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกินรีซึ่งแสดงโดยคณะละคร
 วงสวนกุหลาบของเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ละครดึกดำบรรพ์เรื่องนี้นิยมแสดงสืบมากระทั่งปัจจุบัน

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าเรื่องจันทกินนรได้รับความนิยมมาตลอดจนถึงปัจจุบัน และมีการนำเสนอเรื่องราวของจันทกินนรผ่านผลงานรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลาย สิ่งนี้สะท้อนว่าวีและศิลปินย่อมเล็งเห็นคุณค่าของเนื้อหาที่สะท้อนอารมณ์ และคุณค่าสารัตถธรรมจากเรื่องราวที่ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจจนอยากถ่ายทอดเรื่องราวผ่านรูปแบบคำประพันธ์และรูปแบบศิลปะอื่นๆ ให้คนในสังคมได้รู้คุณค่าของเรื่องจันทกินนรสืบเนื่องกันเสมอมา

นอกจากเรื่องจันทกินนรฉบับต่างๆ ข้างต้นแล้ว ยังมีเรื่องจันทกินนรอีกฉบับหนึ่ง ได้แก่ ลิลิตจันทกินนร ต้นฉบับเป็นเอกสารตัวเขียน ความสำคัญของลิลิตจันทกินนร คือ เป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งยังไม่มีมีการพิมพ์เผยแพร่ ทำให้ไม่ได้รับการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ไทยว่าเป็นวรรณคดีลิลิตในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วงวรรณคดีศึกษาจึงเชื่อกันสืบมาว่าไม่มีวรรณคดีประเภทลิลิตในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ตามที่สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (อ้างถึงใน วัชร รมะนันท์, 2517: 54) ทรงแธิบายไว้ว่า

... มาตอนกลางนับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชชอบแต่งโคลงและฉันท์กันเป็นพื้น มีโคลงพระศรีมหาสมุทร และโคลงกำสรวล กับทั้งโคลงเบ็ดเตล็ดเป็นตัวอย่าง ส่วนฉันท์ก็มีเรื่องสมุทรโฆษ และเรื่องอนิรุทธ เป็นตัวอย่าง ถึงตอนปลายนับแต่รัชกาลพระเจ้าบรมโกศชอบแต่งกลอนเพลงยาวกันเป็นพื้น ตัวอย่างมีอยู่มาก **ในกรุงศรีอยุธยา สมัยตอนกลางและตอนปลายหาปรากฏว่ามีลิลิตเรื่องใดไม่...**

สมัยต่อมาแม้จะมีนักวิชาการที่พบต้นฉบับลิลิตจันทกินนรแต่ยังไม่มีผู้ใดศึกษาอย่างละเอียด จากข้อมูลที่มีผู้วิจัยสำรวจมีนักวิชาการนำเรื่องลิลิตจันทกินนรไปประกอบการศึกษาเพื่อเสริมข้อมูลหลักเพียงบางส่วน อาจเป็นเพราะไม่ใช่หัวข้อหรือประเด็นที่ตั้งใจศึกษาไว้แต่แรก แต่พบเรื่องลิลิตจันทกินนรขณะสำรวจวรรณกรรมซึ่งมีประโยชน์ต่อประเด็นการศึกษา จึงวิเคราะห์ลิลิตจันทกินนรบางประเด็นเพื่อประกอบหัวข้อศึกษา เช่น วศวรรษ สบายวัน (2551) ศึกษาเรื่องลิลิต ประเด็นความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในฐานะประเภทวรรณคดี ได้นำเรื่องลิลิตจันทกินนรไปประกอบหัวข้อที่ศึกษาว่าเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่กวีระบุคำว่า “ลิลิต” ในตัวเรื่องที่มีฉันทลักษณ์ประเภทร่ายแต่งสลับกับโคลง หรือ ปริญา สุวรรณรงค์ (2542) ศึกษาลิลิตจันทกินนรในฐานะวรรณกรรมคำหลวงทั้งนี้ยังไม่มีการศึกษาลิลิตจันทกินนรด้านอื่นๆ อย่างละเอียด หรือแม้แต่ นักวิชาการบางคนก็ศึกษาวรรณคดีลิลิตหรือวรรณคดีที่มีที่มาจากอรรถกถาจันทกินนรขาดก

ก็ไม่ได้กล่าวถึงลิลิตจันทกินนรในงานศึกษาค้นคว้า เช่น วัชรวิ รมยะนันท์ (2517) กล่าวถึงวรรณคดีลิลิตของไทยตั้งแต่สมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 10 เรื่อง หรือ เอมอร ชิตะโสภณ (2525) ศึกษาวรรณคดีประเภทลิลิตตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงปัจจุบัน หรือ นิยะดา เหล่าสุนทร (2545) ศึกษาอิทธิพลของอรรถกถาชาดกที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย ทั้งหมดนี้ไม่ได้กล่าวถึงลิลิตจันทกินนรรวมอยู่ด้วย

ต้นฉบับเอกสารตัวเขียนเรื่องลิลิตจันทกินนรที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติรวบรวมไว้มี 2 ฉบับ ดังนี้

1. “จันทกินนร โดยมหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เล่มรงค์ (ดินสอ, หรดาล). พ.ศ. 2227. เลขที่ 31. 107 หน้า.

2. “จันทกินนร โดยมหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เล่มรงค์ (ดินสอ, หรดาล). พ.ศ. 2227. เลขที่ 32. 107 หน้า.

นอกจากนี้ยังมีเอกสารคำคัด คือ เอกสารที่เจ้าหน้าที่คัดลอกจากต้นฉบับเพื่อให้บริการแก่ประชาชน อีก 3 ฉบับ ซึ่งคัดลอกจากหนังสือสมุดไทยดำ เลขที่ 32 ซึ่งเดิมคือเลขที่ 26 ดังนี้

1. “จันทกินนรชาดก นิพนธ์โดยมหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เล่มพิมพ์ดีด. พ.ศ. 2485. เลขที่ 314. 28 หน้า.

2. “จันทกินนรชาดก นิพนธ์โดยมหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เล่มพิมพ์ดีด. พ.ศ. 2485. เลขที่ 315. 28 หน้า.

3. “จันทกินนรชาดก นิพนธ์โดยมหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. กระดาษฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เล่มรงค์ (ดินสอ, พิมพ์ดีด). ศก 130 (พ.ศ. 2455). เลขที่ 338. 26 หน้า.

ดังนั้นจำนวนต้นฉบับเอกสารตัวเขียนจึงมีเอกสารประเภทสมุดไทยดำ 2 เล่มที่ คือ เลขที่ 31 และ เลขที่ 32 ส่วน เลขที่ 314 315 และ 338 เป็นเอกสารประเภทคำคัด

จากการที่ผู้วิจัยได้สำรวจเอกสารตัวเขียน พบว่าเนื้อความของเอกสารทั้ง 5 ฉบับ เหมือนกัน และเอกสารตัวเขียนเลขที่ 31 มีสภาพสมบูรณ์ที่สุด กล่าวคือ มีความสมบูรณ์ทั้งเนื้อหา และลายเส้นตัวอักษร ในส่วนของตัวอักษรเขียนด้วยเส้นหรรดลและมีร่องรอยการแก้ไขคำด้วย เส้นดินสอ ลายเส้นหรรดลที่เขียนนั้นมีความสวยงามและประณีต ขนาดอักษรมีความสม่ำเสมอ

ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณคดีเรื่องลิลิตจันทกินนรมีคุณค่าและมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ แต่ไม่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางเนื่องจากยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ จึงได้ปริวรรตต้นฉบับและศึกษา วิเคราะห์ด้านสมัยที่แต่ง จุดประสงค์ในการแต่ง ชั้นทลัษณ์ กลวิธีทางวรรณศิลป์ การปรับเปลี่ยน จากอรรถกถาชาดกเป็นลิลิตจันทกินนร ลักษณะร่วมกับวรรณคดีสมัยอยุธยา และสรวัดธรรมที่ปรากฏในเรื่อง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะสำคัญของเรื่องลิลิตจันทกินนร
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์การปรับเปลี่ยนอรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทลิลิต
3. เพื่อศึกษาคุณค่าของเรื่องลิลิตจันทกินนร

ขอบเขตการวิจัย

วิทยานิพนธ์นี้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องลิลิตจันทกินนรจากเอกสารตัวเขียนฉบับเลขที่ 31 “จันทกินนร โดยมหาราช.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์(ดินสอ,หรรดล). พ.ศ. 2227 เนื่องจากมีความสมบูรณ์ทั้งสภาพของเอกสาร ลายเส้น เนื้อหามากที่สุด และบันทึกโดยอาลักษณ์ทำให้เป็นฉบับที่มีมาตรฐานสำหรับการศึกษาวิเคราะห์

ข้อตกลงในการวิจัย

1. ต้นฉบับเอกสารตัวเขียนเรื่องลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31 มีชื่อเรื่องว่า “จันทกินนรโดยมหาราช” แต่เนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทลิลิต ผู้วิจัยจึงใช้ชื่อเรื่องว่า “ลิลิตจันทกินนร” เพื่อความชัดเจนในการสื่อความถึงประเภทของวรรณคดี

2. การศึกษาเปรียบเทียบลิลิตจันทกินนรกับอรรถกถาชาดก ใช้อรรถกถาชาดกภาษาไทย ฉบับกรมศิลปากร พ.ศ. 2540

3. การอ้างอิงจากเอกสารตัวเขียนระบบนามปี ผู้วิจัยระบุเลขหน้าอ้างอิงจากเลขหน้าเอกสารต้นฉบับ ได้แก่ สมุดไทย คัมภีร์ใบลาน สมุดฝรั่ง ดังนี้

การอ้างอิงจากสมุดไทย เช่น (ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 15) หมายถึง เรื่องลิลิตจันทกินนร จากสมุดไทยหน้าต้น ลำดับหน้าที่ 15

การอ้างอิงจากคัมภีร์ใบลาน เช่น (จันทกินนรคำฉันท์, ลานที่ 25: 2) หมายถึง เรื่องจันทกินนรคำฉันท์ จากคัมภีร์ใบลาน ลานใบที่ 25 ลำดับหน้าที่ 2

การอ้างอิงจากสมุดฝรั่ง เช่น (จันทกินนรคำฉันท์, สมุดฝรั่ง: 9) หมายถึง เรื่องจันทกินนรคำฉันท์ จากสมุดฝรั่ง หน้า 9

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้เผยแพร่เรื่องลิลิตจันทกินนรให้เป็นที่รู้จักมากยิ่งขึ้นและเป็นการเพิ่มจำนวนวรรณคดีในประวัติศาสตร์วรรณคดีไทย

2. ได้เรียนรู้การปรับเปลี่ยนรูปแบบเนื้อหาและภาษาวรรณศิลป์จากอรรถกถาชาดกมาเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทลิลิต

3. ได้เข้าใจสารัตถธรรมที่ปรากฏในเรื่อง

วิธีวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยดำเนินการตามลำดับขั้นตอน ดังนี้

1. บริวรวรรตเรื่องลิลิตจันทกินนรจากต้นฉบับเอกสารตัวเขียน
2. รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา
3. ศึกษาวิเคราะห์เรื่องลิลิตจันทกินนร
4. เสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

นิยามศัพท์

การปรับเปลี่ยน (adaptation) หมายถึง การแปรจากวรรณกรรมต้นเรื่องไปเป็นวรรณกรรมอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งยังคงลักษณะเดิมบางประการอยู่อย่างเหมาะสม

แผนการดำเนินงาน

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ลิลิตจันทกินนร: การศึกษาเชิงวิเคราะห์” มีแผนการดำเนินงานตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2556 ถึง เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2557 มีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล	พฤษภาคม 2556 – กันยายน 2556
2. ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล	ตุลาคม 2556 – ธันวาคม 2556
3. ขั้นตอนการเรียบเรียงข้อมูลและสรุปผล	มกราคม 2557 – เมษายน 2557
4. ขั้นตอนการพิมพ์และเสนอเป็นรูปเล่ม	พฤษภาคม 2557 – กรกฎาคม 2557
5. รวมระยะเวลาในการศึกษาทั้งหมด	15 เดือน

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การศึกษาเรื่องลิลิตจันทกินนร ผู้วิจัยได้ตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องจัดแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีประเภทลิลิต
2. เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องจันทกินนรและเรื่องกินนร
3. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์วรรณกรรม

เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีประเภทลิลิต

วัชร รมะนันท์ (2517) “ลิลิตและนิราศ” ในบทที่ว่าด้วยลิลิตกล่าวถึงลิลิต 10 เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย ลิลิตพระลอ ลิลิตเพชรมงกุฎ ลิลิตพยุหยาตรา เพชรพวง ลิลิตพระศรีวิชัยชาดก ลิลิตตะเลงพ่าย ลิลิตนิทราชาคริต ลิลิตพายัพ และลิลิตนารายณ์สิบปาง ประเด็นการศึกษาลิลิตแต่ละเรื่อง ได้แก่ ลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหา มูลเหตุการแต่ง จัดทำคำอธิบายสำนวน คำแปลศัพท์ และตอนท้ายมีบทวิจารณ์ลิลิตเรื่องนั้นๆ เป็นการศึกษาวรรณคดีประเภทลิลิตซึ่งเป็นตัวแทนแต่ละยุคสมัยและไม่ได้กล่าวถึงลิลิตจันทกินนร

เอมอร ชิตตะโสภณ (2525) “วรรณกรรมลิลิต” ศึกษาความหมายของลิลิต การส่งสัมผัส คำประณามพจน์ และกลวิธีการแต่ง รวบรวมรายชื่อลิลิตแต่ละสมัยและจัดประเภทตามเนื้อหาได้ 6 ประเภท ได้แก่ สรรเสริญวีรบุรุษ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรม นิยาย-นิทาน นิราศ และเบ็ดเตล็ด ทำให้เห็นว่าลิลิตเป็นคำประพันธ์ที่แต่งเนื้อหาได้หลากหลาย

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2547) “วรรณคดีอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล” ศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น 8 เรื่อง ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงฉันท์ มหาชาติ คำหลวง ทวาทศมาสโคลงฉันท์ กำสรวลโคลงฉันท์ ลิลิตพระลอ สมุทโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธ

คำฉันท์ ประเด็นศึกษาได้แก่ สังคมวัฒนธรรมในการสร้างสรรค์วรรณคดี ลักษณะเด่น
ลักษณะร่วมทางชั้นทลักษณ์ ภาษา สำนวนโวหาร กลวิธีการแต่ง และความคิดความเชื่อ ทำให้
เห็นว่าวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้นได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีสมัยสุโขทัย มีลักษณะร่วมกันหลาย
ประการและได้ส่งอิทธิพลให้แก่วรรณคดีสมัยต่อมา

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2544) “อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ” ศึกษา
วิเคราะห์ลิลิตพระลอและถอดความจากคำประพันธ์ไว้อย่างละเอียด อธิบายลิลิตพระลอไว้หลาย
แง่มุม ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างชื่อเรื่องกับเนื้อหาและกลวิธีการประพันธ์ สำนวนโวหารต่างๆ
ไว้อย่างครบถ้วน ทำให้เห็นถึงภาษาวรรณศิลป์ในลิลิตพระลอซึ่งเป็นวรรณศิลป์ของวรรณคดีสมัย
อยุธยาตอนต้น

วศวรรษ สบายวัน (2551) “ลิลิต: ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในฐานะประเภท
วรรณคดี” ศึกษาความเป็นมาและความหมายของคำ “ลิลิต” ในประเด็นความเปลี่ยนแปลงด้าน
ชั้นทลักษณ์และเนื้อหา จากลิลิตจำนวน 62 เรื่อง ผลการศึกษาสรุปได้ว่า คำ “ลิลิต” มีที่มาจากคำ
“ลิลิต” ในภาษาบาลีสันสกฤต โดยนำมาใช้ในความหมายว่า “เล่น” ในสมัยอยุธยา มีวรรณคดีที่
แต่งด้วยรายสลับกับโคลงคือเรื่องพระลอ แต่ไม่ได้ระบุในเรื่องว่าเป็นลิลิต ใช้คำว่ากลอนและกานท์
ลิลิตจันทกนิพนธ์น่าจะเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่กวีระบุคำว่า “ลิลิต” ในตัวเรื่องที่มีชั้นทลักษณ์
ประเภทรายสลับกับโคลง และจากนั้นมา “ลิลิต” จึงใช้เป็นชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งของไทย
มาจนถึงปัจจุบัน

เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องจันทกนิพนธ์และเรื่องกนิกร

เสฐียรโกเศศ (2515) “กนิกร” คำนี้หมายถึง อมนุษย์ในเรื่องเทพนิยาย กล่าวไว้ใน
วรรณคดีไทยสมัยเก่าหลายเรื่อง มีรูปร่างตามภาพจิตรกรรมของไทย ท่อนบนเป็นมนุษย์
ท่อนล่างเป็นนก ในวรรณคดีอินเดียเมื่อกล่าวถึงความรักบริสุทธิ์และชื่อตรงระหว่างหญิงชาย
มักยกเอาความรักของกนิกรขึ้นมาอ้างอิงเปรียบ เพราะพวกกนิกรนั้นว่าถ้าได้เป็นคู่สามีภรรยา
แล้ว ย่อมมีความรักและชื่อตรงต่อกันเสมอไป

ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา (2545) “กัณนร – กัณนรี” อธิบายว่า กัณนร เป็นเพศชาย กัณนรีเป็นเพศหญิง โดยรูปศัพท์ซึ่งเป็นภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า “คนหรือ” หรือ “คนอะไร” เนื่องจาก กัณนรและกัณนรีเป็นครึ่งคนครึ่งนก มีเสียงไพเราะจับใจ ทำให้ผู้ได้พบเห็นต้องพิศวงจนต้องถามคำถามนี้ กัณนรและกัณนรีเป็นสัตว์ในเทพนิยายของศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธซึ่งมักจะเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดจินตนาการอันงดงามแก่ศิลปินไทยแขนงต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม เป็นต้น นอกจากนี้กัณนรและกัณนรีสัมพันธ์กับการสร้างตัวละครในวรรณคดีไทย เป็นต้นว่า จันทกัณนรชาดก ชาดกเรื่องนี้เป็นเรื่องซึ่งงดงามที่สุดเรื่องหนึ่งในวรรณคดีพุทธศาสนาว่า “แม้ความตายก็ไม่อาจเอาชนะความรักได้”

สัญญาลักษณ์ มณีไธ (2531) “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องจันทกัณนรคำฉันท์” กล่าวถึง จันทกัณนรคำฉันท์ ที่มีมาด้านเนื้อเรื่องจากจันทกัณนรชาดก ในพุทธทศนิกาย สุตตันตปิฎก และมีที่มาจากแนวคิดจากพินพานิพพานซึ่งเป็นคัมภีร์ในหมวดตำนาน วรรณคดีเรื่องนี้น่าจะแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีองค์ประกอบของเรื่องซึ่งได้แก่ โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง แก่นเรื่อง และตัวละครนั้นสอดคล้องกัน ทำให้แก่นเรื่องมีลักษณะเด่นชัด นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงมโนทัศน์ของผู้แต่งในด้านหลักพุทธธรรม แบบแผนความประพฤติของสตรีและสัตบุรุษทั่วไป ตลอดจนความเชื่อซึ่งสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมและแนวคิดที่ปรากฏในวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องอื่นๆ จันทกัณนรคำฉันท์มีกลวิธีการแต่งที่แยบคาย แสดงจุดมุ่งหมายและการสร้างภาพพจน์ได้เป็นอย่างดี

สืบพงศ์ ธรรมชาติ (2536) “ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องจันทกัณนรชาดก” จากหนังสือ บุคชาที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด วิทยาลัยครูภูเก็ต ผู้ปริวรรตศึกษาที่มาของต้นฉบับ ที่มาของเนื้อเรื่องและการแต่งจันทกัณนรชาดก พบว่าเรื่องมีเนื้อหาสมบูรณ์ ไม่ปรากฏนามผู้แต่ง กวีระบุแต่เพียงว่าแต่งเพราะได้รับพระบัญชาจากมหาราชผู้เยาว์ แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2227 สมัยกรุงศรีอยุธยา มีเนื้อหาเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นพญาจันทกัณนรราช ซึ่งมีจันทกัณนรีเป็นชายา ตอนท้ายบอกปีที่คัดลอกรวม 2 ครั้ง คือ พ.ศ. 2377 กับ พ.ศ. 2396 ตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วรรณกรรมเรื่องนี้มีเนื้อหาและสำนวนโวหารส่วนใหญ่ตรงกับลิลิตจันทกัณนรแต่มีการแทรกเนื้อความเพิ่มเติมบางตอน จึงถือว่าไม่ใช่ฉบับเดียวกัน

โชษิตา มณีใส (2537) “จันทกนิรรคำฉันท์: ผลงานตกสำรวจของพระมหานาควัดท่าทราย” เห็นว่าจันทกนิรรคำฉันท์มีลักษณะคล้ายคลึงกับวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายหลายเรื่องโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีความคล้ายคลึงกับบทกวีนิพนธ์คำฉันท์ของพระมหานาค (วัดท่าทราย) เป็นอย่างมาก เช่น การใช้รูปแบบคำประพันธ์ ฉันท์ลักษณะ ถ้อยคำสำนวน ตลอดจนสุนทรียภาพที่ปรากฏ ได้ตั้งข้อสังเกตว่าจันทกนิรรคำฉันท์อาจเป็นผลงานอีกเรื่องซึ่งยังไม่เป็นที่รู้จักของพระมหานาค (วัดท่าทราย) วรรณคดีเรื่องนี้มีความงามทั้งด้านเนื้อหาซึ่งได้เค้ามาจากจันทกนิรรชาดก ผสมกับเรื่องราวพิมาณีพพาน ด้านความคิดซึ่งได้รับอิทธิพลจากหลักธรรมในพุทธศาสนา และด้านกลวิธีประพันธ์ที่สื่อความคิดและอารมณ์ความรู้สึกของผู้แต่งได้อย่างชัดเจน

ปริญญา สุวรรณรงค์ (2542) แสดงความเห็นเรื่องผู้แต่งลิลิตจันทกนิรร ไว้ว่า ผู้แต่งเรื่องลิลิตจันทกนิรรเป็นคนเดียวกับผู้แต่งเรื่องลิลิตพระลอ และจัดเรื่องลิลิตจันทกนิรรเป็นวรรณกรรมประเภทคำหลวงที่ถูกค้นพบเป็นเรื่องที่ 5 ของไทย และหากนับตามยุคสมัยที่แต่ง คือ พ.ศ. 2227 รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว ต้องนับว่าลิลิตจันทกนิรรเป็นคำหลวงลำดับที่ 2 ของไทย

สุจิตรา จงสถิตวัฒนา (2548) ศึกษาานิยายรักในนิบาตชาดก ได้แก่ จันทกนิรรชาดก สุวรรณมิตชาดก ฉันทันตชาดก อุทัยชาดก อนนุโสจยชาดก จุลลโพธิชาดก จันทกุมารชาดก และเวสสันดรชาดก นิยายรักในชาดกนี้มีสถานภาพสำคัญ 3 ประการสอดประสานกัน คือ เป็นวรรณคดีคำสอน วรรณคดีพุทธศาสนา และวรรณคดีพุทธประวัติ ชาดกดังกล่าวมีสถานะเป็นวรรณคดีคำสอนเพราะในตัวคาถาของชาดกเหล่านี้มีข้อธรรมที่สอนโดยตรงหลายประการ พฤติกรรมของตัวละครและเหตุการณ์ในชาดกก็เป็นการสอนโดยแยบคายเช่นกัน ในแง่ของความ เป็นวรรณคดีพุทธศาสนา นิบาตชาดกเป็นส่วนหนึ่งของพระสูตรในพระไตรปิฎก อันถือเป็นคัมภีร์สูงสุดของพุทธศาสนาและเป็นตัวบออธิบายความหมายของหลักคำสอนของพุทธศาสนา และมีสถานะเป็นวรรณคดีพุทธประวัติเพราะมีเนื้อหากล่าวถึงประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีตชาติในฐานะพระโพธิสัตว์

พรชีวินทร์ มลิพันธุ์ (2549) ศึกษาเรื่อง “กนิรี: สุนทรียภาพในงานศิลปะและวรรณกรรม” ได้อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับกนิรี ในจันทกนิรชาดก ว่าเป็น 1 ใน 7 ประเภทของกนิรี เรียกว่า จันทกนิรชา ซึ่งระบุไว้ในคัมภีร์ปรมัตถโชติกะ นอกจากนี้ได้วิจารณ์เรื่องจันทกนิรชาดกไว้ว่า สามารถอธิบายวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของกนิรีได้เด่นชัดกว่าวรรณคดีเรื่องอื่นๆ และที่สำคัญคือ จันทกนิรและจันทกนิรีในเรื่องเป็นกนิรีที่ดำเนินชีวิตโดยการใช้ธรรมะเป็นที่พึ่ง

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์วรรณกรรม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์เนื้อหา

สายวรุณ น้อยนิมิตร (2542) “อรรถกถาชาดก: การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น” อรรถกถาชาดกมีสาระคำสอนที่ไม่ได้มุ่งเป็นคำสอนแก่บรรพชิต แต่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับชั้นตั้งแต่ชนชั้นปกครองจนถึงทาส และมีเนื้อหา คำสอนครอบคลุมถึงการปฏิบัติตนและการปฏิบัติต่อผู้อื่น สาระคำสอนเหล่านี้ตรงกับสาระใน วรรณคดีคำสอนของไทย อรรถกถาชาดกยังมีลักษณะเด่นในการสร้างเรื่องเพื่อสอน โดยเฉพาะ การแสดงหลักธรรม จันทกนิรชาดก แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อสามีอย่าง ที่สุดของนางจันทกนิรี และนอกจากนั้น จันทกนิรชาดกยังได้แสดงถึงความเป็นภรรยาที่ดีของ นางจันทกนิรีที่อยู่เคียงข้างสามียามทุกข์ยาก คอยปลุกปลอบขวัญและกำลังใจให้แก่สามีไม่ ทอดทิ้งไปและยอมสละได้แม้ชีวิต

นิยะดา เหล่าสุนทร (2545) “อิทธิพลของอรรถกถาชาดกที่มีต่อวรรณกรรมร้อยกรองของไทย” อรรถกถาชาดกเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คัมภีร์หนึ่งที่มีความสำคัญต่อวรรณกรรม ร้อยกรองของไทย โดยวรรณกรรมร้อยกรองของไทยหลายเรื่องต่างมีที่มาจากอรรถกถาชาดก หรือ ที่คนไทยรู้จักกันในชื่อ นิบาตชาดก วรรณกรรมภาคกลางที่ได้รับอิทธิพลจากอรรถกถาชาดกมี หลายเรื่องด้วยกัน หนึ่งในนั้นได้แก่ พระจันทกนิรีคำฉันท์และจันทกนิรีบทละครดึกดำบรรพ์ ซึ่งได้ อิทธิพลมาจากอรรถกถาจันทกนิรชาดก

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์กลวิธีทางวรรณศิลป์

พระยาอนุมานราชธน (2531) “การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์” ได้อธิบายความหมายของ อารมณ์สะเทือนใจ (emotion) ว่า หมายถึงอารมณ์อันเกิดขึ้นจากมีสิ่งใดมากระทบใจกระทำให้อารมณ์ดีหรืออารมณ์เสียไปชั่วขณะหนึ่ง คนเราเมื่อเกิดอารมณ์สะเทือนใจขึ้นแล้ว ตามปกติก็ทนนิ่งต่อไปไม่ไหว ต้องแสดงความรู้สึกนี้ออก ในภาษาอังกฤษเรียกว่า “expression” แปลว่าการแสดงออก ซึ่งตามธรรมดาการแสดงออกให้เห็นเป็นกิริยาอาการต่างๆ สุดแต่อารมณ์จะนำไป

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (2544) “ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี” อธิบายว่า วรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะของการแต่ง ซึ่งรวมเอาชั้นเชิงและฝีมือของผู้แต่งในการปรุงรสของหนังสือนั้นให้สัมผัสใจผู้อ่าน หนังสือที่มีเนื้อหาสาระดีแต่บกพร่องในด้านศิลปะการประพันธ์ เช่น ไม่มีเอกภาพ ตัวละครไม่มีชีวิตจิตใจ โครงเรื่องหละหลวมไม่กระชับ แก่นเรื่องไม่ชัดเจน ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ ฯลฯ คงจะนับเป็นหนังสือดีไม่ได้ ในขณะที่เดียวกัน หนังสือที่มีศิลปะการประพันธ์สูงแต่ไม่มีสาระประโยชน์ต่อผู้อ่าน ก็ไม่อาจจะนับว่าเป็นหนังสือดีได้เช่นกัน นอกจากนี้วรรณศิลป์ยังหมายถึงรวมไปถึงภาษา บางครั้งความงามคือความง่าย แต่ในบางครั้งความงามอาจจะต้องเป็นความซับซ้อน งดงาม ดังนั้น ภาษาที่ดีจึงหมายถึงภาษาที่เหมาะสมเจาะรัดกุม สร้างภาพพจน์ลึกซึ้งกว้างขวาง เป็นสื่อนำความคิด หรือเร้าความรู้สึก สร้างอารมณ์สะเทือนใจ

ธเนศ เวศร์ภาดา (2549) “หอมโลกวรรณศิลป์” กล่าวว่า ภาษาเป็นวัสดุในการปรุงแต่ง กวีจำเป็นต้องเรียนรู้ธรรมชาติของภาษาอย่างถ่องแท้ เพื่อจะได้เลือกใช้เสียง คำ โวหาร ซึ่งเป็นองค์ประกอบของภาษาเป็นเครื่องมือในการถักทอตัวบทให้สมบูรณ์ถึงพร้อมซึ่งความแจ่มชัด ความประณีต ความไพเราะ รวมทั้งมีความซับซ้อนในการส่งสารทางอารมณ์และความคิดอันเข้มข้น

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2549) “เจิมจันทร์กัสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย” กล่าวถึง ความเป็นสากลของภาษาวรรณศิลป์และลักษณะเฉพาะของภาษาวรรณศิลป์ของไทยไว้ว่า ลักษณะความเป็นสากลของภาษาวรรณศิลป์คือ การใช้ภาษาเพื่อบ่งสื่อ “อารมณ์” และ “ความรู้สึก” กลวิธีการสร้างอารมณ์ความรู้สึกนั้นเกิดจากการพรรณนารายละเอียดอย่างประณีต

พิสดาร หรือใช้สัญลักษณ์กล่าวแทนความคิด กลวิธีเชิงวรรณศิลป์เหล่านี้มีปรากฏในวรรณคดีของทุกชาติทุกภาษา สำหรับลักษณะเฉพาะของภาษาวรรณศิลป์ของไทย คือ เป็นภาษาคำโดดและภาษาที่มีเสียงวรรณยุกต์ กวีไทยจึงนิยมการเล่นคำ เล่นเสียง การเล่นสัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะ ในลักษณะต่างๆ หรือการเล่นคำพ้องรูปพ้องเสียง การมีคำซ้อนจำนวนมากในภาษา ทำให้กวีสร้างคำซ้อนในหลายลักษณะเพื่อสร้างวรรณศิลป์ได้อย่างประณีตแบบคาย

พัชรินทร์ บุรณะกร (2551) “ความโศกในปัญญาสชาดก: อารมณ์สะท้อนใจกับการสอนคติธรรมทางพุทธศาสนา” กลวิธีนำเสนอความโศกที่สร้างอารมณ์สะท้อนใจในปัญญาสชาดกมี 3 กลวิธี คือ 1. กลวิธีการสร้างเรื่องเพื่อนำเสนอความโศก 2. การนำเสนอความโศกร่วมกับความรู้สึกอื่น ได้แก่ ความโศกร่วมกับความรัก ความโศกร่วมกับความกลัว ฯลฯ 3. กลวิธีทางวรรณศิลป์ ได้แก่ การใช้คำ การใช้ความเปรียบ และการบรรยายและพรรณนาความโศก กลวิธีเหล่านี้เป็นปัจจัยนำเสนอความโศกในตวับทปัญญาสชาดกซึ่งสร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านจนเกิดการตระหนักรู้และเข้าใจในคติธรรมทางพุทธศาสนาในปัญญาสชาดก

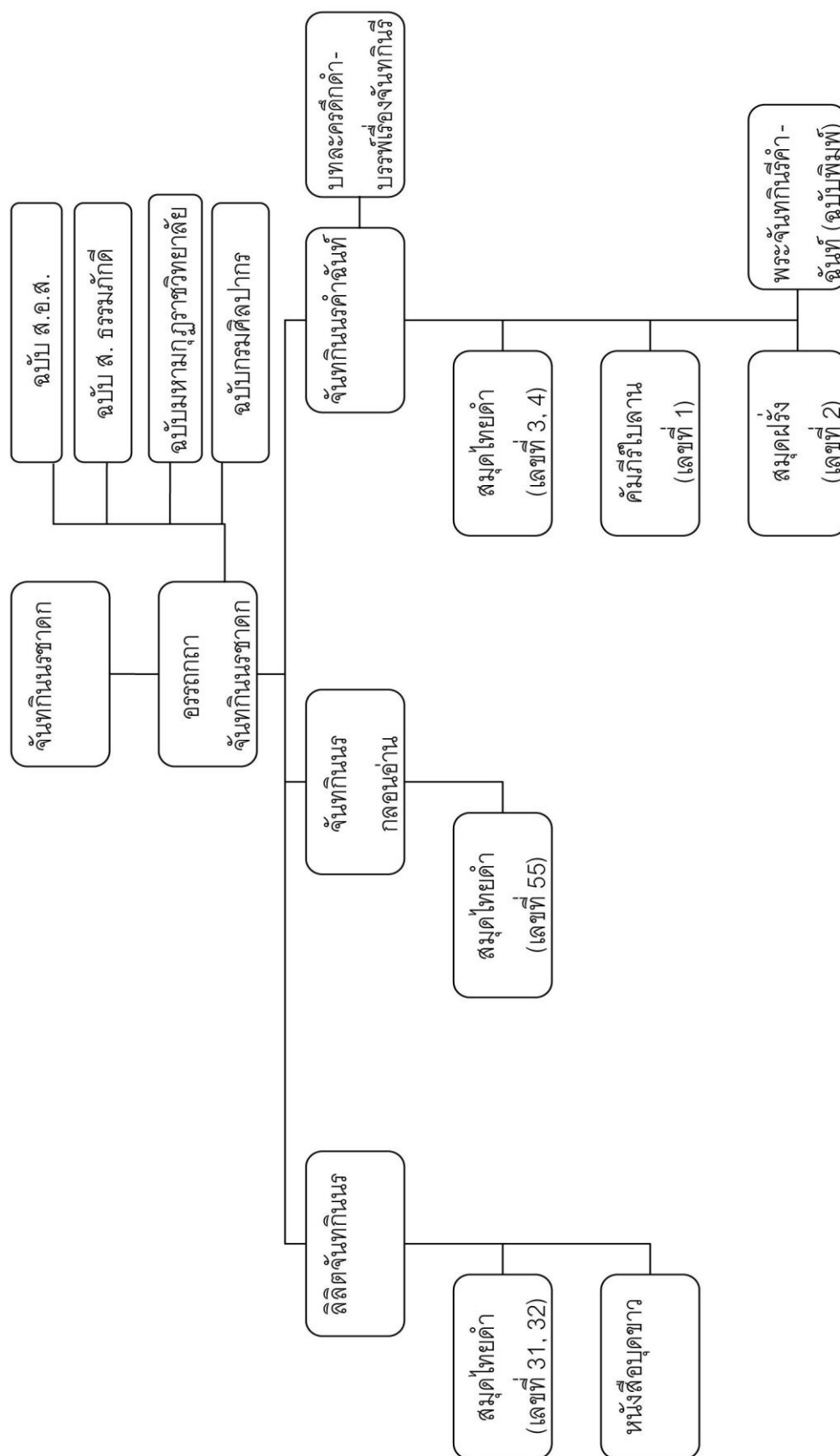
จากการตรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องจันทกินนร มีส่วนช่วยทำให้เห็นแนวทาง และเป็นแบบอย่างในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องลิลิตจันทกินนรในเชิงประวัติ ในด้านผู้แต่ง สมัยที่แต่ง รูปแบบคำประพันธ์ ตลอดจนกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจทำให้ผู้อ่านซาบซึ้งใจในอรรถรส และสาระัตถะธรรมของเรื่อง คุณสมบัติเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าลิลิตจันทกินนรเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าควรศึกษา

บทที่ 3

วรรณกรรมเรื่องจันทกินนร

วรรณกรรมเรื่องจันทกินนรมีที่มาจาก “จันทกินนรชาดก” เป็นหนึ่งในชาดกจำนวน 547 เรื่อง หรือที่รู้จักกันในนาม “พระเจ้า 500 ชาดก” ชาดกเรื่องนี้อยู่ในหมวดพระสุตตันตปิฎก หมู่ขุททกนิกาย ปกิณณกนิบาต หรือนิบาตที่มีจำนวนคาถาหรือบทร้อยกรองภาษาบาลีล้วน ตั้งแต่ 13 คาถาขึ้นไป (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539: บทนำ)

จันทกินนรชาดกมีจำนวนทั้งหมด 25 คาถา มีเนื้อหาเป็นคำกล่าวแสดงความรู้สึก เช่น แสดงการคร่ำครวญ บริภาษ ปลอบโยน เป็นต้น ไม่มีการกล่าวถึงเนื้อเรื่อง การบรรยายเนื้อเรื่องปรากฏในอรรถกถาจันทกินนรชาดกซึ่งแต่งเป็นร้อยแก้วขึ้นภายหลังโดยพระอรรถกถาจารย์ อรรถกถาจันทกินนรชาดกเป็นเรื่องที่ทำให้แรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานประพันธ์ได้หลากหลายฉันทลักษณ์ ได้แก่ ลิลิต กลอนอ่าน คำฉันท์ และ บทละครดึกดำบรรพ์ ดังแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ของวรรณกรรมเรื่องจันทกินนร ต่อไปนี้

ภาพที่ 1 เรื่องสำนักหอสมุดในรูปแบบค่าประพันธ์ประเภทต่างๆ

จากแผนภาพแสดงวรรณกรรมเรื่องจันทกนิพนธ์จำแนกตามชั้นทลักษณ์ได้ 5 ประเภท ได้แก่ ร้อยแก้ว ลิลิต กลอนอ่าน คำฉันท์ และบทละครดึกดำบรรพ์ มีรายละเอียดดังนี้

อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดก

อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกหรือชาดกัฎฐกถาจันทกนิพนธ์ คือ เรื่องที่อธิบายขยายความคาถาภาษาบาลีในจันทกนิพนธ์ชาดกด้วยภาษาร้อยแก้ว พระอรรถกถาจารย์ได้เรียบเรียงขึ้นให้เป็นเรื่องในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ที่ได้บำเพ็ญบุญบารมีในชาติที่เป็นกนิพนธ์ พระนางพิมพาเป็นกนิรี ปัจจุบันอรรถกถาชาดกภาษาไทยที่พิมพ์เผยแพร่และเป็นที่รู้จักมี 4 ฉบับ ดังนี้

1. พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส ของสำนักอบรมครูวัดสามพระยาเล่ม 1-20 จำนวน 20 เล่ม อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกอยู่ในเล่มที่ 12 ภาคที่ 6

ภาพที่ 2 พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับสำนักอบรมครูวัดสามพระยา (ส.อ.ส) พิมพ์ครั้งที่ 1
ที่มา: สำนักอบรมครูวัดสามพระยา (2493)

การแปลอรรถกถาชาดกฉบับนี้มีการแปลโดยนำภาษาบาลีตั้งต้น ตามด้วยการแปล อรรถาธิบายเนื้อเรื่องรวมถึงคาถา แบบแปลศัพท์ตัวต่อตัวเป็นร้อยแก้ว ดังคำอธิบายวัตถุประสงค์ ในการแปลว่า

... มีความประสงค์เป็นคนละอย่างกับของเดิม (ฉบับกรมศิลปากร) กล่าวคือ ของเดิมนั้นโดยส่วนมากที่ผู้จัดทำมุ่งไปในทางเทศนาโวหาร มุ่งอรรถรสไปในทางเทศนา ส่วนที่สำนักจัดแปลนั้นมุ่งแปลตัวต่อตัวเป็นที่ตั้ง หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า แปลอย่างชนิดที่เรียกว่าเรียงความ มิได้มุ่งไปในทางเทศนาโวหาร ...

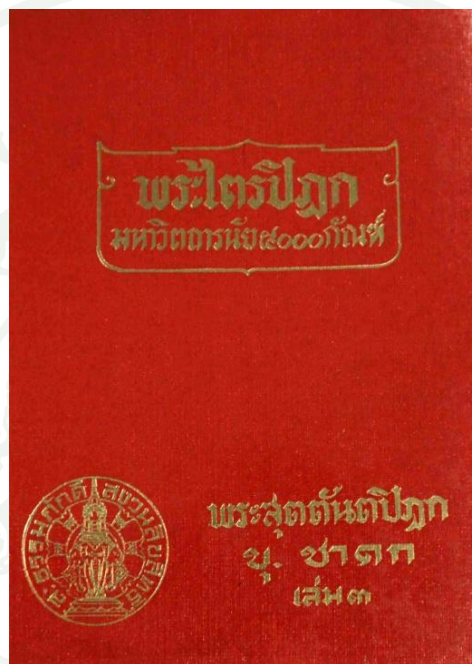
(สำนักหอสมุดสามพระยา, 2493: คำนำ)

ในเวลาต่อมาอรรถกถาชาดกฉบับนี้พิมพ์เผยแพร่ครั้งที่ 2 ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธรมหาเถร) อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกอยู่ในเล่มที่ 12 ภาควิชาที่ 6

ภาพที่ 3 พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับสำนักหอสมุดสามพระยา พิมพ์ครั้งที่ 2
ที่มา: สำนักหอสมุดสามพระยา (2539)

2. พระไตรปิฎก มหาวิถิตถารนัย 5000 กัณฑ์ ของ ส. ธรรมภักดี พิมพ์ 1 ชุดมี 100 เล่ม เฉพาะอรรถกถาชาดก 547 เรื่อง มี 5 เล่ม คือ เล่ม 65-69 อรรถกถาจันทกีนนรชาดกอยู่ในเล่มที่ 3 คือ เล่ม 67 ในจำนวนทั้งหมด 100 เล่ม

ภาพที่ 4 พระไตรปิฎก มหาวิถิตถารนัย 500 กัณฑ์ ของ ส.ธรรมภักดี
ที่มา: ปู่ย แสงฉาย (2528)

การแปลอรรถกถาจันทกีนนรชาดกฉบับ ส.ธรรมภักดี ไม่ได้นำภาษาบาลีมากล่าวไว้ เพราะมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บุคคลทั่วไปอ่านได้สะดวกจึงแปลและเรียบเรียงเป็นร้อยแก้วทั้งหมด ตั้งแต่ต้นจนจบ

...บรรดาท่านพุทธศาสนิกชนทุกชั้น ทุกเพศ ทุกวัย เมื่อได้อ่านแล้ว ล้วนพอใจเป็นอันมาก เพราะมีการแปลทั้งบาลี พระไตรปิฎก บางแห่งยังเดิมธัมมัตถาธิบายไว้ในที่แห่งเดียวกัน พร้อม ยังเป็นการสะดวกแก่ผู้ศึกษา ผู้ค้นคว้าหาประมาณมิได้ จึงนิยมสร้างไว้ประจำวัด ประจำห้องสมุดมากมาย...

(ปู่ย แสงฉาย, 2528: ถ้อยแถลง)

3. พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก แปลและพิมพ์โดย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย เล่ม 55-65 จำนวน 10 เล่ม อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกอยู่ในเล่มที่ 3 ภาคที่ 6

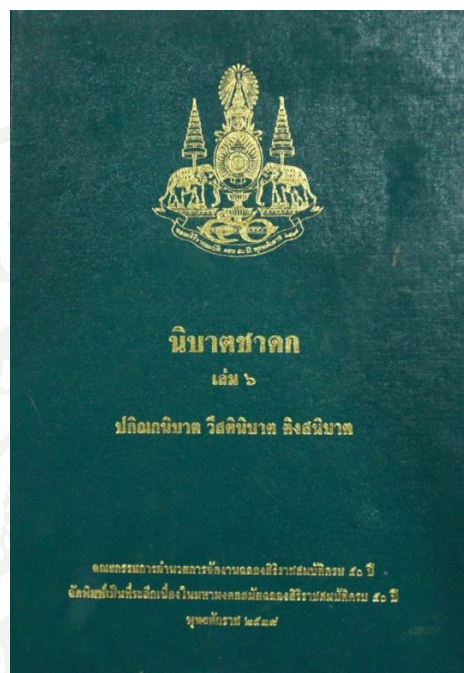

ภาพที่ 5 พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6
ที่มา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย (2530)

การเรียบเรียงเนื้อหาพระสูตรและอรรถกถาฉบับนี้ "...เริ่มจากการแปลคาถาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยจนจบทั้งหมด จากนั้นนำอรรถกถาอธิบายความคาถามาพิมพ์ต่อเพื่อช่วยให้ผู้ที่ไม่เข้าใจข้อความในพระสูตรสามารถหาคำตอบได้จากอรรถกถาในเล่มเดียวกัน. . ."

(มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2530: คำนำ) การจัดเรียงเนื้อหาเช่นนี้นับว่าสะดวกต่อผู้ศึกษาพระสูตรและอรรถกถาเป็นอย่างมากเพราะสามารถค้นหาพระสูตรและอรรถกถาอธิบายได้ในเล่มเดียวกัน

4. นิบาตชาดก ฉบับกรมศิลปากร จัดพิมพ์ พ.ศ. 2540 พิมพ์ 1 ชุดมี 10 เล่ม

ภาพที่ 6 นิบาตชาดก เล่ม 6 ปกิณกนิบาต วิสคตินิบาต ตึงสนิบาต
ที่มา: กรมศิลปากร (2540ก)

นิบาตชาดกฉบับนี้มีประวัติการแปลและจัดพิมพ์เผยแพร่มาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวคือเมื่อ พ.ศ. 2447 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส และนักปราชญ์ราชบัณฑิตรวมถึงคฤหัสถ์ผู้มีความรู้
ความสามารถด้านภาษาบาลีร่วมกันแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย เพื่อเป็นอนุสรณ์ในงาน
พระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศรีวิไลยลักษณสุนทรศักดิ์กุลยวดี
กรมขุนสุพรรณภาควดี ในการพิมพ์เผยแพร่ฉบับนี้สามารถพิมพ์นิบาตชาดก
หมู่เอกนิบาตได้ 30 ชาดก นับเป็นจุดเริ่มต้นของการพิมพ์เผยแพร่นิบาตชาดกฉบับหอพระสมุด
วชิรญาณในเวลาต่อมา

พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณโดยมี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ทรงเป็นประธาน ร่วมกันสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณและระลึกถึงกระแสพระราชดำริเมื่อครั้งโปรดเกล้าฯ ให้แปลหนังสือนิบาตชาดกพิมพ์พระราชทานแจกในงานพระศพพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าศรีวิไลยลักษณ์สุนทรศักดิ์กัลยาวันดี กรมขุนสุพรรณภาควดี ในพระราชพิธีพินัยให้นำหนังสือนั้นได้ทรงแสดงความหวังพระราชหฤทัยไว้ว่าจะมีผู้อุตสาหะแปลและพิมพ์หนังสือนิบาตชาดกให้ตลอดทั้งคัมภีร์

ด้วยเหตุนี้ประธานกรรมการหอพระสมุดจึงได้กราบทูลหาหรือสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเห็นชอบด้วยจึงได้ตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งประกอบด้วยฝ่ายสงฆ์และฝ่ายคฤหัสถ์ ร่วมกันแปลนิบาตชาดกต่อจากที่แปลในสมัยรัชกาลที่ 5 แปลเรื่อยมาถึงสมัยรัชกาลที่ 6 กระทั่งเสร็จสมบูรณ์ใน สมัยรัชกาลที่ 7 ฉบับที่พิมพ์ในครั้งนี้เรียกว่า “ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ” อรรถกถาจันทกนิรรชาดก อยู่ลำดับเรื่องที่ 485 แปลสมัยรัชกาลที่ 6 โดยหลวงธนรัตน์ (ม.ล. ชิต เสนีวงศ์) เปรียญ 7 ประโยควัดพิชยญาติการามเป็นผู้แปล (กรมศิลปากร, 2540ข: 27)

จากการพิมพ์นิบาตชาดกอุทิศพระราชกุศลถวายสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทราบแพร่หลายจึงมีผู้มาขอรับพิมพ์เพื่อเป็นอนุสรณ์แจกในวาระต่างๆ อยู่ตลอด กระทั่งกรรมการหอพระสมุดเห็นความบกพร่องว่าหากอนุญาตให้พิมพ์เช่นนั้นเรื่อยไป เรื่องนิบาตชาดกจะกระจัดกระจาย จึงได้กำหนดเกณฑ์การพิมพ์นิบาตชาดกขึ้นใหม่โดยเอาหมวดของชาดกเป็นเกณฑ์ว่าจะแบ่งออกเป็น 22 เล่ม ได้ใช้เกณฑ์การพิมพ์เช่นนี้ตลอดมา (กรมศิลปากร, 2540ก: คำนำ)

พ.ศ. 2540 กรมศิลปากรโดยกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ เห็นว่านิบาตชาดกได้พิมพ์มาเป็นเวลานาน บางแห่งมีความคลาดเคลื่อนทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย จึงได้ตั้งคณะกรรมการตรวจชำระนิบาตชาดกฉบับหอพระสมุดวชิรญาณขึ้น เมื่อชำระเสร็จได้พิมพ์เป็นหนังสือชุดเพื่อเป็นที่ระลึกในมหามงคลสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี ทั้งหมด 22 เล่ม และมีภาคผนวกเป็นเล่มที่ 23 อรรถกถาจันทกนิรรชาดกอยู่เล่มที่ 6 แปลและเรียบเรียงเป็นร้อยแก้วโดยยกภาษาบาลีตั้งต้นแล้วแปลต่อจนจบเรื่อง

การแปลและเรียบเรียงวรรณคดีชาดกเพื่อพิมพ์เผยแพร่แต่ละฉบับมีจำนวนการแปลต่างกัน ยกตัวอย่างจำนวนการแปลคาถาจากวรรณคดีชาดก ตอนพระจันทกนิกร คร่ำครวญเมื่อต้องพรากจากนางจันทกนิกร ดังต่อไปนี้

...จันทาจำ ชีวิตนี้เห็นจะร่อแร่ พี่กำลังเมาเลือด จันทาจำพี่จะละชีวิต ลมปราณของพี่กำลังดับ เมื่อจันทาเศร้าโศก นี่เป็นเศร้าโศกของเธอ ชีวิตของข้ากำลังจม ความทุกข์กำลังเผาผลาญหัวใจของข้า ข้ากำลังมืดคลุ้ม เธอมิใช่เศร้าโศกถึงพี่นั้นด้วยความโศกอื่นๆ เลย...

(สำนักอบรมครูวัดสามพระยา, 2539: 102)

...ดูก่อนนางจันทา ชีวิตของพี่ใกล้ต่อความตายแล้ว ชีวิตของพี่จักไม่รอดวันนี้เป็นแน่นอน ความทุกข์ที่พี่ถูกลูกศรนี้ก็คงไม่สำคัญเท่าไรหรอก ไม่เท่ากับความทุกข์ที่พี่ต้องจากน้องซึ่งจะต้องเศร้าโศกอยู่เดียวดาย...

(บุญ แสงฉาย, 2528: 333)

...ดูก่อนนางจันทา ชีวิตของพี่ใกล้จะขาดอยู่แล้ว พี่กำลังเมาเลือด จันทาเอ๋ย พี่เห็นจะละชีวิตไปแม้ในวันนี้ ลมปราณของพี่กำลังจะดับ ชีวิตของพี่กำลังจะจม ความทุกข์กำลังเผาผลาญหัวใจพี่ พี่ลำบากยิ่งนัก ความโศกของพี่ครั้งนี้เป็นความโศกยิ่งใหญ่กว่าความโศกเหลืออื่น เพราะเหตุแห่งเจ้าจันทาผู้จะเศร้าโศกถึงพี่โดยแท้...

(มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2530: 366)

...นะนางจันทา ชีวิตของเราใกล้กับความตายเข้ามาแล้ว ด้วยความเมาแห่งพิษโลหิต เราคงจักหมดชีวิตในวันนี้เป็นแน่ ชีวิตของเราจักดับลง ความทุกข์มาเผาผลาญดวงหฤทัยของเรา เราได้ความลำบากมาก ความโศกของเราครั้งนี้เป็นของยิ่งใหญ่กว่าความโศกอย่างอื่นเพราะเหตุที่จะวิโยคพลัดพรากจากเจ้าจันทาซึ่งเศร้าโศกถึงเราอยู่นั้นโดยแท้...

(กรมศิลปากร, 2540ก: 10)

จำนวนการแปลวรรณคดีชาดกแต่ละฉบับแม้จะมีการแปลและเรียบเรียงถ้อยคำแตกต่างกันบ้าง แต่ก็ไม่ทำให้ใจความหลักของคาถาเปลี่ยนไป อีกทั้งยังมีความไพเราะน่าฟังทุกฉบับ

จันทกนรคำฉันท์

ต้นฉบับจันทกนรคำฉันท์เป็นเอกสารตัวเขียน 3 ประเภท ได้แก่ หนังสือสมุดไทยดำ 2 เล่ม คัมภีร์ใบลาน 1 ผูก และสมุดฝรั่ง 1 เล่ม ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ในความดูแลของกลุ่มงานทะเบียนและบริการ เอกสารทั้ง 4 ฉบับนี้ จัดไว้ในหมวดวรรณคดี หมู่ฉันท์ อักษร จ นอกจากนี้ยังมีจันทกนรคำฉันท์ฉบับพิมพ์เผยแพร่อีก 1 เรื่อง รายละเอียดของแต่ละฉบับมีดังนี้

1. **หนังสือสมุดไทยดำ** จันทกนรคำฉันท์ประเภทหนังสือสมุดไทยดำ มี 2 เล่ม คือ เลขที่ 3 และ เลขที่ 4 ลงทะเบียนเอกสารในชื่อ “จันทกนรคำฉันท์” มีรายละเอียดของต้นฉบับ ดังนี้

1.1 **ประวัติเอกสาร** หนังสือสมุดไทยดำเลขที่ 4 ระบุว่า “นายล้อมให้เมื่อ พ.ศ. 2460” เลขที่ 3 ระบุว่า “หอซื้อ พ.ศ. 2451” แต่ไม่ได้ระบุว่าซื้อมาจากใคร หรือจากที่ไหน

การซื้อหนังสือสมุดไทยเพื่อเก็บรักษาและบริการแก่ประชาชนมาจากพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมเอกสารโบราณมาเก็บไว้ที่ “หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร” ซึ่งก่อตั้งเมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2448 โดยรวมหอพระมณเฑียรธรรม หอพุทธศาสนสังคหะ และหอพระสมุดวชิรญาณไว้ด้วยกัน เพื่อพระราชทานให้ประชาชนชาวไทยได้มีแหล่งเรียนรู้ (สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2552: 1)

ในการก่อตั้งหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ. 2448 นี้ โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการหาหนังสือเก่าที่มีอยู่ โดยประกาศขอรับบริจาค ขอซื้อมาจากเจ้าของบ้าง คัดลอกมาบ้าง เพื่อให้ได้คัมภีร์ใบลานและหนังสือสมุดไทยมาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร รวมทั้งตู้ไทยโบราณ หรือ ตู้ลายทอง ที่ใช้เก็บคัมภีร์ใบลานและหนังสือสมุดไทยด้วย ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (อ้างถึงใน สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2548: 188) ทรงอธิบายเกี่ยวกับการหาหนังสือเข้าหอพระสมุดวชิรญาณไว้ว่า

...ตามที่กรรมการได้ตกลงกันว่า จะหาหนังสือเก่าอันมีอยู่ในพื้นเมืองมารวบรวมก่อน หนังสืออย่างอื่นนั้น ตั้งแต่กรรมการประกาศให้คนทั้งหลายทราบราชประสงค์ ก็มีผู้ศรัทธาถวายหนังสือสำหรับหอบพระสมุฯ มาไม่ขาด ยอมยกต้นหนังสือให้เป็นสิทธิ์แก่หอบพระสมุฯ บ้าง ให้ยืมฉบับมาคัดบ้าง บางทีผู้มีความศรัทธาไปพบปะหนังสือเก่าดีมีอยู่ที่ไหน ช่วยเป็นธุระแนะนำหนังสือดีๆ มากี่มาก นอกจากนั้นยังมีผู้เอาหนังสือมาขายให้หอบพระสมุฯ เลือกรับซื้อได้เสมอไม่ขาด ด้วยเหตุเหล่านี้หอบพระสมุฯ จึงหาหนังสือเก่าได้มาก แลได้เร็วจนเกินกว่าที่คาดหมาย...

จากระยะเวลาเริ่มก่อตั้งหอบพระสมุฯ วิชาญาณสำหรับพระนคร พ.ศ. 2448 มาถึงปีที่ระบูประวัติเอกสารว่าหอซื้อเรื่องจันทกนิพนธ์คำฉันท์ฉบับเลขที่ 3 คือ พ.ศ. 2451 ห่างกันเป็นเวลา 3 ปี และฉบับเลขที่ 4 ระบุน่า นายล้อมให้เมื่อ พ.ศ. 2460 ห่างกันเป็นเวลา 12 ปี สันนิษฐานว่าต้นฉบับสมุดไทยคำเรื่องจันทกนิพนธ์คำฉันท์ทั้งสองฉบับ น่าจะได้มาในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมเอกสารโบราณมาไว้ที่หอบพระสมุฯ วิชาญาณสำหรับพระนครนี้

1.2 ลักษณะต้นฉบับ ต้นฉบับหนังสือสมุดไทยคำเรื่องจันทกนิพนธ์คำฉันท์ เลขที่ 3 มีขนาด กว้าง 11 ซม. ยาว 34 ซม. หนา 3.5 ซม. เขียนได้เส้นบรรทัดด้วยอักษรไทย ภาษาไทยเส้นดินสอขาว จำนวนหน้าละ 3-4 บรรทัด ทั้งหมด 54 หน้าสมุดไทย การเขียนได้เส้นบรรทัดเป็นความนิยมของคนไทยโบราณก่อนที่จะนิยมเขียนบนเส้นบรรทัดตามอย่างชาวตะวันตก

สภาพต้นฉบับค่อนข้างสมบูรณ์ทั้งลายเส้นและเนื้อหา ตัวอักษรในเล่มเขียนด้วยเส้นดินสอขาว เส้นอักษรค่อนข้างบางทำให้อ่านยาก ผู้เขียนลงน้ำหนักมือสม่ำเสมอและประณีตทำให้ได้รูปอักษรสวยงามซึ่งเป็นลักษณะลายมืออาลักษณ์ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2505: 249-250) ทรงอธิบายลักษณะการเขียนลายมือแบบอาลักษณ์ไว้ว่า

...ลักษณะการเขียนหนังสืออาลักษณ์ ได้แก่ หนังสือที่ผู้เขียนเป็นผู้ที่มีความรู้ ฝึกหัดงานเขียนจากข้าราชการในกรมอาลักษณ์หรือจากผู้รู้หลัก ผู้รู้เหล่านี้จะมีความรู้ความสามารถในทางอักษรศาสตร์ เขียนหนังสือได้ถูกต้อง สวยงาม เป็นระเบียบตามแบบฉบับแห่งรูปอักษร...

ภาพที่ 9 ปกสมุดหน้าตัน เรื่องจันทกนิรคำฉันท์ ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 4
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

ภาพที่ 10 ต้นฉบับจันทกนิรคำฉันท์ ประเภทหนังสือสมุดไทยดำ เลขที่ 4
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

1.3 ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง จันทกนิรคำฉันท์ทั้งสองฉบับไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

1.4 เนื้อหา เนื้อหาของจันทกนิรคำฉันท์ทั้งสองฉบับเป็นสำนวนเดียวกัน บางข้อความใช้คำต่างกันบ้างแต่พบเป็นส่วนน้อย ฉบับเลขที่ 3 มีเนื้อหาสมบูรณ์มากกว่าฉบับเลขที่ 4 กล่าวคือ มีเนื้อหาเริ่มต้นที่บทประณามพจน์ครบถ้วนจนกระทั่งถึงอดีตวัตถุ แต่ฉบับเลขที่ 4 บทประณามพจน์ส่วนต้นขาดหายไป พบข้อความที่ตรงกันในบทประณามพจน์ของทั้งสองฉบับคือ "...ทำนุกทำนองจงจบัด จงจบรรณิพัทธ นิเภาตามบาลี..." เนื้อหาอดีตวัตถุฉบับเลขที่ 3

สมบูรณดี แต่ฉบับเลขที่ 4 เขียนถึงตอนพระเจ้าพรหมทัตแผลงศรสังหารพระจันทกนิทร จากนั้นได้ พุดจาเกลี้ยกล่อมให้นางจันทกนิทรยอมเป็นมเหสี นางปฏิเสธและกล่าวบริภาษ การเขียนสิ้นสุด เพียงเท่านี้ จบเนื้อหาด้วยข้อความว่า “. . .สิ้นฉบับเทอญหาต่อไปเทิด...” อ่านว่า “สิ้นฉบับเท่านี้ หาต่อไปเทิด” และเอกสารทั้งสองเลขที่ไม่มีเนื้อหาส่วนสโมธานเหมือนกัน

ตัวอย่างจันทกนิทรคำฉันท์ สมุดไทยดำ เลขที่ 3 ตอนนางจันทกนิทรเห็นพระจันทกนิทรถูก ศรสังหาร

๑ นางนารถกนรย	ยพราชเอวรรรณ
เห็นอกคอเพลิงกลป	แลมาเฝ้ามาผลาน
๑ เข้ากอดพระสวามย	วรราชผู้บาล
ฟายเลอดสยเหนือสถาร	ศรยโรรัตนรำรย
๑ อาราชสตร	แลฤมาแต่แดนดย
ควนตดหุทัยนัย	อญอาดมสองรา
๑ มาผลารปรหารหัย	ชนมชพชวา
ฤจ้งมาจงอา	ธรรมแท็บปรานัย

(จันทกนิทรคำฉันท์, หน้าต้น: 63-64)

ตัวอย่างจันทกนิทรคำฉันท์ สมุดไทยดำ เลขที่ 4 ตอนเดียวกัน

๑ นางนารฎกนิรย	ยุพราชเอวรรรณ
ในอกศรีเพลิงกรรม	แลมาเฝ้าผลาน
๑ เข้ากอดพระสวามี	วรราชผู้บาล
ฟายเลอดไสยเหนือสถาน	ศรีโรยรัตนรำไรย
๑ วรราชสัตรู	แลฤมาแต่แดนไต้ย
คอนตดหุไทยไนย	อญอาดมสอง
๑ มาผลานประหานไหย	ชลชีพชีว่า
ฤจ้งมาจงอา	ธรรมแท็บปรานี

(จันทกนิทรคำฉันท์, หน้าต้น: 58-60)

2. **คัมภีร์ใบลาน** จันทกนิรคำฉันท์ประเภทคัมภีร์ใบลานมี 1 ผูก คือ เลขที่ 1 คัมภีร์ใบลานผูกนี้ลงทะเบียนอยู่ในหมวดฉันท์ อักษร จ ในชื่อ “จันทกนิรคำฉันท์ (ความเก่า)” มีรายละเอียดของต้นฉบับ ดังนี้

2.1 **ประวัติเอกสาร** จันทกนิรคำฉันท์ประเภทคัมภีร์ใบลานระบุว่าเป็นสมบัติเดิมของหอพระสมุดที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อตั้งเป็นหอสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

2.2 **ลักษณะต้นฉบับ** ต้นฉบับจันทกนิรคำฉันท์ประเภทคัมภีร์ใบลานเลขที่ 1 ผูกนี้ มีขนาด กว้าง 5.5 ซม. ยาว 35.5 ซม.หนา 2 ซม. จารอักษรได้เส้นบรรทัดด้วยอักษรไทย ภาษาไทย หน้าลานละ 4 บรรทัด ทั้งหมด 91 หน้าลาน

ภาพที่ 11 ปกคัมภีร์ใบลาน เรื่องจันทกนิรคำฉันท์ เลขที่ 1
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

ภาพที่ 12 ต้นฉบับจันทกนิรคำฉันท์ ประเภทคัมภีร์ใบลาน เลขที่ 1
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

คัมภีร์ใบลานแยกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ 2 ประเภท คือ “คัมภีร์ใบลานฉบับหลวง” และ “คัมภีร์ใบลานฉบับราษฎร์หรือฉบับเชลยศักดิ์” สองประเภทนี้มีความแตกต่างกันคือ คัมภีร์ใบลานฉบับหลวงเป็นคัมภีร์ใบลานที่สร้างขึ้นโดยพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ ซึ่งมีความถูกต้องแม่นยำค่อนข้างสูง เนื่องจากมีการตรวจทานหลายครั้ง สามารถใช้เป็นต้นฉบับให้กับฉบับ

อื่นๆ ใช้คัดลอกต่อๆ กันมาได้ ลักษณะสำคัญอีกประการของคัมภีร์ไบเบิลฉบับหลวงคือ ในแต่ละฉบับจะมีรูปสัญลักษณ์ประจำเวลาที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างอยู่ที่ใบรองปก

ส่วนคัมภีร์ไบเบิลฉบับราชวรหรือฉบับเชลยศักดิ์ คือ คัมภีร์ไบเบิลที่พระสงฆ์ สามเณร หรือราชวรทั่วไปสร้างขึ้นมีเพียง 5 ฉบับ ได้แก่ ฉบับลานดับ¹ ฉบับรักที่บ² ฉบับล่องรัก³ ฉบับล่องชาด⁴ และฉบับทองที่บ⁵ (สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2546: 10) คัมภีร์ไบเบิลเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นสมบัติที่อยู่ในความดูแลของสำนักหอสมุดแห่งชาติมาแต่เดิม และบางส่วน โดยเฉพาะคัมภีร์ไบเบิลฉบับราชวรได้รับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธานำมามอบให้ หรือได้รับบริจาคจากเจ้าคณะพระสังฆาธิการบางวัดมอบให้เป็นทรัพย์สินของทางราชการ เพื่อนำมาทำการลงทะเบียนและให้บริการแก่พระภิกษุสามเณร นิสิตนักศึกษา ชาวต่างประเทศและประชาชนทั่วไปได้ศึกษาค้นคว้าตามความประสงค์ (สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2552: 28)

จากการจัดประเภทคัมภีร์ไบเบิลดังกล่าว สามารถระบุได้ว่าจันทกนิรคำฉันท์ประเภทคัมภีร์ไบเบิลฉบับนี้ หากแบ่งตามการตกแต่งปกและขอบคัมภีร์ไบเบิลจะอยู่ในประเภท “ฉบับลานดับ” หากแบ่งตามผู้สร้างจะอยู่ในประเภท “ฉบับราชวรหรือฉบับเชลยศักดิ์” สภาพต้นฉบับโดยรวมของจันทกนิรคำฉันท์ผู้นี้อยู่ในสภาพดี แม้จะมีบางลานแตกหักทำให้ข้อความบางส่วนขาดหาย แต่เส้นจารอักษรคมชัด เป็นระเบียบสวยงามและอ่านง่าย

2.3 ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง ตามประวัติเอกสารระบุไว้ว่า พระอาลักษณ์แต่ง แต่ไม่ได้ระบุชื่อไว้ในเอกสารว่าเป็นพระอาลักษณ์ท่านใด อีกทั้งไบเบิลฉบับนี้ไม่ใช่ไบเบิลฉบับหลวงซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าเป็นฉบับที่คัดลอกจากต้นฉบับของพระอาลักษณ์ก็เป็นได้ ผู้แต่งระบุแต่เพียงความปรารถนาภายหลังจากแต่งจันทกนิรคำฉันท์จบว่าขอให้ตนพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ และขอให้ผลบุญกุศลในครั้งนี้ช่วยสืบอายุพระพุทธศาสนาให้มีต่อไปในภายภาคหน้า

¹ ฉบับลานดับ คือ ฉบับไบเบิลจากสิริธรรมชาติที่ไม่ได้ตกแต่งปกและขอบด้วยวัสดุใดๆ

² ฉบับรักที่บ คือ ฉบับที่ตกแต่งปกและขอบของคัมภีร์ด้วยรัก

³ ฉบับล่องรัก คือ ฉบับที่ตกแต่งขอบคัมภีร์ด้วยรักคาดกลางขอบ

⁴ ฉบับล่องชาด คือ ฉบับที่ตกแต่งขอบคัมภีร์ด้วยชาดคาดกลางขอบ

⁵ ฉบับทองที่บ คือ ฉบับที่ตกแต่งปกและขอบของคัมภีร์ด้วยทองคำเปลวหรือสีทอง

2.4 เนื้อหา จันทกนิรคำฉันท์ ประเภทคัมภีร์ใบลานผูกนี้ มีเนื้อหาประกอบด้วย ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสโมธาน เป็นสำนวนเดียวกันกับสมุดไทยดำเลขที่ 3 และ เลขที่ 4 ซึ่ง สมบูรณ์กว่าสองเลขที่นั้น ดังตัวอย่างตอนนางจันทกนิรเห็นพระจันทกนิรถูกศรสังหาร ความว่า

๑ นางนารกนิร	ยุพราชเอววรรณ
เห็นอกคือเพลิงกรรม	แลมาเฝ้ามาเฝ้าลาร
๑ เข้ากอดพระสวามี	วรวราชภูบาล
ฟายเลือดไหลเหินสถาน	ศิโรรัตนรำไร
๑ อ้าราชสัตรู	แลฤมาแต่แดนใด
ควรตัดหฤทัยใน	อัญญาตมสองรา
มาฉลารปรหารให้	ชนมชีพชีวา
ฤจึงมาจงอา	ธรรมแท้ปราวนี้
(จันทกนิรคำฉันท์, ลานที่ 25: 1-2)	

จันทกนิรคำฉันท์คัมภีร์ใบลานเลขที่ 1 มีอักขรวิธีในการบันทึกแตกต่างกับสมุดไทยดำ เลขที่ 3 และเลขที่ 4 เมื่อพิจารณาสำนวนของจันทกนิรคำฉันท์ทั้ง 3 ฉบับเปรียบเทียบกับลิลิตจันท กนิรพบว่าจันทกนิรคำฉันท์สำนวนนี้น่าจะมีความสัมพันธ์กับลิลิตจันทกนิร เนื่องจากการ ลำดับเรื่องและการเรียบเรียงเนื้อหาใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือ มีการลำดับเรื่องตามโครงสร้างของ อรรถกถา ประกอบด้วย ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสโมธาน มีการเรียบเรียงเนื้อหา ตามขนบการ ประพันธ์วรรณคดีร้อยกรองของไทย คือ มีบทประณามพจน์ บทพรรณนาต่างๆ เช่น บทสระสง ทรวงเครื่อง บทชมวีรชบวน บทชมธรรมชาติ ฯลฯ เช่นเดียวกับลิลิตจันทกนิร ดังตัวอย่างตอน พระเจ้าพรหมทัตชมธรรมชาติแล้วโยงถึงนางผู้เป็นที่รัก

ลิลิตจันทกนิร กล่าววว่า

๑ ลัดดาเลื้อยเกี่ยวกิ่ง	ซาซี
กลองคยนทฤษฎี	หย่างสร้อย
ประดับที่สอศรี	เยาวเรศ เรียมนา
ซ้องนางคลีพิศคล้อย	ดุจซ้องสายสมร

๑ พลัปปลิตยลเร่งคล้าย	ถันนาง
ผิวดุจเรียมปาง	สวาดิเคลัน
ขานางเหลือบกลพลง	เสี้ยวราศ มาแฮ
ยลยั้งคิดเตือนเต้น	เริ่มเร้ารศเซย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 41)

จันทกินนรคำฉันท์ สมุดไทยดำ เลขที่ 3 กล่าวว่า

๑ วัลดาเกยียวกิงษาชี	ญอนยานทฤษดี
ปรดุจสรอยสังวาน	
๑ ชอนางเมือพิตเปรียปปาน	คือชอนางคราน
กรภักทรชายหนาชม	
๑ พลัปปิตเพิงเหนงามสม	แปลงเปล้าไคร้ชม
ปรเหนนาฏนารีย	
๑ เลบนางไสรยสรดแสงศรี	คือนักขนารีย
นาเรศเหนดงาม	
๑ ข้านางยลกลัหายกาม	เกลยิรวราชพลูพลง
ปรเหอรอรอรอน	

(จันทกินนรคำฉันท์, หน้าต้น: 33-34)

จันทกินนรคำฉันท์ สมุดไทยดำ เลขที่ 4 กล่าวว่า

๑ วัลดาเกยว่งษาชย	ยอนยานทฤษดย
ปรดุจสร้อยสงงวาร	
๑ ช้องนางเมือพศเปรียปปาน	คอช้องนางคราน
ตรศกดยทรสายหน้าชม	
๑ บตรพลบพศเพยรงามสม	แปลงเปล้าครัยชม
ปรเหญณนานากย	

๑ เลบนางไสรศรดแสงศร	คอนขนารย
นาเรศเหญดงาม	
๑ ขานางยลถนนหายกาม	เสยวราคพล่งพลาม
ปรเห็นอระอรอน	

(จันทกนิรคำฉันท, หน้าต้น: 38-39)

จันทกนิรคำฉันท คัมภีร์ไบลาน เลขที่ 1 กล่าวว่า

๑ วัลดาเกียวกิงษาซี	ยอนยานทฤษดี
ปรดุจสร้อยสงวาร	
๑ ช้องนางเมือพิศเปรียบปาน	คือช้องนางคราณ
ตรศักรสายหน้าชม	
๑ พลัปพิศเพียรเห็นงามสม	แปลงเปล่าไคร่ชม
ปรเห็นถนนานรี	
๑ เลบนางไสรศรดแสงศรี	คือนขนารี
นาเรศเหญดงาม	
๑ ขานางยลกัลหายกาม	เสยวราคพล่งพลาม
ปรเห็นอระอรอน	

(จันทกนิรคำฉันท, ลานที่ 14-15: 1-2)

การใช้ศัพท์และสำนวนเปรียบในจันทกนิรคำฉันทเหมือนกับลิลิตจันทกนิร แต่เนื่องจากจันทกนิรคำฉันทไม่มีการระบุผู้แต่งและสมัยที่แต่งไว้ในเรื่องชัดเจนเหมือนอย่างลิลิตจันทกนิรที่ระบุว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. 2227 ซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงกล่าวได้ไม่ชัดเจนนักว่าจันทกนิรคำฉันทได้รับอิทธิพลการแต่งจากเรื่องลิลิตจันทกนิร

หากพิจารณาในแง่ความนิยมใช้คำฉันทในการแต่งและบรรยายกาการสร้างสรรค์วรรณคดีที่นิยมนำเรื่องทางพระพุทธศาสนามาสร้างสรรค์เป็นคำประพันธ์รูปแบบใหม่ สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พบวรรณคดีที่แต่งด้วยคำฉันทถึง 4 เรื่อง (เสื่อโคคำฉันท สมุทโฆษคำฉันท อนิรุทธคำฉันท และราชาพิลาปคำฉันท) และเป็นวรรณคดีคำฉันทที่มาจากชาดก 2 เรื่อง (เสื่อโค

คำฉันท์ และสมุทรโฆษคำฉันท์) จากความนิยมด้านรูปแบบคำประพันธ์และด้านเนื้อหา อาจเป็นไปได้ว่าจันทกนิรคำฉันท์สำนวนนี้เป็นวรรณคดีอีกเรื่องหนึ่งที่แต่งสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งร่วมสมัยกับลิลิตจันทกนิร จึงเห็นความสัมพันธ์ของวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ เพราะว่า “...วรรณคดีที่อยู่สมัยเดียวกันโดยทั่วไปจะมีลักษณะบางประการร่วมกันและขึ้นอยู่กับธรรมเนียมนิยมในการแต่งใกล้เคียงกัน...” (กุหลาบ มลลิกะมาส, 2522: 49) แต่วรรณคดีเรื่องใดแต่งขึ้นก่อนหรือหลัง หรือเรื่องใดส่งอิทธิพลแก่กัน เป็นเรื่องที่ควรมีการศึกษาวิเคราะห์โดยละเอียดต่อไป

3. สมุดฝรั่ง จันทกนิรคำฉันท์ประเภทสมุดฝรั่งมี 1 เล่ม คือ เลขที่ 2 ลงทะเบียนอยู่ในหมวดฉันท์ อักษร จ ในชื่อ “จันทกนิร” เอกสารประเภทสมุดฝรั่งที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกสำนักหอสมุดแห่งชาติจัดประเภท หมายถึง เอกสารเย็บเล่มจากกระดาษฝรั่ง ซึ่งเป็นกระดาษที่ชาวต่างประเทศ(ฝรั่ง) เป็นผู้คิดค้นผลิตขึ้นมีลักษณะเป็นแผ่นบางๆ เหมือนกระดาษในปัจจุบัน การที่เรียกว่ากระดาษฝรั่งเนื่องจากการให้เกียรติผู้คิดค้น และเมื่อเอ่ยชื่อจะสื่อความถึงการจำแนกวัสดุรองรับการเขียนที่คนไทยคิดและฝรั่งคิดด้วย

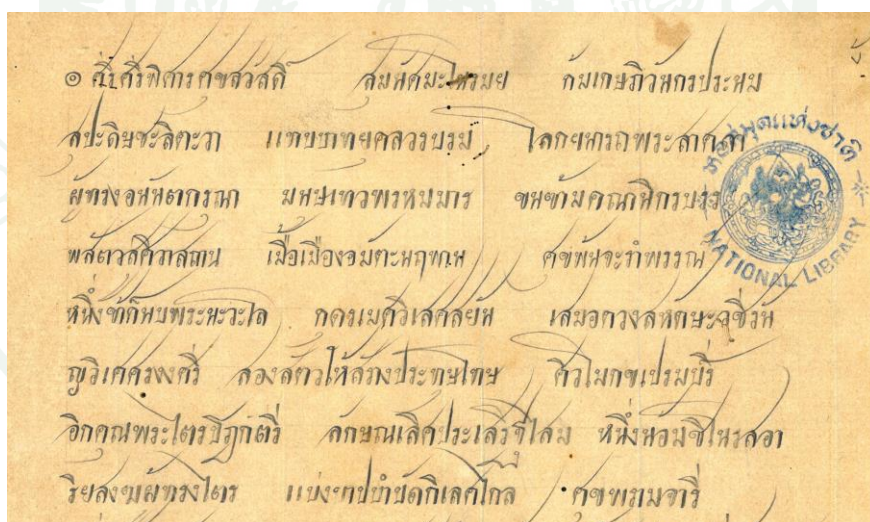
เมื่ออิทธิพลตะวันตกเข้ามายังสยามก็ได้นำเทคโนโลยีด้านการเขียนการพิมพ์เข้ามาด้วย ทำให้ชาวสยามนิยมนำกระดาษฝรั่ง และสมุดฝรั่งมาเขียนแทนหนังสือสมุดไทย กระทั่งการบันทึกข้อความในสมุดไทยได้รับความนิยมลดน้อยลงและในที่สุดถูกแทนที่ด้วยการบันทึกด้วยวัสดุรองรับการบันทึกชนิดใหม่ คือ กระดาษฝรั่งและสมุดฝรั่ง สืบเนื่องมาจนกระทั่งปัจจุบัน จันทกนิรคำฉันท์ประเภทสมุดฝรั่งมีรายละเอียดของต้นฉบับ ดังนี้

3.1 ประวัติเอกสาร ตามประวัติเอกสารที่ลงทะเบียนไว้ระบุว่า เป็นสมบัติเดิมของหอพระสมุด จันทกนิรคำฉันท์ฉบับนี้ สัตยลักษณะ มณีโชติ ใช้เป็นข้อมูลหลักในการเรียบเรียงวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต พ.ศ. 2531 ได้สัมภาษณ์ ก่องแก้ว วีระประจักษ์⁶ หัวหน้างานบริการหนังสือเอกสารโบราณในสมัยนั้น ได้ความว่า ต้นฉบับเรื่องจันทกนิรคำฉันท์ ประเภทสมุดฝรั่งฉบับนี้หอสมุดแห่งชาติได้รับมาคราวที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ พระราชทานหนังสือส่วนพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร เมื่อ พ.ศ. 2468 โดยแยกหนังสือฉบับพิมพ์เก็บไว้ที่หอพระสมุดวชิราวุธคือ

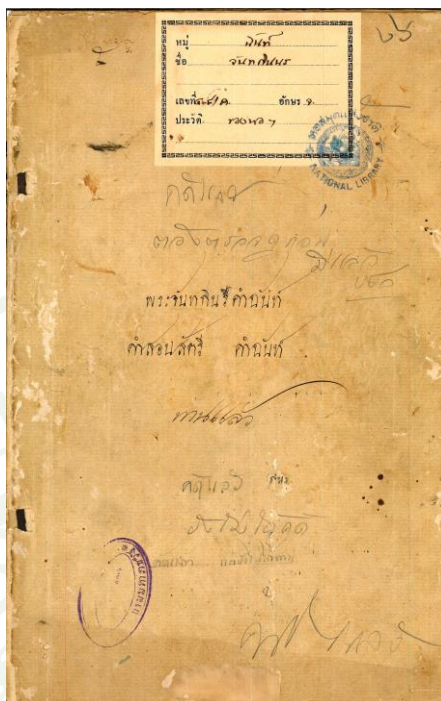
⁶ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ อดีตเป็นนักภาษาโบราณตำแหน่งผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านภาษาโบราณ ระดับ 10 ปัจจุบันเป็นผู้ทรงคุณวุฒิของกรมศิลปากร

ตึกถาวรวัตถุเดิมและหนังสือต้นฉบับตัวเขียนและจารึกเก็บรักษาไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณคือ พระที่นั่งศิวิไลยพิมาโน ในบริเวณพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ต่อมาในปี พ.ศ. 2510 ได้ย้ายหนังสือต้นฉบับตัวเขียนมาเก็บรักษาที่อาคารหอสมุดแห่งชาติ ท่าสาธุกรี หนังสือเรื่องจันทกนิพนธ์ฉบับนี้หอสมุดแห่งชาติจึงน่าจะได้รับมาในคราวเดียวกันนี้

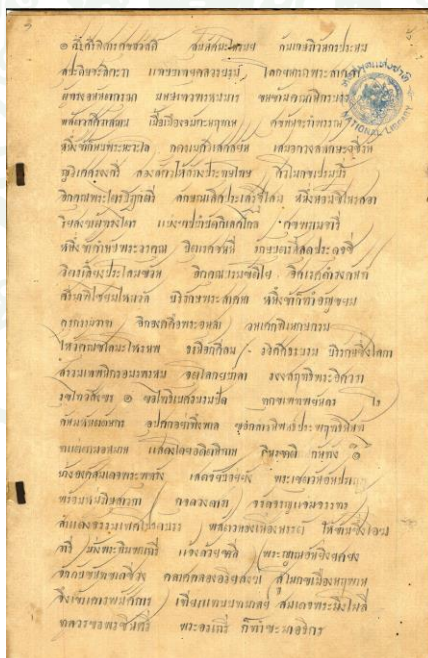
3.2 ลักษณะต้นฉบับ จันทกนิพนธ์คำฉันท์ประเภทกระดาดษฝรั่งฉบับนี้มีขนาดกว้าง 20.3 ซม. ยาว 32.5 ซม. ทั้งหมด 23 หน้า หน้าปกเขียนชื่อเรื่องด้วยเส้นหมึกสีดำว่า “พระจันทกนิพนธ์ คำฉันท์ คำสอนสัตรี คำฉันท์” เนื้อเรื่องจันทกนิพนธ์คำฉันท์มีตั้งแต่หน้า 1-14 ส่วนหน้า 15-23 เป็นคำฉันท์เรื่องคำสอนสัตรี สภาพเอกสารชำรุดบางส่วนคือ ขอบกระดาดษแตกกรอบกระดาดษฉีกขาด แต่เนื้อหาที่อยู่ภายในสมบูรณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ ตัวอักษรเขียนด้วยเส้นดินสออย่างเป็นระเบียบสวยงามและอ่านง่าย เขียนต่อเนื่องกันไป แต่ไม่ได้จัดแบ่งวรรคตามฉันทลักษณ์ของฉันทอย่างปัจจุบัน ลักษณะการเขียนเช่นนี้เหมือนการเขียนหนังสือสมุดไทย

ภาพที่ 13 รูปอักษรจากต้นฉบับจันทกนิพนธ์คำฉันท์ ประเภทสมุดฝรั่ง เลขที่ 2
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

ภาพที่ 14 หน้าปกจันทกนรคำฉันท์ ประเภทสมุดฝรั่ง เลขที่ 2
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

ภาพที่ 15 ต้นฉบับจันทกนรคำฉันท์ ประเภทสมุดฝรั่ง เลขที่ 2
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

3.3 ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง จันทกนิพนธ์คำฉันท์ฉบับนี้ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง โชษิตา มณีไส (2537: 42) สันนิษฐานว่าผู้แต่งน่าจะเป็น พระมหานาควัดท่าทราย กวีสมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะจันทกนิพนธ์คำฉันท์สำนวนนี้มีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ จันท์ลักษณ์ ถ้อยคำสำนวน ตลอดจนสุนทรียภาพที่ปรากฏคล้ายคลึงกับเรื่องบุญโณวาทคำฉันท์

สำหรับอายุเอกสารต้นฉบับ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ พิจารณาจากลักษณะต้นฉบับและลายเส้นอักษรประกอบกันเห็นว่า กระดาษที่ใช้เขียนอักษรนั้นเป็นกระดาษสีขาว หนาขนาด กว้าง 20.3 ซม. ยาว 32.5 ซม. ไม่มีเส้นบรรทัด การเขียนเส้นอักษรใช้วิธีโบราณ คือเขียนได้เส้น บรรทัด โดยขีดร่างไว้ก่อนและมีเส้นสกัดหน้าหลังบรรทัดด้วย ทั้งนี้เพื่อรักษารูปแบบให้ดูงาม เส้นอักษรแต่ละตัวมีความหนักเบาในเส้นสลับกันไปคล้ายเส้นอักษรโรมัน ทั้งๆ ที่เขียนด้วยเส้น ดินสอดำ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของรูปอักษรโรมันได้เข้ามาสู่วงการประดิษฐ์ รูปแบบลายเส้นอักษรไทยแล้วและน่าจะเขียนขึ้นในระหว่างรัชกาลที่ 5-6 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หรือประมาณ พ.ศ. 2425-2465 (สัญญาลักษณ์ มณีไส, 2531: 7)

3.4 เนื้อหา เนื้อหาของจันทกนิพนธ์คำฉันท์ ประเภทกระดาษฝรั่ง เลขที่ 2 มีที่มาจาก พิมพานิพนพาน⁷ และอรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดก กล่าวคือ ตอนต้นเรื่องกล่าวถึงพระนางพิมพา พิจารณาเห็นว่าอายุตนจะหมดสิ้นแล้ว จึงได้ขอขมาลาโทษต่อพระพุทธเจ้าเพื่อเข้าสู่นิพนพาน พระนางได้นำเรื่องในอดีตชาติที่เคยล่วงเกินทั้งกาย วาจา ต่อพระพุทธเจ้าขึ้นมาเล่าเพื่อให้ พระพุทธองค์ประทานอภัย ดังความว่า

๑ ข้าแต่สมเด็จชินวร จอมเทพนิกร
 สุเรนสุรินทรพรหมมา
 ๑ ข้าจักรกราบบาทมุลิกา สุปฐมหา
 โมกขันในวันสุริยฉาย

⁷ เรื่องพิมพานิพนพาน กล่าวถึง พระนางพิมพาทรงผนวชเป็นภิกษุณี และได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ อยู่มาวันหนึ่ง พระนางพิจารณาเห็นว่าอายุตนจะหมดสิ้นแล้ว จึงพาภิกษุณีบริวารเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลลา นิพนพาน ก่อนจะนิพนพานพระนางได้ขอขมาลาโทษต่อพระพุทธเจ้าโดยนำอดีตชาติต่างๆ ที่พระนางได้ล่วงเกินพระพุทธองค์ มาเล่าถวาย เมื่อพระพุทธองค์ทรงรับการขมาโทษแล้ว พระนางจึงทูลลา นิพนพาน

๑ โทษนุชทุจรีตเคื่องระคาย สุดแสนบรรยาย

เอนกล้ำเหลือประมาณ

๑ ได้หมิ่นล่วงบาทบัวบาน ให้ได้อัปमान

แก่ฝูงคนนารี

๑ พระเดชปกเกล้าเกษนี้ จงเงียดโทษ

แก่ข้าผู้เพื่อนพรมจรร

๑ พระนางอภิวาทราพร ชักเรื่องพระจันท์

กินเรศเจศญา

๑ ปางพระพิชิตมารา ทรงสร้างแสงบา

รเมศมิ่งโมลี

๑ กำหนดในชาติสกุณนี้ กินราธิบดี

สถิตยยังห้องหิมวรรต์

(จันทกนิกรคำฉันท์, สมุดฝรั่ง: 2)

เนื้อหาจากนั้นกล่าวถึงเรื่องราวในอดีตชาติเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็น
พระจันทกนิกร พระนางพิมพาเป็นนางจันทกนิรี เนื้อหาส่วนนี้มาจากอรรถกถาจันทกนิกรชาดก
เฉพาะอดีตวัตร ซึ่งกวีระบุไว้ชัดเจนว่าเรื่องจันทกนิกรคำฉันท์ฉบับนี้มีที่มาจากพิมพานิพน

๑ สิ้นสุดตำนาน พิมพานิพน

มีในบาฬี

๑ ข้อข้อยขอแสดง แต่งตามบาฬี

องค์เถรี พิโรชมา

(จันทกนิกรคำฉันท์, สมุดฝรั่ง: 13)

ตอนท้ายของเรื่องกล่าวถึงพระพุทธเจ้ารับคำมาโทษ ทรงประทานอภัย และกล่าวเชิญ
พระนางเข้าสู่นิพน นางพิมพาจึงทูลลาพระพุทธองค์ ความตอนนี้มีว่า

๑ จึงมีพุทธวาที ตรัสตอบภิกษุณี

ว่าเราไม่ถือโทษา

- ๑ อนุญาตขาดจากเวรา เชิญพระพิมพา
 แสดงเข้าสู่พระนิพาน
 ๑ พระนางนบนอบมัสการ เทียบบาทบัวบาน
 สมเด็จพระศรีสุทโธ
 ๑ ครั้นใกล้รุ่งศรีสุริโย นักขัตตะวโร
 อรุณฤกษ์สัทธกาล
 ๑ สมเด็จพระพิมพานางคราญ แสดงเข้าสู่พระนิพาน
 ก็ให้พระธาตุคนนา

(จันทกนิพนธ์คำฉันท์, สมุดฝรั่ง: 14)

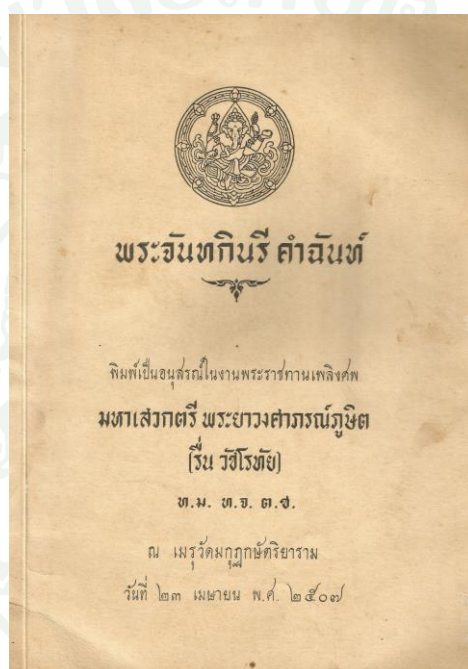
เรื่องจันทกนิพนธ์คำฉันท์สำนวนนี้จบลงที่กวีขอพรจากการแต่งเรื่องนี้สำเร็จว่า ขอให้ตน
 อย่าได้มีโรคภัยไข้เจ็บใดๆ

- ๑ จบเสร็จสิ้นฉบับโบราณ ขอสวัสดิศุขา
 แก่ข้าผู้แต่งอักษร
 ๑ ศรีๆ บริสุทธิธิดาพอร โรคันอันร้อน
 อย่าได้มาเบียดเบียน
 ๑ จบ หมดบทเบื่อง บาฬี
 เรื่อง อติดคะดี ล่วงแล้ว
 พระ ขาติพระชินศรี เสวยสวัสดิ์
 จวร ทกนิกรแก้ว ก่อเกื้ออุตทา

(จันทกนิพนธ์คำฉันท์, สมุดฝรั่ง: 14)

4. ฉบับพิมพ์

จันทกนิรคำฉันท์พิมพ์ครั้งแรกในหนังสือชินญาณ ส่วนฉบับพิมพ์ที่ผู้วิจัยศึกษาเป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 ซึ่งได้รับอนุญาตให้พิมพ์โดยกรมศิลปากรเพื่อเป็นหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยาวงศาภรณ์ภูษิต (ริน วัชรโรทัย) ใช้ชื่อว่า “พระจันทกนิร คำฉันท์”

ภาพที่ 16 จันทกนิรคำฉันท์ ฉบับพิมพ์

ที่มา: ห้องบริการหนังสือหายาก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

4.1 ประวัติเอกสาร เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยาวงศาภรณ์ภูษิต (ริน วัชรโรทัย) กำหนดงานวันที่ 23 เมษายน 2507 พระอนุรักษรัชสมณเทียร ได้แจ้งแก่เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร เพื่อขออนุญาตพิมพ์เรื่อง พระจันทกนิรคำฉันท์ เพื่อพิมพ์แจกเป็นที่ระลึก

4.2 ลักษณะต้นฉบับ ต้นฉบับพระจันทกนิรคำฉันท์ ประกอบด้วยประวัติสังเขปของมหาเสวกตรี พระยาวงศาภรณ์ภูษิต และเรื่องพระจันทกนิรคำฉันท์ 32 หน้า มีการจัดแบ่งวรรคคำประพันธ์ตรงตามผังฉันทลักษณ์ และปรับอักขรวิธีให้ตรงตามอักขรวิธีปัจจุบัน

4.3 ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและสมัยที่แต่ง

4.4 เนื้อหา เนื้อหาของเรื่องสมบูรณ เป็นสำนวนเดียวกับฉบับสมุดฝรั่ง เลขที่ 2 เป็นไปได้มากกว่าพระจันทกนิรคำฉันท์ฉบับพิมพ์น่าจะเป็นการนำต้นฉบับจากสมุดฝรั่งเลขที่ 2 ไปพิมพ์เผยแพร่ ตัวอย่างจันทกนิรคำฉันท์สมุดฝรั่ง เลขที่ 2 เปรียบเทียบกับพระจันทกนิรคำฉันท์ฉบับพิมพ์ ตอนนางจันทกนิรครวญถึงพระจันทกนิร

จันทกนิรคำฉันท์ สมุดฝรั่ง กล่าวว่า

๑ ยามร้อนเคยร่วมนิตรรา	รำเพยวายุพา
พระพายให้ชื่นชูเชย	
๑ ยามน้ำอำมฤตโปรยเปรย	พระกรเกี่ยวเกย
ประทับไว้แนบนานาพี	
๑ ยามฝนสาดต้องอินทรี	กางปีกปกลี
สนองบิให้หนาวฝน	
๑ ยามน้องต้องแสงสุริยน	ท้าวอุ้มองค์ถก
ลงเล่นชโลไชรินิน	
๑ แต่นี้ใครจักพาบิน	ชมพฤษไพโรสิน
เกบผลผลามาประทาน	
๑ น้องเดียวเปลี่ยวองค์แดดาน	พระดวงสุริฉาน
มาสิ้นพระชนม์ในดง	

(จันทกนิรคำฉันท์, สมุดฝรั่ง: 7)

พระจันทกนิรคำฉันท์ ฉบับพิมพ์ กล่าวว่า

๑ ยามร้อนเคยร่วมนิตรรา	รำเพยวายุพา
พระพายให้ชื่นชูเชย	
๑ ยามน้ำอำมฤตโปรยเปรย	พระกรเกี่ยวเกย
ประทับไว้แนบนานาพี	
๑ ยามฝนสาดต้องอินทรี	กางปีกปกศรี-
ชะน้องบิให้หนาวฝน	

- ๑ ยามน้องต้องแสงสุริยน ทำวอ้มองค์สกนธ์
 ลงเล่นชโลไชรณิน
 ๑ แต่นี้ใครจักพาบิน ชมพฤษ์ไพรสินธ์
 เก็บผลผลามาประทาน
 ๑ น้องเดียวเปลี่ยวองค์แดดาล พระดวงสุริย์ฉาน
 มาสิ้นพระชนม์ในดง

(พระจันทกนิรคำฉันท์, 2507: 14)

จันทกนิรคำฉันท์ฉบับต่างๆ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์ด้านเนื้อหาเกี่ยวกับลิลิตจันทกนิร ประกอบด้วยจันทกนิรคำฉันท์ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 3 เลขที่ 4 และคัมภีร์ใบลานเลขที่ 1 ส่วนที่สองมีที่มาของเนื้อหาจากคัมภีร์พิมพ์พานิพพาน และอรรถกถาจันทกนิรชาดก ประกอบด้วย สมุดฝรั่งเลขที่ 2 และพระจันทกนิรคำฉันท์ฉบับพิมพ์

จันทกนิรกลอนอ่าน

จันทกนิรกลอนอ่านต้นฉบับเป็นเอกสารตัวเขียนประเภท สมุดไทยขาว มีเพียง 1 ฉบับ คือ เลขที่ 55 เก็บรักษาที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ ในหมวดวรรณคดี หมู่กลอนอ่าน อักษร จ มีรายละเอียดของเอกสารต้นฉบับ ดังนี้

1. **หนังสือสมุดไทยขาว** หนังสือสมุดไทยขาว เป็นหนังสือสมุดไทยประเภทหนึ่งที่คนไทยสมัยก่อนนิยมนำมาบันทึกข้อความและเขียนรูปภาพต่างๆ สีของสมุดไทยขาวเป็นสีธรรมชาติของกระดาษที่ทำจากเปลือกข่อย หรือเปลือกไม้ชนิดอื่นๆ ไม่มีการย้อมด้วยสีใดๆ จึงเรียกว่า “หนังสือสมุดไทยขาว” ซึ่งแตกต่างจากหนังสือสมุดไทยดำ ที่ทาทับสมุดด้วยสีดำ เป็นสีที่เกิดจากการย้อมกระดาษด้วยเขม่าผสมกับแป้งเปียกบนพื้นผิวของสมุด

ในเขตจังหวัดภาคใต้ นิยมเรียกหนังสือสมุดไทยดำว่า “บุตดำ” และเรียกหนังสือสมุดไทยขาวว่า “บุตขาว” สำหรับทางภาคกลางนิยมทำจากเปลือกต้นข่อยจึงมีชื่อเรียกตามวัสดุที่ชื่อว่า “สมุดข่อย” ส่วนจังหวัดภาคเหนือนิยมใช้เปลือกต้นสาทำกระดาษ จึงเรียกว่า “สมุดกระดาษสา” หรือ “บ๊อบสา” (สำนักหอสมุดแห่งชาติ, 2552: 55)

หนังสือสมุดไทยดำและหนังสือสมุดไทยขาวใช้บันทึกลายลักษณ์อักษรได้เช่นเดียวกัน ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้บันทึก ส่วนวัสดุที่ใช้เขียนมีหลายประเภท เช่น ดินสอขาว น้ำหมึกสีดำ และน้ำหมึกสีเหลืองที่ได้จากส่วนผสมของรงกับหรดาล เป็นต้น

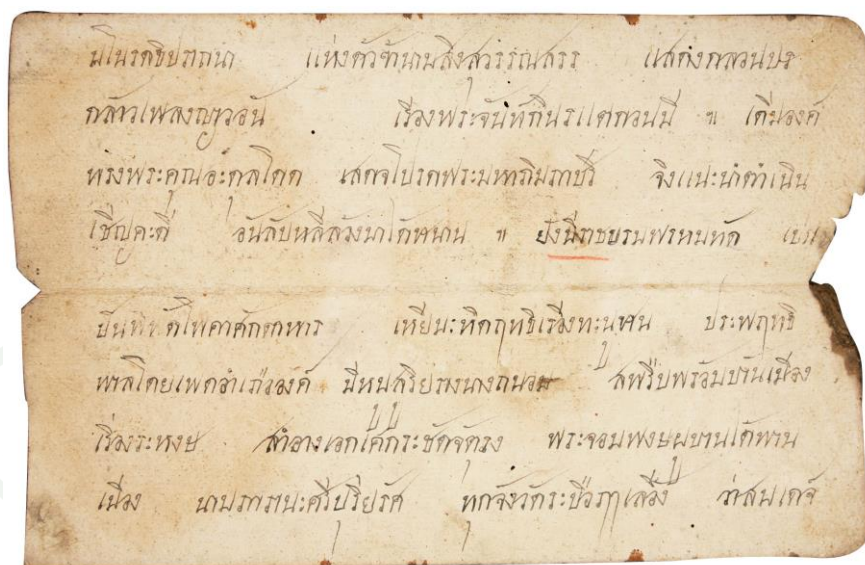
1.1 ประวัติเอกสาร จันทกนิรคำฉันท์ประเภทสมุดไทยขาวฉบับนี้ ตามประวัติเอกสารระบุว่า หอพระสมุดข่อยเมื่อ พ.ศ. 2452 ซึ่งน่าจะซื้อมาในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมตำรับตำราและเอกสารโบราณที่มีค่าจากที่ต่างๆ มาเก็บไว้ที่หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เพื่อบริการแก่ประชาชน

1.2 ลักษณะต้นฉบับ จันทกนิรกลอนอ่านประเภทสมุดไทยขาวมีขนาดกว้าง 11.2 ซม. ยาว 35 ซม. ทั้งหมด 107 หน้าสมุดไทย

สภาพเอกสารบางหน้าชำรุดทำให้ข้อความขาดหาย ตัวอักษรเขียนด้วยเส้นหมึกดำ เป็นระเบียบ สวยงาม หน้าละ 3-4 บรรทัด มีลักษณะเขียนต่อเนื่องกันไป ไม่ได้จัดแบ่งวรรคตามฉันทลักษณ์ของฉันทอย่างปัจจุบัน

ภาพที่ 17 ปกสมุดหน้าต้น เรื่อง จันทกนิรกลอนอ่าน ประเภทสมุดไทยขาว เลขที่ 55
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

ภาพที่ 18 ต้นฉบับจันทกีนรกลอนอ่าน ประเภทสมุดไทยขาว เลขที่ 55

ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

1.3 ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง จันทกีนรกลอนอ่านฉบับนี้ระบุชื่อผู้แต่งไว้ที่หน้าต้น
สมุดว่า ผู้แต่งคือ “หมื่นसारวัตช่างดอกไม้เพลิง” และแต่งเรื่องสักปัญหสูตรี รวมอยู่ในเล่มด้วย
ดังกลอนกล่าวว่า

- ๑ ข้าพเจ้าหมื่นสารวัตช่างดอกไม้เพลิง ทำเรื่องพระจันทกีนร
เปน(กลอน) เพลงญ่าอย่างพระราชนิพล จบบริบูรณ์
- ๑ ศกะบันหะสูตรีในยนี้ด้วยเรื่องเปนสองเรื่องพระสูตรจบบริบูรณ์

(จันทกีนรกลอนอ่าน, หน้าต้น: 1)

ชื่อผู้แต่งปรากฏอีกครั้งในเรื่องว่า “สังสุวรรณสูตร” ได้แต่งเรื่องจันทกีนรกลอนอ่าน โดย
ขอผลบุญที่แต่งเรื่องนี้สำเร็จให้ตนสามารถแต่งบทประพันธ์ได้คล่องแคล่วและสำเร็จสาวกบารมี
ญาณดังองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังกลอนกล่าวว่า

- ๑ สรรพคุณซึ่งการนบารุงเกษ ขอคุณเดชช่วยประดิดสติเสถียร
- ให้แคล้วคล่องว่องวิหะยาเรียน เจริญเพียรพินยาปรีชาชาญ
- ตั้งแต่ชาตินี้ทะวิไป ขอว่องไวะโวหาจนกล้าหาญ
- จนสำเร็จศาวกบารมีญาณ ดังพุทธะโคษาจารย์วิถารธรรม์

๑ จงสำเภาทมนรดิธิปวารณา

แสดงกลอนชกรล้าเพลงญวอัน

เดิมองค์ทรงพระคุณอะดุจโดด

จึงแนะนำดำเนินเชิญคะดี

แห่งตัวข้านามสิงสุวรรณสร

เรื่องพระจันทิกินรแตกอนมี

เสด็จโปรดพระมหาพิมาษรี

อันลบลีล้งมาได้ช้านาน

(จันทิกินรกลอนอ่าน, หน้าต้น: 10)

ประเด็นผู้แต่งเรื่องจันทิกินรกลอนอ่านที่ปรากฏในเอกสาร ผู้วิจัยมีความเห็นว่ากวีผู้แต่งมีราชทินนามว่า “สิงสุวรรณสร” ส่วน “หมื่นสารวัตช่างดอกไม้เพลิง” “หมื่น” น่าจะเป็นบรรดาศักดิ์ ส่วน “สารวัตช่างดอกไม้เพลิง” น่าจะเป็นตำแหน่งงาน กวีระบุที่มาในการแต่งและปีที่แต่งไว้ท้ายเรื่อง ดังความว่า

๑ สดับตำนานที่บานบาท

พระคุณขวันวศเกษมาเทศดี

จำได้ใจข้าสทำแต่ง

ข้าขอเปนนโสยบัดไยยัง

๑ ประจงทำจำจตกำหนดวัน

ขึ้นสิบสามคำพร้อมทำนองเคย

เจดสิบเกาโดยมีปีฉลู

ได้ชอมชอบตอบผู้รู้ไย

กนรราชะมุนินชินะศรี

ในปีฉลูเดือนสี่สดับฟัง

ไว้แจ้งแห่งหญิงชายเถิดผายหลัง

สำเรดดังจันดาข้าเทิดเคย

คะรุสสรเดอินสี่คะติเจलय

จุละศักระราชเลยพรอยปลาย

ย้อมรูอยูเปนธรรมด้วยกันหลาย

ทุกหญิงชายรับว่าต้องทำนองเคย

(จันทิกินรกลอนอ่าน, หน้าต้น: 10)

จันทิกินรกลอนอ่านมีที่มาจากกาที่กวีได้ฟังเรื่องจันทิกินรจากพระคุณขวัน วัดสระเกศ บ้านบาตร เทศน์ แล้วเกิดความศรัทธาจึงเป็นแรงบันดาลใจให้แต่งจันทิกินรกลอนอ่าน และแต่งเรื่องนี้เสร็จใน วันพฤหัสบดี เดือน 4 ขึ้น 13 ค่ำ จ.ศ. 1179 ปีฉลู เมื่อตรวจสอบกับปฏิทินปืสุริยคติตรงกับวันพฤหัสบดี ที่ 19 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2360 ปีฉลู (กระทรวงศึกษาธิการ, 2468: 36)

กวีแต่งเรื่องจันทิกินรกลอนอ่านเมื่อครั้งรับราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352 - พ.ศ. 2367) ต่อมาได้รับบรรดาศักดิ์เป็นขุน และแต่งเรื่อง สักปัญหสุติ

ดังกล่าวว่า

๑ วันพระหัดเดือนสิบเอ็ด แรมหกค่ำปีกุน นพศกตัวข้าขุนสุวรรณได้สดับฟัง
พระธรรม์รศทราบ ศักะปันหะสุดหวังเปนขอศุภกมุขมั่ง จึงหมาดมุงพดุงกรอง

(จันทกีนรกลอนอ่าน, หน้าต้น: 10)

กวีแต่งเรื่องสักปัญหสุติ ในวันพฤหัสบดี เดือน 11 แรม 6 ค่ำ ปีกุน เมื่อตรวจสอบกับปฏิทิน
ปีสุริยคติตรงกับวันพฤหัสบดี ที่ 11 เดือนตุลาคม พ.ศ. 2370 ปีกุน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2468:
36) และตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 - พ.ศ. 2394)

จันทกีนรกลอนอ่านฉบับนี้ มีเอกสารคำคัด 2 ฉบับ คือ เลขที่ 1 และ เลขที่ 2 ผู้คัดคือ
“แก้วมงคล” คัดถ่ายถอด เมื่อวันที่ 10 ส.ค. 2485

1.4 เนื้อหา จันทกีนรกลอนอ่านเนื้อหาสมบูรณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ เริ่มตั้งแต่หน้าต้น
สมุดไทย คือ หน้า 1-55 ต่อกันจนถึงหน้าปลายถึงหน้า 84 ส่วนหน้าปลายที่เหลือคือหน้า 85-107
เป็นเรื่อง สักปัญหสุติ จันทกีนรกลอนอ่านขึ้นต้นด้วยบทประณามพจน์ กราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ
จากนั้นลำดับเนื้อหาตามโครงสร้างของอรรถกถาจันทกีนรชาดกเฉพาะส่วนอดีตวัตถุ และ
สโมธาน ตอนจบกล่าวถึงปีที่แต่งและกล่าวถึงจันทกีนรกลอนอ่านเป็นที่ขึ้นชอบทั้งหญิงและชาย

ตัวอย่างจันทกีนรกลอนอ่าน ตอนพระจันทกีนรกับนางจันทกีนรีเล่นธรร

๑ พระผู้มีเกบนิลบลกรอง	ส่วนนางน้องเกบนิละบันกราย
พระจอมพลเกบจงกลนี้แนม	มาสอดแซมสังวารถูฉานฉาย
นางเกบจงกลนามการาย	มากรองร้อยช้อยสายสอึงองค์
พระเจ้าเกบบัวขาวดูพรารแสง	นุชเกบบัวแดงดูระหงษ์
พระเจ้าเกบบัวเหลืองประเทืองทรง	นางเกบบงบัวเขียวทำเกี้ยวกร
พระเจ้าเกบโกเมศวิเสดกลั่น	นุชเกบโกมินล้วนเกษร
พระยืนเลบเกบบุศบากร	นางบังออนเกบบุศบงบาน

(จันทกีนรกลอนอ่าน, หน้าต้น: 24-25)

บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกนิรี

สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย (2466) ทรงพระนิพนธ์ บทละครดึกดำบรรพ์ 3 เรื่อง ได้แก่ พระยศเกตุ สองกรรวริกและจันทกนิรี เมื่อ พ.ศ. 2462 เพื่อใช้เล่นเป็นเรื่องเบิกโรงในการแสดงละครดึกดำบรรพ์ที่วังเพชรบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชธิบายในคำนำเล่มว่า บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกนิรีมีที่มาจากจันทกนิรคำฉันท์ ดังความว่า

...จันทกนิรี ได้มาจากหนังสือเก่าซึ่งเป็นคำฉันท์. ฉบับที่น้องชายจุฑาธุชใช้นั้นเป็นสมุดกระดาษข่อยหนังสือเขียนด้วยหมึก, คัดจากฉบับเก่าฉบับใดไม่ปรากฏ. เรื่อง “จันทกนิรีคำฉันท์” ข้าพเจ้าทราบว่ามีต้นฉบับอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณ, เพราะขุนศรีภักวีราชได้เคยนำมาอ่านให้ข้าพเจ้าฟังเวลาตัดผม...

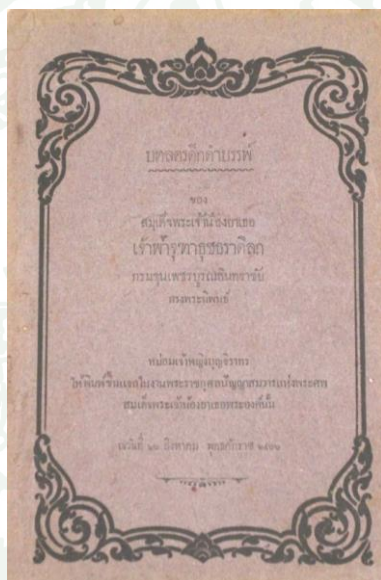
บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องนี้เป็นเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย พอพระทัยมากกว่าเรื่องพระยศเกตุและสองกรรวริก เนื่องจากทรงเห็นว่าเป็นเรื่องที่เล่นละครได้ดีและมีเนื้อหาแสดงถึงการสรรเสริญคุณธรรมของสตรี

เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกลิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2466 หม่อมเจ้าหญิงบุญจิราทร ผู้เป็นชายาประสงค์จะรวบรวมบทละครทั้ง 3 เรื่องเพื่อพิมพ์แจกในงานพระราชกุศลปัญญาสมวาร พระศพ ในวันที่ 26 สิงหาคม จึงขอพระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงแก้ไขสำนวนบทละครดึกดำบรรพ์ทั้ง 3 เรื่อง มีพระบรมราชธิบายว่า

...ในที่สุดข้าพเจ้าขอความกรุณาแก่ท่านผู้อ่าน, คือถ้าหากว่าพบบทกลอนตอนใดที่เคอะไม่สละสลวย ขอได้โปรดดการติผู้แต่งไว้บ้าง, เพราะประการที่ ๑ น้องชายจุฑาธุชเป็นกวีใหม่, ประการที่ ๒ เธอใส่ใจในทางที่จะแต่งบทสำหรับให้เล่นละครออกโรงได้มากกว่าสำหรับสำแดงความสามารถในทางกวีนิพนธ์, และประการที่สาม บทกลอนตอนที่เคอะนั้นอาจจะเพี้ยนเพราะข้าพเจ้าไปแก้ไขเข้าจึงเพี้ยนเช่นนั้นก็ได้ ฉะนั้นถ้าท่านผู้ใดจะติน้องชายจุฑาธุช ข้าพเจ้าขอรับปันส่วนถูกตินั้นด้วย...

1.1 ประวัติเอกสาร ต้นฉบับบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกนิรีที่ผู้วิจัยศึกษา คือ ฉบับที่ หม่อมเจ้าหญิงบุญจิราธร จัดพิมพ์แจกในงานพระราชกุศลปัญญาสมวารแห่งพระศพ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย

1.2 ลักษณะต้นฉบับ ต้นฉบับบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกนิรี พิมพ์เผยแพร่ในชื่อ “บทละครดึกดำบรรพ์ ของ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ทรงพระนิพนธ์” เป็นฉบับที่หม่อมเจ้าหญิงบุญจิราธร ให้พิมพ์แจกในงานพระราชกุศลปัญญาสมวารพระศพ พิมพ์รวมกับบทละครดึกดำบรรพ์อีก 2 เรื่อง ได้แก่ สองกวรรวิก และ พระยศเกตุ บทละครดึกดำบรรพ์มีทั้งหมด 79 หน้า เฉพาะเรื่องจันทกนิรีมี 19 หน้า

ภาพที่ 19 บทละครดึกดำบรรพ์ พระนิพนธ์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย
ที่มา: ห้องบริการหนังสือหายาก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

1.3 ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ทรงพระนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2462 สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.4 เนื้อหา บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องนี้มีองค์เดียว แบ่งเป็น 2 ฉาก ได้แก่ ฉากที่ 1 วังท้าวพรหมทัต ฉากที่ 2 ชายป่าเหมหิรัญคีรี มีตัวละครประกอบไปด้วย พญาจันทกนิร นางจันทกนิรี ท้าวพรหมทัต อมาตย์ และรุกขเทวดา

ฉากที่ 1 วังท้าวพรหมหัตถ์ บรรยายไว้ว่า ท้าวพรหมหัตถ์นอนอยู่บนเตียง มีนางในนั่งพัดอยู่ข้างๆ ขับกล่อมด้วยเสียงมโหรี พอลิ้นเสียงมโหรี ท้าวพรหมหัตถ์รับสั่งนางในเรียกอมตย์มาเข้าเฝ้า

ฉากที่ 2 ชายป่าเหมิหรณศิริ เปิดฉากด้วยกัณณภินรีร้องเพลงกัณณร่าจากในถ้ำ บทร้องเริ่มต้นว่า “อากาศดีวันนี้ไม่มีฝน คิดจะใคร่ได้ยลเหล่าพฤษภา ต้องการไฉนแม่แกลงแจ้งกิจจา พี่ยาจะทำให้ทุกประการ” เป็นบทร้องโต้ตอบของกัณณภินรีและกัณณิที่พากันขึ้นชมธรรมชาติและหยอกล้อคลอเคลียกันด้วยความสำราญใจตามประสาคู่รัก

จากนั้นเป็นบทเจรจาระหว่างท้าวพรหมหัตถ์กับอมตย์ถึงนางกัณณิว่าน้ำเสียงไพเราะและมีรูปโฉมสวยงามต้องพระทัยท้าวพรหมหัตถ์ อมตย์ผู้หนึ่งทูลท้าวพรหมหัตถ์ให้ส่งกัณณิผู้มีเสียงไพเราะให้ท้าวพรหมหัตถ์จึงแต่งศรัทธาหารกัณณิลงมา นางกัณณิก็อดสามีแล้วร้องไห้จนสลบไป จากนั้นท้าวพรหมหัตถ์เข้าอุ้มนาง ต่อมานางกัณณิฟื้นคืนสติจึงได้ถามท้าวพรหมหัตถ์ว่าเหตุใดจึงฆ่าสามีของนาง ท้าวพรหมหัตถ์เล่าว่าตนแต่งศรัทธาไปถูกกัณณิเสียชีวิตและได้เกลี้ยกล่อมนางกัณณิให้เป็นมเหสีแต่นางปฏิเสธและกล่าวบริภาษท้าวพรหมหัตถ์ อมตย์ทูลท้าวพรหมหัตถ์ว่าอย่าทรงเสียเวลาเกลี้ยกล่อมนางเลยเข้าล้อมไล่จับตัวนางดีกว่า นางกัณณิจึงบินหนีไปบนยอดเขา ท้าวพรหมหัตถ์ได้ต่อว่าอมตย์ที่เป็นต้นเหตุให้พระองค์ไม่ได้ครอบครองนาง เมื่อท้าวพรหมหัตถ์ไม่ได้ตั้งใจหวังพระองค์จึงเสด็จจากไป

เมื่อท้าวพรหมหัตถ์จากไปแล้วนางกัณณิบินลงมาจากยอดเขา เข้าไปโอบกอดศพและคร่ำครวญถึงสามี ตอนนี้เป็นบทร้องพากย์ไฉ่ที่ไพเราะมาก

ไอ้พระทูลเกล้าเอ่ย	โฉนเลยพระโฉมฉาย
น้องมาอยู่ใกล้กาย	ก็มีผายพจนา
แต่ก่อนเคยประพาศ	รุกขชาติเป็นสุชา
ถนอมน้องทุกเวลา	เมื่ออยู่ถ้ำอันอำไพ
ยามร้อนรำเพยพัด	หนาวตรวดกอดไว้ใกล้
ฝนสาดถูกที่ไร	ก็ยกปีกป้องอินทรี
ยามต้องแสงสุริยา	พระก็พาจรลี
อุ้มลงสรนที	ให้เย็นชุ่มชื่นในทรวง
แต่นี้จะเปลี่ยวเปล่า	สร้อยเศร้าใจเป็นใหญ่หลวง

มิเลเห็นใครทั้งปวง	จะช่วยเปลี่ยนความลำเค็ญ
ถึงอากาศจะงามผ่อง	น้องจะเห็นเหมือนคำเย็น
กลืนมาลี้ก็จะเป็น	กลืนยาพิษขื่นบาน
ตามพนาเคยเที่ยวเล่น	ก็ไม่เป็นที่สำราญ
น้ำใสในลำธาร	ไม่ปลดร้อนให้ผ่อนซา

(สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย, 2466: 28)

ต่อจากนี้เป็นบทเจรจาระหว่างนางกนิรีกับเทวดา นางอ่อนวอนให้เทวดาช่วยชุบชีวิตกนิร เทวดาเห็นใจในความรักและซื่อสัตย์ของนางกนิรีจึงช่วยชุบชีวิตกนิรฟื้นคืนชีพ เรื่องนี้จบลงที่ เทวดาชุบชีวิตกนิรและให้พรแก่กนิรและกนิรีว่าขอให้พบแต่ความสุข อย่าได้มีศัตรูมากล้ำกราย และขอให้มียูยืนยาว

การแสดงบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกนิรีถือเป็นการแสดงส่วนพระองค์ กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่การแต่งบทละครก็แต่งเพื่อใช้เล่นเป็นละครเบิกโรงแสดงเฉพาะในวัง เลี้ยงฉลองกันภายใน ผู้ชมส่วนใหญ่เป็นเชื้อพระวงศ์ทั้งสิ้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้มีการนำบทละครเรื่องนี้ไปเล่นที่อื่น แต่ในเวลาต่อมาเมื่อผู้แสดงละครในวังเพชรบูรณ์ออกมาเป็นครูละครของกรมศิลปากร บทละครเรื่องนี้เป็นที่รู้จักแพร่หลายเพราะมีการจัดแสดงหลายครั้งและตอนที่ยอดนิยมมักเป็นฉากที่ 2 ชาย ปาเหมหิรัญคีรี

ภาพที่ 20 การแสดงละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกนิรี ฉากที่ 2

ที่มา: สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ (2555)

ลิลิตจันทกินนร

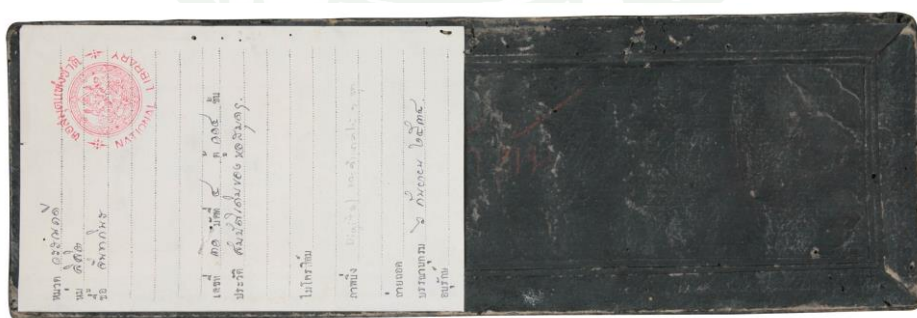
ลิลิตจันทกินนรต้นฉบับเป็นเอกสารตัวเขียนประเภทหนังสือสมุดไทยดำ 2 เล่ม เก็บรักษาไว้ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ และ บุคขาว 1 เล่ม เก็บรักษาไว้ที่สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต รายละเอียดของแต่ละฉบับมีดังนี้

1. สมุดไทยดำ

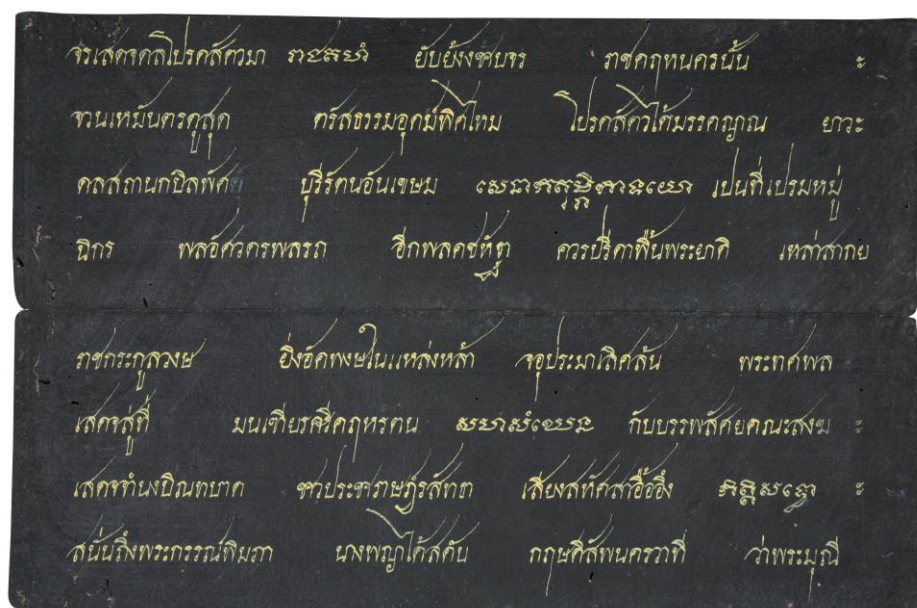
1.1 ประวัติเอกสาร หนังสือสมุดไทยดำเลขที่ 31 ตามประวัติระบุว่าเป็นสมบัติเดิมของหอพระสมุดฯ หนังสือสมุดไทยดำเลขที่ 32 ประวัติระบุว่า ชื้อจากหม่อมหลวงแดง สุประดิษฐ์ เมื่อ พ.ศ. 2479 เลขที่ 32 ระบุผู้คัดลอกคือ พระมหาสิง คัดลอกเสร็จ พ.ศ. 2352

1.2 ลักษณะต้นฉบับ ลิลิตจันทกินนรประเภทหนังสือสมุดไทยดำเลขที่ 31 และ 32 บันทึกด้วยเส้นรงค์(ดินสอ – หวดาล)อักษรขอมและอักษรไทย ภาษาบาลีและภาษาไทย เขียนได้เส้นบรรทัด หน้าละ 4 บรรทัด ทั้งหมด 107 หน้า ทั้งสองฉบับเป็นสำนวนเดียวกัน

ลิลิตจันทกินนรเลขที่ 31 ลายเส้นสวยงาม อักษรชัดเจนทั้งหน้าต้นและหน้าปลาย การจัดช่องไฟสม่ำเสมอ เป็นระเบียบมาก สภาพเอกสารโดยรวมสมบูรณ์ดี

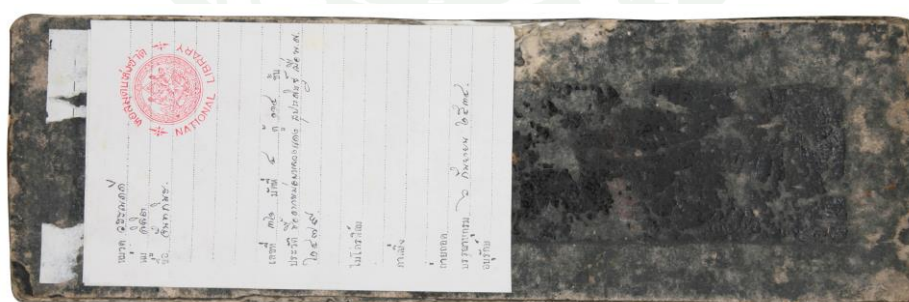
ภาพที่ 21 ปกสมุดหน้าต้น เรื่อง ลิลิตจันทกินนร ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 31
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

ภาพที่ 22 ต้นฉบับลิลิตจันทกินนร ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 31

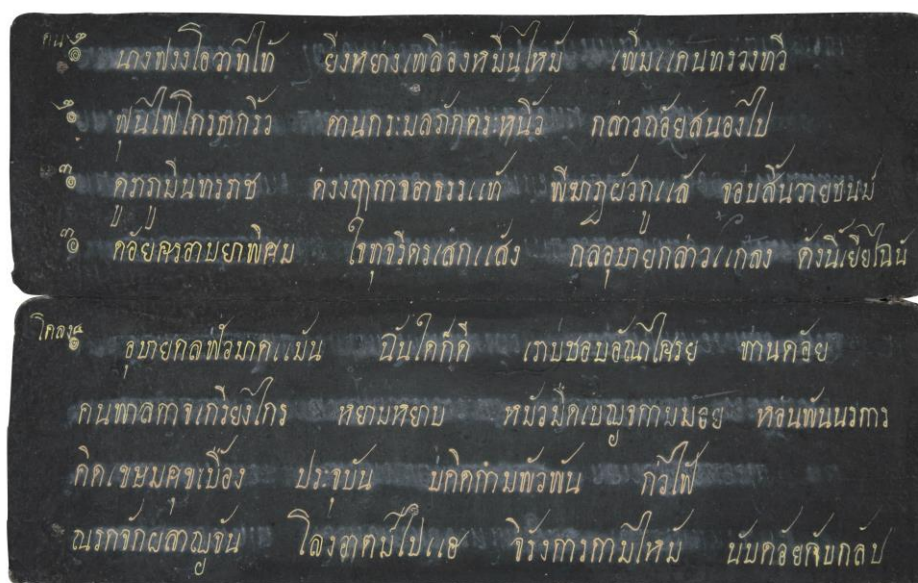
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

ลิลิตจันทกินนรเลขที่ 32 ลายมือและลายเส้นไม่สม่ำเสมอ บางหน้าอักษรเลอะเลือน
บางหน้าเอกสารชำรุดทำให้ข้อความขาดหาย

ภาพที่ 23 ปกสมุดหน้าต้น เรื่อง ลิลิตจันทกินนร ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 32

ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

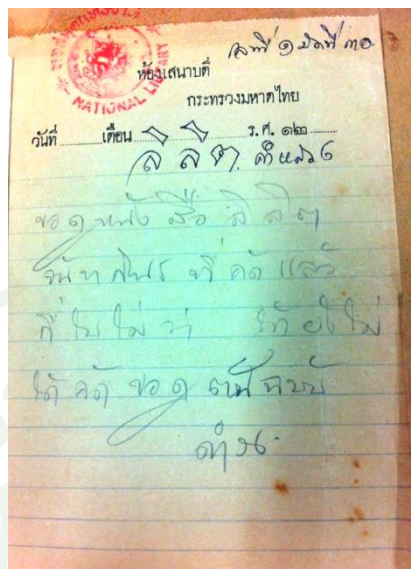

ภาพที่ 24 ต้นฉบับลิลิตจันทกินนร ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 32

ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

นอกจากนี้ยังมีเอกสารคำคัดประเภทกระดาดฝรั่งและสมุดฝรั่งที่คัดลอกจากหนังสือสมุดไทยดำเลขที่ 32 เดิมคือเลขที่ 26 อีก 3 ฉบับ ได้แก่ เอกสารเลขที่ 314, 315 และ 338

ในบรรดาเอกสารคำคัด 3 เลขที่ดังกล่าว พบว่าหน้าปกคำคัดของเอกสารเลขที่ 338 (เดิมคือ เลขที่ 1 มัดที่ 30) มีสิ่งที่น่าสนใจปรากฏอยู่ กล่าวคือ มีลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระยามะยาดำรงราชานุภาพเขียนแสดงพระประสงค์ในกระดาดฉบับนี้ของกระทรวงมหาดไทย มีข้อความว่า “ขอคุณหนังสือลิลิตจันทกินนรที่คัดแล้ว ก็ไปไม่ว่า ถ้ายังไม่ได้คัดขอคุณต้นฉบับ” แล้วลงชื่อกำกับว่า “ดำรง”

ภาพที่ 25 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ที่มา: กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ (2556)

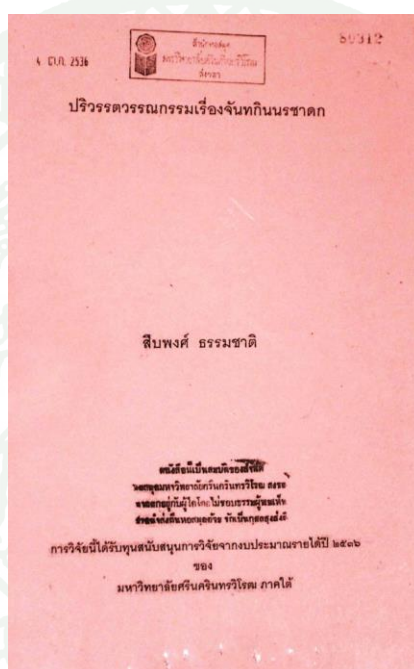
จากการที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีลายพระหัตถ์ไปถึงเจ้าหน้าที่หอพระสมุดวชิรญาณ ให้ส่งเอกสารคำคัดหรือต้นฉบับเรื่องลิลิตจันทกินนรไปให้พระองค์นั้นหลักฐานส่วนนี้สามารถระบุได้ว่าสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงทราบว่าต้นฉบับเรื่องลิลิตจันทกินนรอยู่ที่หอพระสมุดวชิรญาณจริง จึงได้มีลายพระหัตถ์ไปขอต้นฉบับจากเจ้าหน้าที่อาจด้วยภาระหน้าที่มีมาก ทำให้ไม่ทรงมีเวลาชำระต้นฉบับและนำออกมาเผยแพร่ให้เป็นที่รู้จัก อีกทั้งยังไม่ได้แก้ไขข้อความตามที่ประทานคำอธิบายไว้ว่าไม่มีลิลิตเรื่องใดในสมัยอยุธยาตอนกลางและตอนปลายที่ทรงเสนอไว้ก่อนหน้านั้น ทำให้นักวิชาการสมัยต่อมาไม่รู้ว่ามีเรื่องลิลิตจันทกินนรซึ่งเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาอยู่

1.3 ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง เอกสารทั้งสองฉบับกล่าวถึงผู้แต่งไว้ที่โคลงท้ายเรื่องว่าแต่งตามพระบัญชาของ “มหाराษฎร์นรวิชัย” แต่งเสร็จในวันศุกร์ เดือน 4 พ.ศ. 2227 ซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาตอนกลาง ช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

1.4 เนื้อหา ลิลิตจันทกินนรฉบับเลขที่ 31 มีเนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ดี แต่ฉบับเลขที่ 32 มีสภาพเอกสารค่อนข้างชำรุด บางหน้าตัวอักษรกลางเลือน บางหน้ามีรอยปรุปรุน ทำให้เนื้อหาบางตอนขาดหายไปบ้าง

2. สมุดไทยขาว (บุตขาว)

2.1 ประวัติเอกสาร เรื่องจันทกนิพนรประภาพหนังสือบุตขาว เก็บรักษาไว้ที่ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด วิทยาลัยครูภูเก็ต (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็น สำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต) เอกสารฉบับนี้ สืบพงศ์ ธรรมชาติ ได้ปริวรรตต้นฉบับและเรียกว่า “วรรณกรรมเรื่องจันทกนิพนรชาดก” และกล่าวถึงประวัติเอกสารว่า วิทยาลัยครูภูเก็ตได้รับต้นฉบับมาจากชาวบ้าน

ภาพที่ 26 ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องจันทกนิพนรชาดก ของ สืบพงศ์ ธรรมชาติ
ที่มา: สืบพงศ์ ธรรมชาติ (2537)

2.2 ลักษณะต้นฉบับ สืบพงศ์ ธรรมชาติ (2537: 4) ให้ข้อมูลไว้ว่าเป็นต้นฉบับบุตขาวขนาดกลาง มีสภาพและเนื้อหาสมบูรณ์ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทยลิลิต ประกอบด้วยรายสลับโคลง ผู้วิจัยได้ติดต่อไปยังสำนักศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ตเพื่อขอความอนุเคราะห์ภาพถ่ายต้นฉบับ ทำให้ทราบว่าปัจจุบันหนังสือบุตขาวฉบับนี้ได้สูญหายไปแล้ว

2.3 ผู้แต่งและสมัยที่แต่ง ผู้แต่งเรื่องจันทกนิพนธ์ชาดกประเภทบุคชาว ปรากฏที่โคลงทำยเรื่องราว แต่งตามพระปณฺฑิตของดรฺกมหาราช แต่งเสร็จในวันศุกร์ เดือน 4 ปีพุทธศักราช 2227 ซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาตอนกลาง ปลายรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 -2231) ซึ่งตรงกับโคลงทำยเรื่องราวของลิลิตจันทกนิพนธ์ประเภทสมุดไทยดำ เลขที่ 31 และ เลขที่ 32 ที่เก็บรักษาอยู่ที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ แต่มีบทขอพรและคำตักเตือนผู้อ่านในปัจจุบันพบว่า

๑ ขอข้ายามีซึ่ง	ภัยพาล
อุบัตวาทาการ	เรื่องร้าย
ขอให้ทันพระศรีอาริย์	เมตไตร เกิดนา
ขอจงเข้านี้ได้	บัทโฆกษณฤพาน
๑ ไม่ฟังคำครุฑาน	ว่ากล่าว
ชาติคดใจสำหาว	ชั่วแท้
มโนหฺรราชตรี	ณคอนขัป
ควายชนคนประแล้	เพียงแท้ชอบใจ

(สืบทงศ์ ธรรมชาติ, 2537: 49)

2.4 เนื้อหา จันทกนิพนธ์ชาดกฉบับหนังสือบุคชาวนี้มีเนื้อหาสมบูรณ์ ส่วนใหญ่ตรงกับลิลิตจันทกนิพนธ์แต่มีการแต่งเนื้อความเพิ่มเติมบางตอน เช่น การขอพรและตักเตือนผู้อ่านในปัจจุบัน เป็นต้น

เรื่องจันทกนิพนธ์มีการสร้างสรรค์ในรูปแบบคำประพันธ์ประเภทต่างๆ นอกจากแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของฉันทลักษณ์ที่กวีคิดสรรมานำเสนอแล้ว อีกนัยหนึ่งบ่งบอกได้ว่าเรื่องจันทกนิพนธ์น่าจะเป็นเรื่องที่คนในสังคมนิยมชมชอบและประทับใจ กวีจึงต้องรังสรรค์เรื่องราวโดยนำเสนอให้มีความหลากหลายทางฉันทลักษณ์ เพื่อผู้อ่านที่ประทับใจเนื้อหาอยู่แล้วจะได้ซาบซึ้งกับเรื่องราวในรูปแบบคำประพันธ์ที่แตกต่างกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความประทับใจเพิ่มมากขึ้น

การสำรวจวรรณกรรมเรื่องจันทกนิพนธ์ทั้งหมด ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณกรรมจันทกนิพนธ์ในรูปแบบคำประพันธ์ประเภทลิลิตมีความน่าสนใจ เนื่องจากยังไม่มีมีการพิมพ์เผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง อีกทั้งต้นฉบับสมุดไทยยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ทั้งลายเส้นและเนื้อหา นอกจากนี้วรรณคดีเรื่องนี้ยังระบุศักราชที่แต่งเสร็จ คือ พ.ศ. 2227 อยู่ในสมัยอยุธยา ปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หากทำการศึกษาโดยละเอียดจะทำให้ได้ประโยชน์แก่วงวรรณคดีศึกษา

ภาพที่ 27 “จันทกนิรชาดก” ตอนพระอินทร์แปลงเป็นพราหมณ์ชุบชีวิตพระจันทกนิร
ที่มา: จิตรกรรมฝาผนัง วัดเครือวัลย์วรวิหาร

ภาพที่ 28 “จันทกนิรี” ภาพวาดสีน้ำมัน ฝีมือ จักรพันธุ์ ไปษยกฤต ศิลปินแห่งชาติ
ที่มา: มูลนิธิจักรพันธุ์ ไปษยกฤต

บทที่ 4

ลักษณะสำคัญของลิลิตจันทกินนร

ในบทนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาลักษณะสำคัญของลิลิตจันทกินนร โดยพิจารณาสมัยที่แต่ง ผู้แต่ง จุดประสงค์ในการแต่ง ฉันทลักษณ์ ความสัมพันธ์ระหว่างฉันทลักษณ์กับเนื้อหา การปรับเปลี่ยน อรรถกถาจันทกินนรชาดกเป็นลิลิตจันทกินนร กลวิธีทางวรรณศิลป์ ลักษณะร่วมของลิลิตจันทกินนร กับวรรณคดีสมัยอยุธยา และการส่งอิทธิพลให้วรรณคดีสมัยหลัง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

สมัยที่แต่ง

วรรณคดีเรื่องนี้ระบุปีที่แต่งไว้ในโคลงท้ายเรื่องว่า

๑ เสรีพุทธศักราชหลวง	สองพัน
สองร้อยยี่สิบเจดสัน	เศษเหล้า
สิบเดือนสิบหกวัน	ศุขปักข
ศุกระวารผะคุณมาศเข้า	นาคพื้นขบปี

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 52)

โคลงบทนี้ระบุว่าเรื่องลิลิตจันทกินนรแต่งเสร็จใน พ.ศ. 2227 มีเศษอีก 10 เดือน 16 วัน ตรงกับวันศุกร์ ข้างขึ้น เดือน 4 ย่างเข้าปีมะโรง ในสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

เมื่อตรวจสอบศักราชเทียบกับปีนักษัตรพบว่า พ.ศ. 2227 ตรงกับปีชวด แต่โคลงระบุว่า ย่างเข้าปีมะโรงซึ่งต่างกันราว 4 ปี ความคลาดเคลื่อนของปีนักษัตรนี้อาจเป็นเพราะในรัชกาลก่อน สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการลบศักราช กล่าวคือเมื่อจุลศักราช 1000 ปีชาลเชื่อกันว่าเป็นปี ต้นกสิศก สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงประกอบพระราชพิธีลบศักราชปีชาลสัมฤทธิศก เปลี่ยน เอาปีกุนเป็นสัมฤทธิศก ดร. ประเสริฐ ณ นคร (2534: 139) อธิบายว่าการลบศักราชของพระเจ้า ปราสาททองไม่ใช่เปลี่ยนศักราชแต่เปลี่ยนปีนักษัตรจากปีชาลมาเป็นปีกุน ดังนั้นปีนักษัตรที่ระบุไว้ในลิลิตจันทกินนรจึงอาจคลาดเคลื่อนได้ เห็นได้จากจำนวนปีนักษัตรที่เคลื่อนประมาณ 4 ปี

เหมือนกัน อย่างไรก็ตามปีที่แต่งยังเป็น พ.ศ. 2227 อย่างแน่นอนซึ่งตรงกับปลายรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2219 - 2231)

ต้นฉบับลิลิตจันทกินนรที่เหลืออยู่ในปัจจุบันคัดลอกขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์จากการพิจารณาจากรูปแบบอักษรและอักขรวิธี (ดูภาคผนวก ค) อย่างไรก็ตามแม้ว่าเป็นฉบับที่คัดลอกแต่ก็มีคุณสมบัติเป็นฉบับหลวงเพราะบันทึกโดยพระอาลักษณ์ซึ่งเป็นการการบันทึกอย่างเป็นระบบและผ่านขั้นตอนการคัดกรองเอกสารฉบับต้นแบบมาแล้ว ประการสำคัญคือระบบตรวจทานต้นฉบับของพระอาลักษณ์มีความน่าเชื่อถือมากกว่าฉบับที่คัดลอกโดยชาวบ้าน เมื่อเป็นเช่นนั้นลิลิตจันทกินนรฉบับนี้จึงเป็นฉบับที่มีมาตรฐานสำหรับการศึกษาวิเคราะห์

ผู้แต่งและจุดประสงค์ในการแต่ง

โคลงท้ายเรื่องกล่าวถึงผู้แต่งและจุดประสงค์ในการแต่งว่า

๑ มหาราชรู้	ยงเยาว
ฉลองเรื่องลิลิตเกลา	สืบไว้
จันทกินนรปางเนา	โพธิสัตว์
หวังทราบนรชนได้	สืบสร้างมัครการ
๑ เดชผลอาตมได้	ฉลองอรรถ
โดยพระบรรพตรัส	ล่วงแล้ว
สถิตสถินประดิพัท	ปราโมช
นฤโรคนฤโกยแผ้ว	ผ่องพันสกลกาย
๑ จงผลอวยอาตมให้	เสร็จสนอง
เปนปัจจัยอำพลมอง	โพธิแผ้ว
สมภารจักขอปอง	โปรดโลกย
ทรงพุทธรายแพร้ว	ตรัสรู้ทางธรรม

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 52-53)

เนื้อความในโคลงกล่าวว่า “มหาราชรู้ยังเยาว์” คือมหาราชผู้มีอายุน้อย น่าจะหมายถึง พระอุปราช โปรดให้ฉลองลิลิตซึ่งแต่งไว้ดีแล้วนั้น เพื่อให้ปวงชนได้รู้เรื่องพระโพธิสัตว์ปาง เสวยพระชาติเป็นจันทกนิทรและเพื่อเป็นการสืบพระศาสนา อาณิสสที่แต่งเรื่องนี้ด้วยความ ยินดีตามพระบัญชาจนสำเร็จ ขอให้กวีเป็นผู้ปราศจากโรคภัยและขอให้ปึงจัยเกื้อหนุนไปสู่ พระนิพพาน⁸

เรื่องผู้แต่งลิลิตจันทกนิทรมีนักวิชาการสันนิษฐานต่างๆ กัน ดังนี้

ชัย เรื่องศิลป์ (2508) สันนิษฐานว่า ผู้แต่งลิลิตจันทกนิทร คือ พระภิกษุ ชื่อ มหาราช และแต่งเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ด้วย

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ (2508) เห็นว่า มหาราช เป็นกวีเอกท่านหนึ่งและเป็นผู้แต่งสมุทร โฆษคำฉันท์ อีกทั้งเสนอว่ามหาราชที่แต่งลิลิตจันทกนิทร ไม่ใช่พระสงฆ์แต่อาจจะเป็นเจ้านาย หรือข้าราชการผู้ใหญ่ หรือผู้ชนบทรรมเนียมในราชสำนักดี เพราะตามทำนองเรื่องต่างๆ ที่ปรากฏ ชื่อมหาราช แต่งนั้น ล้วนเป็นเรื่องที่พรรณนาหรือบรรยายเรื่องราวเกี่ยวกับระเบียบประเพณีราช สำนักเป็นอย่างดี

สืบทพงศ์ ธรรมชาติ (2536) เสนอว่า ผู้แต่งลิลิตจันทกนิทรคือนักปราชญ์ที่อยู่รับใช้ใกล้ชิด รัชทายาทเมืองใดเมืองหนึ่ง

ปริญญา สุวรรณรงค์ (2542) เสนอว่า ผู้แต่งลิลิตจันทกนิทรและลิลิตพระลอคือผู้แต่ง คนเดียวกัน เนื่องจากปรากฏชื่อ “มหาราช” เป็นผู้แต่งเหมือนกันและเสนอว่าลิลิตพระลอเป็น วรรณคดีที่แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ประเด็นผู้แต่งลิลิตจันทกนิทรยังสรุปไม่ได้ว่าคือผู้ใดอย่างแน่ชัด แต่พิจารณาจาก หลักฐานในตัวเรื่องเองน่าจะเป็นกวีในราชสำนัก เพราะรับสนองพระบัญชาจากพระอุปราช อนึ่งมี

⁸ โคลงบทแรก “ฉลองเรื่องลิลิตเกลา สืบไว้” คำว่าฉลองในที่นี้ แปลว่า ทำบุญ หรือบูชาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น ฉลองพระ ฉลองหนังสือ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 344) โคลงบทที่สอง “เดชผลาตมได้ ฉลองอรรถ” คำว่า ฉลองในที่นี้คือ สอน แปลว่า ทำตามที่ได้รับคำสั่งหรือคำขอร้อง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 1161)

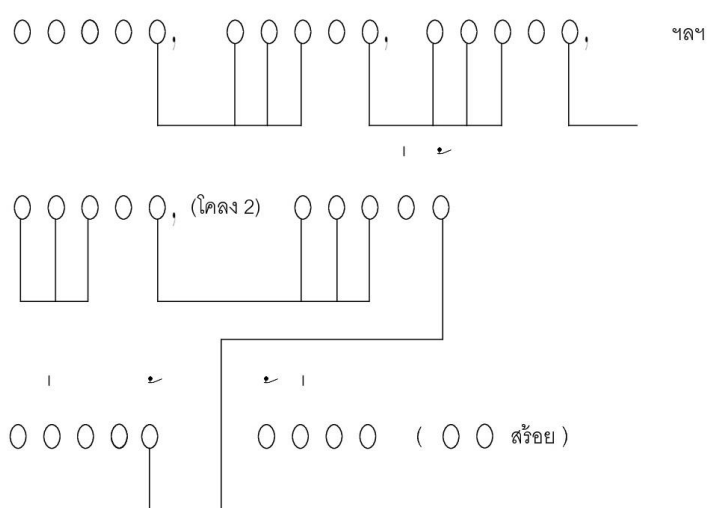
ร่ายโบราณในลิลิตจันทกินนรมีจำนวนคำในวรรคส่วนใหญ่ 5 – 6 คำ บางวรรคมี 4 - 7 คำ การที่มีคำในวรรคมากไปบ้างน้อยไปบ้างเข้าลักษณะร่ายโบราณที่พระยาอุปทิศกล่าวว่าเป็น “ของเก่า” เป็นลักษณะที่พบมากในวรรณคดีโบราณ ตัวอย่างในลิลิตจันทกินนร เช่น

จักสร้อยเศร้าจิตรบเสบย อกกุเคยโธลวันทุกข์ บมีศุขชลอาบหน้า ในทิวาแลกลางคืน
เพลตื้นเคยสนอมบาท บเคยร้างราชพัชวัน ชิวิต์ นเสยโย จประโยชน์อันใดมี
แกชีวิวินาศ โดยเสดจราชสู่สวรรค คัลไลลงดึกว่าอยู่ นิกรรู้จดูชาได้ งบคนาฏไทเชื้อสัจ
ประดิพัทต่อสวามี ยิ่งสัตรีทุกแดน สี่ทวิปแสนนคร ห่อนหาได้เสมอนาง แล ฯ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 10-11)

ร่ายสุภาพ

ฉันทลักษณ์ของร่ายประเภทนี้กำหนดจำนวนคำในวรรคมี 5 คำ บางวรรคมี 4 - 7 คำ การส่งสัมผัสเหมือนร่ายโบราณแต่ต่างกันที่จบร่ายด้วยโคลงสองสุภาพ

ภาพที่ 30 ผังฉันทลักษณ์ร่ายสุภาพ

ที่มา: พระยาอุปทิศศิลปสาร (2531: 419)

ร่ายสุภาพในลิลิตจันทกินนรมีจำนวนคำในวรรคยี่ดหุ่่นเหมือนร่ายโบราณ และลงท้าย
ร่ายด้วยโคลงสองสุภาพทุกบท ตัวอย่างเช่น

ชมมแป้นชมโอ มือโชพื่นชมซ่า ล้วนโอซารศเอยิ่ง ดกดาตักกิ่งค่าค้อม มชามป้อม
น้อยหน้า หวายหัวทุกพรณไม่ ชมผลสิงไดได้ เสรจซึ่งปราศนา ท้าวนา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 40)

ลักษณะของโคลงสองสุภาพที่ลงท้ายร่ายสุภาพในลิลิตจันทกินนรพบว่ามีกาหนด
รูปวรรณยุกต์ในโคลงยังไม่ลงตัวตามแบบแผนของโคลงสอง จากตัวอย่างตำแหน่งที่บังคับ
รูปวรรณยุกต์เอกพบว่าใช้คำสุภาพ คือ คำที่มีเสียงสามัญแทน ได้แก่คำว่า พรณ ผล นอกจากนี้
ยังพบว่าตำแหน่งที่บังคับรูปวรรณยุกต์โทมีการใช้คำรูปวรรณยุกต์เอกแทน ได้แก่คำว่า ซึ่ง

มีข้อสังเกตว่าทั้งร่ายโบราณและร่ายสุภาพในลิลิตจันทกินนร มีการแทรกคำและประโยค
ภาษาบาลีซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับข้อบังคับฉันทลักษณ์ทั้งจำนวนคำและการส่งสัมผัสของร่าย
ยกตัวอย่างเช่น

อรห**โต** ผลาญหมู่กิเลสหายหัก เผดจกจักรช่ายมาร **นิ**พ**พ**ต**ต**ส**ย**ม**ญ**ญา**ณ**เ**น**
ด้วย**อ**ร**หา**ชิ**ญ**า**ณ**อัน**เล**ิศ **ก**เ**ิ**ด**แต่**ส**ย**ม**ญ**ญา**ณ**ย**ิ่ง**น**ัก** **ค**ว**ร**ก**่**ท**ัก**ข**ิ**ณ**า**ท**าน** **ม**ห**ะ**ล**ิ**น**า**
มี**พ**ระ**ญ**า**ณ**ส**แ**ง**ห**า **ซึ่ง**ส**ี**ลา**ท**ิ**ค**ุ**ณ**

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 2-3)

จากตัวอย่าง คำและประโยคภาษาบาลีที่แทรกเข้ามาไม่เกี่ยวข้องกับข้อบังคับฉันทลักษณ์ของ
ร่ายทั้งจำนวนคำและการส่งสัมผัส กล่าวคือ ร่ายบทข้างต้นมีจำนวนคำในวรรค 5-6 คำ มีการ
ส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายในวรรคแรกไปยังคำที่ 1 คำที่ 2 คำที่ 3 เฉพาะวรรคที่เป็นภาษาไทย ได้แก่
คำว่า หัก สัมผัสกับคำว่า จักร คำว่า มาร สัมผัสกับคำว่า ญาณ คำว่า เลิศ สัมผัสกับคำว่า เกิด
คำว่า นัก สัมผัสกับคำว่า ทัก เป็นต้น จะเห็นว่าการส่งสัมผัสเฉพาะในภาษาไทย ไม่เกี่ยวกับคำ
และประโยคภาษาบาลี พระยาอูปิตศิลปสาร (2531: 424) อธิบายการแต่งลักษณะนี้ว่า

ศัพท์บาลีท่านแทรกไว้ในคำประพันธ์...เป็นวิธีประพันธ์คำเทศนาต่างๆ ไป โดยยกศัพท์บาลีขึ้นไว้แล้วก็อธิบายเป็นคำประพันธ์อีกต่อหนึ่ง...เอาศัพท์บาลีออกเสียก็ได้ ไม่ทำให้สัมผัสเสียไปเลย แต่บางแห่งท่านแต่งให้ศัพท์บาลีคล้องกับคำประพันธ์ เมื่อเป็นเช่นนั้นจะยกคำบาลีออกเสียมิได้ เพราะจะทำให้เสียสัมผัสไป ซึ่งผู้อ่านจะทราบได้เอง

การแปลแต่ง⁹ จากภาษาบาลีเป็นคำๆ ตัวอย่างเช่น

พระทศพลเสด็จสู่ที่ มนเทียรศรีศฤงหรัตน **สห สัมเมน** กับบรรพพลศยคณะสงฆ
เสด็จจำนงปิตนบาตร ชาวประชาราษฎร์สัทธา เสียงสัทศสาอื้ออึง **กิตติสัทโธ**
สนั่นถึงพระกรรมพิมภา นางพญาได้สดับ กฤษณดิสนครวาทว่า พระมุนีเสด็จกลับ
รับปิตนบาตรราชฎ **วิวเรสิ** ก็แย้มบรรพชรสิงหาศน ทศนารรธาตุล

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 12-13)

จากตัวอย่างมีการแทรกคำภาษาบาลี ได้แก่ สห สัมเมน กิตติสัทโธ และ วิวเรสิ ไว้ในร้อยการแต่งร้อยต่อจากภาษาบาลีมีการแปลศัพท์ไปพร้อมกับแต่งเนื้อความเพิ่ม เช่น คำว่า “สห สัมเมน” โดยรูปศัพท์ แปลว่า ด้วยหมู่สงฆ์ หรือ ด้วยคณะสงฆ์ กวีแต่งร้อยในวรรคถัดมาแปลศัพท์ สห สัมเมน ว่า กับคณะสงฆ์ จากนั้นได้แต่งเนื้อความเพิ่มคือ การบรรยายถึงพระพุทธเจ้าเสด็จปิตนบาตรประชาราษฎร์พากันส่งเสียงอื้ออึงด้วยความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า

การแปลแต่งจากภาษาบาลีที่เป็นประโยค ตัวอย่างเช่น

อติเต พาราณสีย พุรหมตโต นาม รชช การเสสิ แต่กาลก่อนยังมี พระผู้บดีเสวย
สมบัติ ทรงนามพรมทัตสมยา ไทปวราธิเบศ ประเทศมहिมา ชื่อภารณะศรี มณฑลพิร
กรุงไกร โภโคล้วนพิเศศ ไสวระเยศมไทย องค์ท่านไทเฉลียวจฉลาด เรื่องรู้สาตรเจน
ศิลป ฐนูนิลศรศรี หลายทีธชานะ ศัตรูปละบอาจ ไพรีนาศบกลาย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 23-24)

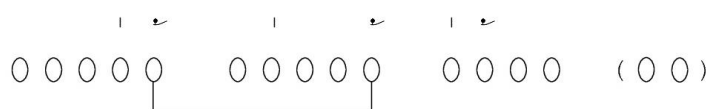
⁹ การแปลแต่ง หมายถึง การตั้งภาษาบาลีไว้ข้างหน้า แล้วแปลแต่งเป็นภาษาไทยเป็นคำประพันธ์ชนิดต่างๆ ได้แก่ ร่าย โคลง ฉันท์และกาพย์ โดยพยายามให้มีใจความใกล้กับภาษาบาลีเดิมมากที่สุด ให้ความชัดเจนมากที่สุด จึงมีการแต่งเนื้อความเพิ่มเติมในส่วนที่ไม่มีในภาษาบาลีบ้าง (ชลดา เรือราชลิขิต, 2547: 83)

จากตัวอย่างข้างต้น ประโยคภาษาบาลี “อดีต พาราณสียัม พุรหมทตฺโต นาม รชฺชกาเรสิ” แปลประโยคนี้นตามรูปศัพท์ได้ความว่า “ในอดีต มีพระเจ้าพรหมทัตครองราชย์ที่เมืองพาราณสี” แต่พบว่าบทร่ายข้างต้นกวีได้แต่งเนื้อหาเพิ่มเข้ามาคือ การพรรณนาถึงกรุงกบิลพัสดุ์ว่ากว้างใหญ่ไพศาล พระเจ้าพรหมทัตมีพระปรีชาสามารถ ทรงเฉลียวฉลาดและเก่งกาจด้านการยุทธ สามารถปราบศัตรูให้พินาศได้ ซึ่งลักษณะการแปลแต่งเช่นนี้พบเฉพาะในคำประพันธ์ประเภทร่ายเท่านั้น นอกจากนี้ร่ายบางบทมีการยกคำภาษาบาลีแทรกไว้ตอนขึ้นต้นบทเพียงคำเดียวจากนั้นแปลแต่งเนื้อหาให้เป็นบทร่ายที่มีขนาดยาว บางบทแปลแต่งให้มีขนาดสั้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกวีว่าต้องการเสนอเนื้อหามากหรือน้อยเพียงใดและลักษณะการแปลแต่งเช่นนี้พบในร่ายตลอดตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง

การแทรกคำหรือประโยคภาษาบาลีและมีการแปลแต่งเป็นภาษาไทยเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของวรรณคดีที่มีเนื้อหาเป็นเรื่องทางพระพุทธศาสนา เช่น มหาชาติคำหลวง พระมาลัย คำหลวง เป็นต้น การแทรกภาษาบาลีมีจุดประสงค์เพื่อให้เรื่องมีบรรยากาศของพระพุทธศาสนา เพราะภาษาบาลีเป็นภาษาที่บันทึกพระพุทธวจนะ ลิลิตจันทกินนรแสดงให้เห็นการสร้างสรรค์ของกวีในการผสมผสานลักษณะของวรรณคดีพุทธศาสนาเข้ากับวรรณคดีลิลิต

โคลงสองสุภาพ

มีฉันทลักษณ์กำหนดไว้ว่า หนึ่งบทมี 14 คำ แบ่งเป็น 3 วรรค 5-5-4 คำ ตามลำดับ และอาจเพิ่มสร้อยท้ายบทได้อีก 2 คำ บังคับรูปวรรณยุกต์เอก 3 แห่ง โท 3 แห่ง สัมผัสส่งจากท้ายวรรคแรกไปยังท้ายวรรคที่สอง ดังผังโคลงสองสุภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 31 ผังฉันทลักษณ์โคลงสองสุภาพ

ที่มา: กรมศิลปากร (2544: 228)

ตัวอย่างโคลงสองสุภาพในลิลิตจันทกินนร เช่น

โคลงสอง ๑ ผลาญให้ชนมีชีพม้วย อุกอากาศหัดด้วย
 เทียงแท้ปรา นีเลย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 2)

การกำหนดรูปวรรณยุกต์ของโคลงสองสุภาพในลิลิตจันทกินนรบางบทยังไม่ลงตัว
 ตัวอย่างเช่น

โคลงสอง ๑ ถึงถามโดยอรรณ เหตุใดนุชจขี้
 บอกร้างอาการ เราเรา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 32)

รูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า ไค ควรเป็นรูปวรรณยุกต์โท แต่ในที่นี้เป็นคำสามัญ
 ไม่ปรากฏวรรณยุกต์

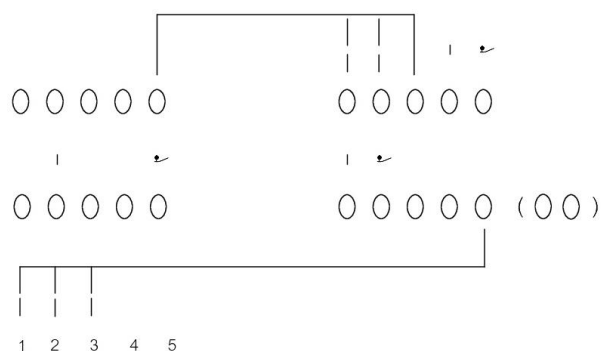
โคลงสอง ๑ จัตุรงค์โดยเสด็จท้าว มีแต่ใจหารห้าว
 เขี่ยมแห่งยทชยง

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 34)

รูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า เขี่ยม ควรเป็นรูปวรรณยุกต์เอกแต่ในที่นี้เป็นโท

โคลงสามสุภาพ

มีแบบแผนฉันทลักษณ์ คือ หนึ่งบทมี 19 คำ แบ่งเป็น 4 วรรค วรรคละ 5 - 5 - 5 - 4 คำ
 ตามลำดับและอาจมีสร้อยท้ายบทได้อีก 2 คำ บังคับคำเอก 3 แห่ง โท 3 แห่ง ดังผังโคลงสาม
 สุภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 32 แผนผังลักษณะโคลงสามสุภาพ

ที่มา: กรมศิลปากร (2544: 230)

โคลงสาม
๑ ลอบอยู่บั้งเจ้าอาตม์
เนื่อว่าจันทนแล้

ควรพิฆาฏแมนแท้
ดังนี้ประสงสิ่ง ไดนา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 2)

โคลงสาม
๑ ด้วยศรอาบยาพิศ
กลอุบายกล่าวแก้ง

ใจทุจริตเสกแสง
ดังนี้เย้ยไฉน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 15)

การกำหนดรูปวรรณยุกต์ของโคลงสามสุภาพในลิลิตจันทกินนรบางบทยังไม่ลงตัว
ตัวอย่างเช่น

โคลงสาม
๑ รดาเทียมอาชาไนย
ประดับจิตรดวงแก้ว

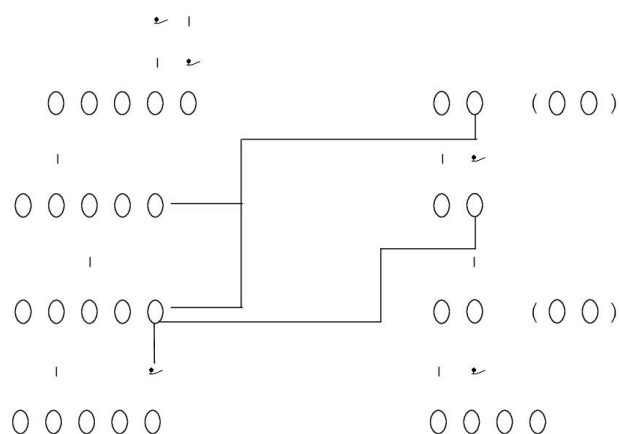
ธงไชยปักงอนแพรว
เทียมแม้วถอินท

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 35)

รูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า งอน ควรเป็นรูปวรรณยุกต์เอก แต่ในที่นี้เป็นคำสามัญ
ไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์

โคลงสี่สุภาพ

มีแบบแผนฉันทลักษณ์ คือ โคลงหนึ่งบท มี 30 คำ แบ่งเป็น 4 บาท 3 บาทแรกบาทละ 7 คำ บาทที่สี่ 9 คำ แต่ละบาทแบ่งเป็น 2 วรรค วรรคแรก 5 คำ วรรคหลัง 2 คำ เว้นบาทสุดท้าย วรรคหลัง 4 คำ มีสร้อยได้ 2 แห่ง ในบาทแรกและบาทที่ 3 ส่งสัมผัสจากคำสุดท้ายบาทแรกไปยัง คำที่ 5 ในบาทที่สองและสาม กับจากคำสุดท้ายวรรคที่สองไปยังคำที่ 5 ในบาทที่สี่ บังคับ วรรณยุกต์เอก 7 แห่ง โท 4 แห่ง ดังผังโคลงสี่สุภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 34 ผังฉันทลักษณ์โคลงสี่สุภาพ

ที่มา: กรมศิลปากร (2544: 242)

ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่ ๑ วรชกษัตริกรล่าวถ้อย

จงเร่งไคลคลาดคลา

เหวยเยียกล่าวมุษา

กลับสู่ทิศแดนด้าว

มฤดา

สู่หย้า

กลฟ้อ เราเลย

แห่งห้องนครตน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 18)

การกำหนดรูปวรรณยุกต์โคลงสี่สุภาพในลิลิตจันทกินนรบางบทยังไม่ลงตัว ตัวอย่างเช่น

โคลงสี่ ๑ จบเสรจนะมัทศน์อม

สรณา

พระบิดุเรศมาดา

เกิดเกล้า

อีกอาจารिया

อภิวาท

ขอช่วยนำอักษรเข้า

จิตแจ้งสละสลวย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 7)

รูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า จา ควรเป็นรูปวรรณยุกต์เอก แต่ในที่นี้เป็นคำสามัญไม่ปรากฏวรรณยุกต์

ในลิลิตจันทกินนรมีการใช้คำสร้อยทั้งในร่ายและโคลง พระยาอุปกิตศิลปสาร (2497: 12) อธิบายว่า คำสร้อยหมายถึง คำที่เติมลงท้ายวรรคบ้าง ท้ายบาทบ้าง และท้ายบทบ้าง เพื่อความไพเราะหรือเพื่อให้เต็มข้อความ ในร่ายเติมได้ที่ท้ายวรรค และท้ายบท ในโคลงเติมได้ท้ายบาทตามบังคับฉันทลักษณ์ สร้อยของร่ายและโคลงมี 2 คำ

เมื่อพิจารณาการสอดสร้อยของร่ายในลิลิตจันทกินนร พบว่ามีเพียงคำสร้อยท้ายบทในร่ายโบราณ เช่น นั้นแล อยู่แล นี่แล ในร่ายสุภาพเช่น นีรา อันนา ท้าวนา อยู่นา ไม่พบคำสร้อยท้ายวรรค (คือสร้อยสลับวรรค) การสอดสร้อยของโคลงสุภาพซึ่งปกติอยู่ท้ายบาทที่ 1 บาทที่ 3 และบาทที่ 4 ในลิลิตจันทกินนรพบคำสร้อยท้ายบาทที่ 1 และบาทที่ 3 เช่นคำว่า เรียมมา มาแฮ นึ่งรา นั้นนา มานา กันนา ไปแฮ ตนนา ภูนา ก็ดี ท้าวนา การนา เราเลย ด้วยรา ไปเอย โปรดนา ลงแฮ ยวดแฮ นกนา นีแฮ ไვნา ไม่ปรากฏคำสร้อยท้ายบาทที่ 4 คำสร้อยมีหน้าที่ทำให้เกิดความไพเราะหรือทำให้เกิดความชัดเจน ตัวอย่างการใช้คำสร้อยในลิลิตจันทกินนรมีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ประดับที่สอศรี

เยาวเรศ เรียมมา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 41)

โคลงบาทนี้แปลว่า ประดับที่คอของนาง หากไม่เติมคำสร้อยว่า เรียมนา ก็ได้ใจความแล้ว แต่เมื่อเติมคำสร้อยลงไปจะเป็นการย้ำความว่าเป็นนางของผู้พูด นอกจากนี้ยังทำให้เกิดความไพเราะจากเสียงสัมผัส เรศ – เรียม อีกด้วย

ตัวอย่างที่ 2

๑ ปางจบธรรมเมศแล้ว

พธาง **กูรนา**

นำอะติตยวราง

ก่อนนี้

นามประยูรพระปาง

เปนกิน **เรศนา**

ชุมชาติประมวนขึ้น

ตรัสแจ้งวิถาร

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 48)

คำสร้อยในตัวอย่างนี้ คำต้นคือ กูร และ เรศ มีหน้าที่ต่อคำข้างหน้าเพื่อให้ได้ความครบ คำเต็มว่า พุทธางกูร และ กินเรศ ส่วนคำท้ายเป็นคำเสริมเพื่อให้ครบฉันทลักษณ์ คำสร้อยประเภทนี้หากตัดออกจะไม่ได้ความสมบูรณ์

ตัวอย่างที่ 3

ดังฤาพระนอนลง

เหนือภาพ **ทุลี**

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 26)

คำสร้อยในตัวอย่างนี้ไม่ได้ใช้คำเสริมสร้อย (คือคำว่า แล นา แส ฯลฯ) แต่เป็นคำที่มีความหมายทั้งหมด พระยาอุปทิศศิลปสาร (2497: 44) กล่าวว่า ลักษณะนี้พบอยู่บ้างในโคลงโบราณแต่ไม่เป็นที่นิยม

การใช้คำสร้อยในรายและโคลงของลิลิตจันทกินนรเป็นไปตามแบบแผนของการแต่งวรรณคดีร้อยกรองไทย โดยเฉพาะคำสร้อยในตัวอย่างที่ 3 เป็นคำสร้อยที่พบในวรรณคดีโบราณ ดังนั้นจึงเป็นเครื่องยืนยันความเก่าแก่ของลิลิตจันทกินนรได้

เมื่อพิจารณาการเข้าลิลิตคือ การที่ร่ายและโคลงมีสัมผัสเกี่ยวข้อกันในระหว่างทำยบทหน้ากับต้นบทต่อไปเกี่ยวเนื่องกันไปจนจบ ยกเว้นบทไหว้ครูซึ่งอาจไม่สัมผัสกับบทอื่น พบว่าในลิลิตจันทกินนรไม่มีการเข้าลิลิต ลักษณะเช่นนี้ พระยาอุปกิตศิลปสาร (2531: 428) กล่าวว่า ลิลิตสุภาพโบราณ ท่านเข้าลิลิตแบบนี้ก็มี ไม่เข้าตามแบบนี้ก็มี คือบางแห่งท่านก็ปล่อยไว้เฉยๆ ไม่เข้าสัมผัสกับบทต่อไป บางที่สัมผัสที่ส่งเป็นเสียงสามัญหรือเสียงจัตวา แต่สัมผัสรับในบทต่อไปเป็นเอกหรือโทก็มี รวมความว่าท่านไม่เข้มงวดในวิธีเข้าลิลิตนี้นักนักอย่างในสมัยนี้

ลิลิตจันทกินนรแต่งด้วยร่ายสลับโคลง ร่ายมีทั้งร่ายโบราณและร่ายสุภาพแต่พบร่ายโบราณน้อยกว่า แสดงว่าแต่งในระยະที่มีความนิยมร่ายสุภาพมากขึ้นแต่ยังคงเหลืออิทธิพลของร่ายโบราณอยู่ ส่วนโคลงเป็นโคลงสุภาพ มีทั้งโคลงสอง โคลงสาม และโคลงสี่ พบว่าการกำหนดรูปวรรณยุกต์เอกโทของโคลงยังไม่ลงตัว วศวรรษ สบายวัน (2551: 27) กล่าวว่า ลิลิตจันทกินนรน่าจะเป็นวรรณคดีเรื่องแรกที่วิระบุคำวลิลิตในตัวเรื่องที่มีฉันทลักษณ์ประเภทร่ายแต่งสลับโคลงสี่ โคลงสาม โคลงสอง และจากนั้นมาลิลิตจึงใช้เป็นชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งของไทยมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากแต่งด้วยร่ายสลับโคลงแล้ว ลิลิตจันทกินนรยังแทรกบทบาลีเพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อหาที่เป็นเรื่องทางพระพุทธศาสนา

ความสัมพันธ์ระหว่างฉันทลักษณ์กับการเสนอเนื้อหา

การประพันธ์วรรณคดีร้อยกรองของไทยมักดำเนินไปตามแบบแผนของฉันทลักษณ์ ดังจะเห็นว่ามีการประพันธ์ศาสตร์เรื่องต่างๆ ให้กวีแต่ละยุคสมัยได้ศึกษาและใช้เป็นแนวทางในการประพันธ์สืบทอดกันต่อมา การเลือกฉันทลักษณ์มีความสัมพันธ์ต่อการสื่อความหมายของเนื้อหาและส่งผลต่ออารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่านที่มีต่อเรื่อง โดยเฉพาะวรรณคดีที่ใช้ฉันทลักษณ์หลายชนิดรวมกัน (ชัตสุณี สีนุสิงห์, 2550: 8) เช่น วรรณคดีประเภทลิลิต

เรื่องลิลิตจันทกินนรพบว่าการเลือกฉันทลักษณ์สัมพันธ์กับการเสนอเนื้อหา ดังนี้

คำประพันธ์ประเภทร่าย

1. การดำเนินเรื่องหรือบรรยายความ ตัวอย่างเช่น

ร่าย ๑ ภควา ปางสมเด็จจอมโมลิต ครั้งสถิตยพิเนศกรม ทุกกรนิมก่ก่อสร้าง สมโพธิ
ปตฺวา ตรัสแก่บรมางภิสมโพธิ ฝนลาญกามโสรดเปนบริเฉท แจ้งธรรมเมศแปดหมื่น
สี่พันพันธรรมขรรค์ ปางตรัสธรรมเดิมที ปาอิสิมิตทายวัน โปรดปัญจวัคคีย์
ด้วยธรรมจักละถึงอรหะ ทรงจินตนาการุณโนศ จักเสด็จมาโปรดพระวงษา
สุโทณปมฺหา มีพุทธบิดาเป็นต้น จรเสด็จตลอดโปรดสัตว์มา ราชคฺห์ ยับยั้งข้าบจร
ราชคฤหณครั้นนั้น จวนเขม้นตรุดสุด ตรัสธรรมอุดมพิศใหม่ โปรดสัตว์ได้มรรคญาณ
ยวาระดลสถานกบิลพัสดุ์ บุรีรัตนอันเขมม เสนากตุมภิกาทโย เปนที่เปรมหมู่นิกร
พลอัศวดรพลรถ อิกพลคชหัตฺฐา ควรปรีดาพื้นพระยาดี เหล่าสากยราชกระภูลงษ
ยั้งอัคพงษ์ในแหล่งหล้า จอุประมาเลิศล้ำ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 9-12)

ร่ายบทนี้บรรยายเนื้อหาว่าพระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว เสด็จโปรดปัญจวัคคีย์ที่
ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ต่อมาได้เสด็จย่นครราชคฤห์แล้วเสด็จโปรดพระพุทธบิดาและพระญาติ
ศากยวงศ์ที่กรุงกบิลพัสดุ์

2. คำพูดตัวละคร ร่ายที่บรรยายคำพูดตัวละครจะเป็นคำพูดขนาดยาว ตัวอย่างเช่น

อมรินทร์เทวราช จึ่งพจนาทปราไศรอย สุรไทสองเสนหา ดูรากินรณารถ ผู้วรชาติ
ปรากฏ เกียรติยศตระกูลวงศ์ เรานี้ธรรมาเมศ สหัตต์เนตรบรรพ ทรงอนุชรรประสงค์
ประโยชน์ตนอนาคต จึ่งจากที่พระราชา เพื่อจะมาโปรดปราน ท่านผู้วายชีวิตร ด้วยศร
สิทธิราวี กาลบัดนี้ก็คงคืน ชีวาทมยีนสมศรี จงแสวงบารมีก่อเกื้อ สุจริตเพื่อจรรยา
ศีลเมตาพรหมจรรย โดยสัจธรรมเพิ่มพูน สมภารอดุลอดิเรก โพธิพิศุคพิศาล มิข้าม
น่านกาลเท่าใด ท่านจักได้โพธิญาณ อนาคตกาลเพียงแท้ บันลู่แก่สรรพเพชฌ
ตรัสธรรมเสด็จโปรดสัตว์ นิกรวัดหมุ่มนุช เทพบริสุทธิบรรพสัศย โสมนัสสะถาวร
บ่อนออย่ามีทุกข์ไภยา โรคอาอย่าได้แผ้วพาน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 40-42)

จากตัวอย่างเป็นตอนพระอินทร์ช่วยชุบชีวิตพระจันทกินนร พระอินทร์กล่าวว่าพระองค์
เป็นผู้ชุบชีวิตให้พระจันทกินนรฟื้นคืนชีพและขอให้พระจันทกินนรบำเพ็ญบุญบารมีต่อไปเพราะใน
อีกไม่ช้าจะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อมาโปรดสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์ ทั้งหมดคือ
คำพูดอธิบายความและเป็นคำพูดขนาดยาว

3. การพรรณนาอารมณ์ การพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในหลายๆ ตอน
ก็เลือกคำประพันธ์ประเภทร่ายถ่ายทอดอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร ตัวอย่างเช่น บทครวญ
ของนางจันทกินรีที่สูญเสียสามีผู้เป็นที่รัก ดังความว่า

ไฉ่ว่าที่ใดพระเคยจรัล เข้าจันทรคิริย ชมสระศรีกับน้องนารถ วันนี้พระบาทนิรา
สู่ขั้นฟ้าเสวยสวรรค องค์เดียวคัลเสด็จแล้ว ละเมียดแก้วนี้ไว้ เมียขอไปเพื่อนองค
เสวยสมบัติวงษ์เทวัน ควรพระผ่นวะดลเหง่ ละเมียดเดจเดียวดาย เมียขอวายชีवादอม
อยู่จักตรอมผิวเผือด โลหิตเดือดวิกลไหม้ หญาห่อนไกลมาพิมาศ จากอาตม์อุรเว
เคยคลั่งเกล้าชวนชม พิรมยชูปากบ่อน แบนเนื่อนอนชวนชม อนุโกลี ปางเราเสวย
สมบัติ เขาเงินรัตนพิมาน นฤไภยพาลนฤทุกข สุขขารมย์สำราญหฤไท สร้ คนดูวา
ปางเสด็จไปชมสระศรี บัวบานมีทงกมฺพ บางพืงผุดพันชลธาร สัตบันบานจงกลนี
แมลงภู่งูฟุ้งวิเซยทราบ ร่อนร้องอาบเกสร ใ้อูระร้อนอกกุ ระอุดยิ่งไฟ เผาหมื่นไหม้

แห่งตน ได้พันนโดยตรา ผูกสัตว์คณามีก้อน ปักซีรื่องหาปักษา มฤคาหามฤค
 ตื่นตื่นหนีพระโคมยง ให้ท้าวเองค่อนาถา แต่ข้าบาทบร้างเห่น พระผู้เป็นสวามี
 จเศร้าดีร้าอ้าง วากเว้วางกลางดง ปางใดจคงดุกเก่า จักสร้อยเศร้าจิตรบเสบาย
 ออกกูเอยโกล้วนทุกข์ บมีศุขชลอาบหน้า ในทิวาแลกลางคืน เพลาตื่นเคยสนอมบาท
 บเคยร้างราชผัววัน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 7-10)

การพรรณนางอารมณ์ของนางจันทกินนรีแสดงให้เห็นสภาวะทางจิตใจของนางเมื่อต้อง
 พراقจากสามีที่เต็มไปด้วยความทุกข์โศกแสนสาหัส นางพราพรรณนาว่าเมื่อพระจันทกินนรถูก
 สังหาร ทำให้นางอยากตายตามไปด้วย หากมีชีวิตต่อไปนางก็มีแต่ความระทมทุกข์ ภูเขาจันทรา
 สถานที่ที่เคยอยู่ร่วมกัน ภูเขาเงินที่เคยเที่ยวชมธรรมชาติด้วยกัน บัดนี้สถานที่เหล่านั้นคงไร้
 ความหมายเพราะปราศจากสามีผู้เป็นที่รักอยู่เคียงข้าง

คำประพันธ์ประเภทร่ายในลิลิตจันทกินนรใช้แต่งตอนดำเนินเรื่องหรือบรรยายความ
 บรรยายคำกล่าวขานขนาดยาวของตัวละคร และตอนพรรณนาอารมณ์ความรู้สึก ด้วยร่ายเป็น
 คำประพันธ์ที่มีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์น้อยที่สุด กล่าวคือมีข้อกำหนดของการประพันธ์อยู่ในการ
 รับส่งสัมผัสท้ายวรรคไปยังต้นวรรคถัดไปเรื่อยๆ ผู้แต่งจึงสามารถสร้างสรรค์เนื้อหาได้ไม่จำกัด
 นอกจากนี้ร่ายยังมีท่วงทำนองใกล้เคียงกับร้อยแก้วจึงใช้บรรยายความได้ชัดเจนดีกว่าคำประพันธ์
 ชนิดอื่นที่มีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์มาก จนอาจไม่สะดวกในการบรรยายความ

คำประพันธ์ประเภทโคลง

1. การย้าเนื้อความของร่าย โคลงหลายบททำหน้าที่ย้าใจความสำคัญของร่ายให้
 ชัดเจนมากขึ้น ตัวอย่างเช่น บทพรรณนาวิวกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค ว่า

ธเสดจันักชอาศน์ กะโถมมาศแกมมณี พรายพรรณศรีเนาวรัตน์ กลิ้งกลดพชนีทอง
 บงแสงส่องสุริศรี อภิรมมณีกังกัน โให้สนั่นคัณเฑาะว์ ศรีทบันลงเพลงปี่ แตรสังขหมี่
 เสี่ยงก้อง พินภาพ้องหึ่งหือ เสี่ยงพลึงอ้อสท้าน ธงไชยฉานแกว่งกวัด ในชนัดแนว

ตาริว พลงทิวแถวทาง ช้างม้ากล่นเกลื่อนอนเนค ทวยหารเอกออกหน้า นำโยธาคลา
ไคล โดยกระมลให้จากที่ ภาวานะศรีดวันดล สู้ไพรสนท้าวเรือง ลวนชนัดเนื่องแนวไม้
ภูลศุขกระมลให้ ทานท้าวสว่างรมย

โคลงสอง ๑ จัตุรงค์โดยเสด็จท้าว มีแต่ใจหารหัว
เหี่ยมแห่งยท

โคลงสอง ๑ ฝ่ายหมู่คชเลิศล้วน เจนยุทธทุกตัวถ้วน
อยู่ยืนปืนไฟ

โคลงสาม ๑ อาชาอัศวราช สันทพชาติชาญเชื้อ
บางกำลังเรียวเรื้อ บสูดสิ้นแรงรณ

โคลงสาม ๑ รดาเทียมอาชาไนย ธงไชยปักกองนแพรว
ประดับขจิตรดวงแก้ว เทียบแม้รถอินท

โคลงสี่ ๑ พลเดินกานยุทธหึ่ง ทวยหาร
อรินะราชอาจทาน ต่อได้
ร้อยเอดบต่อราน ตอบยุทธ
ใครต่อเกรียงไกรให้ นาศลีนวายุสกล

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 32-35)

จากตัวอย่างเห็นได้ว่าร้อยบรรยายวีรชบวนพยุหยาตราทางสถลมารคโดยภาพรวม โคลง
ให้รายละเอียดเน้นกระบวนทัพแต่ละประเภทซึ่งประกอบด้วยกระบวนช้าง กระบวนม้า กระบวนรถ
และกระบวนพลเดินเท้า ด้วยฉันทลักษณ์หรือแบบแผนของการประพันธ์ที่กำหนดให้โคลงสอง
สุภาพหนึ่งบทมีจำนวนคำ 14 คำ โคลงสามสุภาพ 1 บท มีจำนวนคำ 19 คำ และโคลงสี่สุภาพหนึ่ง
บทมีจำนวนคำ 30 คำ ดังนั้นการย้าเนื้อความของร้อยด้วยโคลงหลายบทซึ่งไล่เรียงจากโคลงสอง
ไปโคลงสามสู่โคลงสี่ถือเป็นการให้รายละเอียดเนื้อหาที่ค่อยๆ เพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

2. การนำเรื่องเข้าสู่รายบทต่อไป โคลงบางบททำหน้าที่เป็นโคลงนำเรื่องเข้าสู่รายในบทถัดไป ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ท้าวพรหมหัตถ์ใจกัน ลำมฤคอันมีใน วนาไลยควรวินาศ ศรพิฆาฏเป็นอาหาร
โคเพลาะพานกวางทราย กระทั่งถึกควายเวียงผา สุกระราหมั่นหมี่ กระต่ายโตมีตีนจร
เหยียดพองพองมดเขียง แรดแสดเสียดขม้อยเดิน ระมั่งเมินเมียงรมาด แสงพลคลาด
ว้างซอน บางเข้านอนในสุมทุม แต่ละพุ่มสามสี่หก ครั้นตระหนกแล่นใจหาย ชุบฟุบกาย
อาตมา เอวกรโณ จึ่งราชาธิปดี เรียกภาชีชานไชย ทรงขรรไกรธนูศร ไทภูธรองคเดียว
เสด็จโชนเที่ยวบมีพล ลัดดัดดันไ้เสระหา ผูกมฤคานั้นแล

โคลงสี่	๑ ภูมิวิธชาติเคล้ำ	เกสร
	ละอองบุษปกำจร	กลั่นเกลี้ยง
	กินเรศสัตวนิกร	มานิจ การนา
	พานุตรมาโลมเลี้ยง	คู่เคล้ำเซยกัน

ตพณนุตรม์ ดั้พนั้นจึ่งพระบาท ก็นราชกับอนงค์ จันทกนิรทรงนามกร มหิษีสมรมา
สะน่าน นทีธารชมรุกขชาติ ชุ่มมกลาดกระทุมไทร โสภตร่างไตรตันตรู ตโกตภูจิกแจง
เดื่อคดแดงดาศกึ่งค่า ตระขบพุทราหว่านวย รำไยรายระกำปฐู ลำภูจโงกเงื่อมฝ่ง
ผลสพรั่งดกเปนพวง ยงนมนยวงเหลือไทร จักระจันเรไรรำร้อง เจื้อยแจ้วท่องพนาทวาร

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 44-47)

จากตัวอย่างข้างต้น ร่ายบทแรกบรรยายถึงการล่าสัตว์ในป่าของพระเจ้าพรหมหัตถ์ แสดงถึงบรรยากาศความโกลาหลของสัตว์ที่ตื่นตระหนกหนีตายจากการถูกล่า ร่ายบทต่อมาบรรยายถึงกษัตริย์กษัตริย์พากันชื่นชมมรดกดอกไม้เบ่งบานสะพรั่งและผลไม้หลากหลายพรรณ ท่ามกลางบรรยากาศป่าเขาที่เต็มไปด้วยเสียงร้องของจกจันเรไร เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นฉากในป่าเช่นเดียวกัน แต่ให้อารมณ์ความรู้สึกต่างกัน โคลงซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยธรรมชาติที่งดงามทำหน้าที่ปูพื้นอารมณ์ความรู้สึกเข้าสู่รายบทหลังซึ่งมีเนื้อหาที่สัมพันธ์กัน

3. คำพูดตัวละคร โคลงบทที่บรรยายคำพูดของตัวละครมี 2 ลักษณะได้แก่ บรรยายคำพูดของตัวละครตัวเดียวและบรรยายคำพูดโต้ตอบกันของตัวละคร 2 ตัว

ตัวอย่างโคลงที่บรรยายคำพูดของตัวละครตัวเดียว ความว่า

โคลงสอง ๑ ศัตรูใดสู้ด้าว ควรตัดหญ้าให้ทำว
เกษเกล้าผ้าขวัน ภูนา

โคลงสอง ๑ ผลาญให้ชนมชีพม้วย อุกอาตษาหัดด้วย
เที่ยงแท้ปรา นิLOY

โคลงสาม ๑ ลอบอยู่บงแจ้งอาตม์ ควรพิชญาแม่นแท้
เนื้อว่าจันทนแล ดั่งนี้ประสงสิ่ง ไตนา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 2)

โคลงข้างต้นเป็นคำพูดเชิงคำถามของนางจันทกินรี นางถามว่าคนพาลผู้ฆ่าสามีคือใคร เหตุใดจึงไม่ปรากฏตัวและฆ่าสามีของตนเพื่อประสงค์สิ่งใด ก็บรรยายคำพูดของตัวละครตัวเดียว คือ นางจันทกินรี จึงเลือกใช้โคลงสองและโคลงสาม เนื่องจากฉันทลักษณ์ของโคลงกำหนดให้มีจำนวนคำ 1 บท มี 14 และ 19 คำตามลำดับ จึงเหมาะกับการเสนอเนื้อหาที่เป็นประโยคคำถาม

ตัวอย่างโคลงที่เป็นคำพูดโต้ตอบกันของตัวละคร 2 ตัว

โคลงสาม ๑ ถึงถามโดยอรรณนี้ เหตุใดนุชงชี้
บอกแจ้งอาการ เราเรา

โคลงสี่ ๑ นางบอกโดยสัตยซึ่ง สวามี
พินาศเหนือปัตพิ อยู่ชั้น
พรหมทัตจิตรกระลี หยามหยาบ
ลอบลัดดัดดิ่งดั้น ฆ่าทำวมลายชนม์

โคลงสี่ ๑ สหทัยนัยปางสดับถ้อย

กนิร

ธผู้ตรงเดชขจร

จักป๋อง

กันไผ่ซึ่งถึงมรณ

วายุชีพ

โพธิสัตว์อันต้อง

สารทซึ่งศรผลาญ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 32-33)

โคลงข้างต้นเป็นบทสนทนาโต้ตอบระหว่างพระอินทร์และนางจันทกินนรี พระอินทร์ตรัสถามนางถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น นางกล่าวตอบว่าสามีนางตายเพราะพระเจ้าพรหมทัตแผลงศรสังหาร เห็นได้ว่าคำถามของพระอินทร์เป็นคำถามสั้นๆ คำถามเดียว กวีจึงใช้โคลงสามสุภาพ แต่คำตอบของนางจันทกินนรีเป็นคำตอบที่ต้องอธิบายความ กวีจึงเลือกใช้โคลงสี่สุภาพซึ่งมีจำนวนคำในบทหนึ่งมากกว่า

4. พรรณนาอารมณ์ ตัวอย่างเช่น โคลงสี่สุภาพบรรยายความเศร้า ความอาลัย ของพระจันทกินนรต่อนางจันทกินนรี เมื่อรู้ตัวว่าความตายทำให้พรากจากกัน

โคลงสี่ ๑ บเหญแต่เน

นุชธอง

กรรแสงชลนาลง

อาบหน้า

ตัวกูห่อนดำรง

ชนมชีพ คื่นนา

สัณถ์วงศ์ไลยฟ้า

พระน้องอย่าหมอง

โคลงสี่ ๑ ค่อยสถิตยจิตรตั้ง

สุทธิผล

ผยองกุศลอำพน

ก่อสร้าง

สมภารอนาคตดล

หวังร่วม กันนา

ประสงนุชเสรว้าง

จิตรเข้าฟองญาณ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 5-6)

ฉันทลักษณ์ของลิลิตจันทกินนรมีความสัมพันธ์กับการเสนอเนื้อหา กล่าวคือ คำประพันธ์ประเภทร่ายใช้ในการดำเนินเรื่องหรือบรรยายความ การพรรณนาอารมณ์ และคำพูดขนาดยาวของตัวละคร เนื่องจากร่ายมีแบบแผนฉันทลักษณ์ไม่ซับซ้อนและไม่กำหนดความยาว ทำให้สร้างสรรค์เนื้อหาได้ไม่จำกัด กวีจึงใช้แต่งตอนดำเนินเรื่องหรือบรรยายความหรือเป็นคำพูดขนาดยาวตลอดจนการพรรณนาอารมณ์ คำประพันธ์ประเภทโคลงใช้ย่อเนื้อความของร่าย นำเรื่องเข้าสู่รายบทต่อไป เป็นคำพูดตัวละคร และพรรณนาอารมณ์ คำประพันธ์ประเภทโคลงมีแบบแผนทางฉันทลักษณ์เรื่องจำนวนคำของโคลงแต่ละชนิดต่างกัน ดังนั้นโคลงแต่ละชนิดจึงเหมาะกับการสื่อความเนื้อหามากน้อยต่างกันด้วย กล่าวคือ โคลงสอง โคลงสาม มีข้อบังคับจำนวนคำน้อยกว่าโคลงสี่ กวีจึงใช้สื่อเนื้อหาเป็นการสรุปความสั้นๆ หรือคำพูดตัวละครสั้นๆ หากจะบรรยายความให้มีเนื้อหามากกวีจะใช้โคลงสี่สุภาพแต่งต่อกันหลายๆ บท

การปรับเปลี่ยนจากอรรถกถาจันทกินนรชาดกเป็นลิลิตจันทกินนร

การปรับเปลี่ยนจากอรรถกถาชาดกเป็นลิลิตจันทกินนร แสดงให้เห็นถึงกระบวนการสร้างสรรค์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาให้เป็นวรรณคดีร้อยกรอง รายละเอียดมีดังนี้

เนื้อหา

ลิลิตจันทกินนรเป็นวรรณคดีที่มาจากอรรถกถาจันทกินนรชาดก การที่กวีถ่ายทอดเรื่องราวของจันทกินนรในรูปแบบคำประพันธ์ประเภทลิลิต กล่าวได้ว่าเป็นการเปลี่ยนสถานะจากคัมภีร์เพื่อการอธิบายขยายความมาเป็นวรรณคดีร้อยกรองไทย ซึ่งการประพันธ์วรรณคดีร้อยกรองของไทยแต่ละประเภทจะมีรูปแบบที่ถูกกำหนดโดย “ขนบ” ของวรรณคดี โดยกวีไทยจะรักษาขนบการประพันธ์อย่างเคร่งครัด (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2549: 3) ขณะเดียวกันก็สามารถนำเสนอเนื้อหาตามทัศนะของตนได้ ลิลิตจันทกินนรมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากอรรถกถาจันทกินนรชาดกให้เป็นวรรณคดีร้อยกรองไทยที่สมบูรณ์ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 1 การปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากอรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกเป็นลิลิตจันทกนิพนธ์

การลำดับ เรื่อง	การปรับเปลี่ยนเนื้อหา	
	อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดก	ลิลิตจันทกนิพนธ์
ปัจจุบันวัตถุ	-พระพุทธรูปประทับที่นิโครธารามใกล้ กรุงกบิลพัสดุ์ -ทรงปรารภถึงพระนางพิมพาซึ่งเป็นเหตุ ให้พระองค์เทศนาเรื่องจันทกนิพนธ์ - พระพุทธรูปประทับ ยังพระราชนิเวศน์ ของสมเด็จพระพุทธรูปิตา -ทรงแสดงมหาธรรมปาสดกโปรด สมเด็จพระพุทธรูปิตา -ทรงรับอาหารบิณฑบาต -ทรงดำริว่าจะเสด็จยังตำหนักพระนาง พิมพา -พระพุทธรูปเสด็จถึงปราสาทพระนาง พิมพา	-เริ่มเรื่องด้วยบทพระนามพจน์ -พระพุทธรูปแสดงธรรมเทศนาโปรด ปัญจวัคคีย์ก่อนเสด็จยังกรุงราชคฤห์ และกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อแสดงธรรมโปรด พระบิดาและพระประยูรญาติ -เหล่าศากยวงศ์และประชาราชญ์ปดิม ปิตี เมื่อรู้ถึงการเสด็จมาของพุทธรูปเจ้า -พระนางพิมพาทราบเรื่องจึงชี้ชวนให้ พระราหูรู้จักพระพักตร์พระบิดา -พระนางพิมพากระแสดและรีบเสด็จไป กราบทูลพระเจ้านุทโธทนะ -พระเจ้านุทโธทนะรับสั่งให้ตกแต่ง ปราสาทถวายแด่พระพุทธรูปเจ้า -พระเจ้านุทโธทนะทรงนิมนต์ พระพุทธรูปเจ้ามาประทับยังปราสาท -ทรงรับอาหารบิณฑบาต -ทรงดำริว่าจะเสด็จยังตำหนักพระนาง พิมพา -พระพุทธรูปเสด็จถึงปราสาทพระนาง พิมพา -พระพุทธรูปรับสั่งพระสารีบุตรว่าอย่า

ตารางที่ 1 (ต่อ)

การลำดับ เรื่อง	การปรับเปลี่ยนเนื้อหา	
	อรรถกถาจันทกีนนรชาดก	ลิลิตจันทกีนนร
ปัจจุบันวัตถุ	ห้ามปรามพระนางพิมพา หากพระนางทรงเข้าไปใกล้พระองค์ -พระนางพิมพาทรงกลั่นพระโศกไว้ได้ ทรงประทับกราบถวายบังคมพระพุทธรูปด้วยกิริยาอันสงบ -พระเจ้าสุทโธทนะตรัสสรรเสริญคุณพระนางพิมพาว่าซื่อสัตย์ต่อสวามี พระนางทรง “ประเสริฐเลิศกว่าอเนกนิกรกัญญาทั้งปวง” -พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่าความซื่อสัตย์ต่อพระสวามีไม่มีเฉพาะชาตินี้ ทรงนำอดีตนิทานเรื่องจันทกีนนรมาตรัสเทศนา	ห้ามปรามพระนางพิมพา หากพระนางทรงเข้าไปใกล้พระองค์ -พระนางพิมพาแสดงอาการคร่ำครวญอย่างหนัก -พระเจ้าสุทโธทนะตรัสสรรเสริญคุณของพระนางพิมพาว่าซื่อสัตย์ต่อสวามี ยกย่องให้เป็น “ผู้ยอดเยี่ยมศรีสะไภ้”
อดีตวัตถุ	-พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่าความซื่อสัตย์ต่อพระสวามีไม่มีเฉพาะชาตินี้ ทรงนำอดีตนิทานเรื่องจันทกีนนรมาตรัสเทศนา -กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตกษัตริย์ครองกรุงพาราณสี -พระพุทธรูปเจ้ากำเนิดเป็นพระจันทกีนนรพระนางพิมพาเป็นนางจันทกีนรี	-พระพุทธรูปเจ้าตรัสว่าความซื่อสัตย์ต่อพระสวามีไม่มีเฉพาะชาตินี้ ทรงนำอดีตนิทานเรื่องจันทกีนนรมาตรัสเทศนา -กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัต กษัตริย์ครองกรุงพาราณสีที่พร้อมด้วยบริวาร พระปรีชาสามารถเป็นที่เลื่องลือ -พระพุทธรูปเจ้ากำเนิดเป็นพระจันทกีนนรพระนางพิมพาเป็นนางจันทกีนรี -บนเขาจันทรมีเหล่ากีนนรกินรีเล่นน้ำด้วยความเบิกบานสำราญใจ -พระเจ้าพรหมทัตสงรงน้ำก่อนประพาส (ตอนนี้แทรกบทสงรงทรงเครื่อง) -พระเจ้าพรหมทัตเสด็จประพาสป่าพร้อมเสนาอำมาตย์ด้วยขบวนเสด็จยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ (ตอนนี้แทรกบทพรรณนาริ้วขบวน)
	-พระเจ้าพรหมทัตเสด็จประพาสป่า หิมพานต์เพื่อล่าสัตว์เพียงลำพัง	-พระเจ้าพรหมทัตเสด็จประพาสป่าพร้อมเสนาอำมาตย์ด้วยขบวนเสด็จยิ่งใหญ่สมพระเกียรติ (ตอนนี้แทรกบทพรรณนาริ้วขบวน)

ตารางที่ 1 (ต่อ)

การลำดับ เรื่อง	การปรับเปลี่ยนเนื้อหา	
	อรรถกถาจันทกีนรชาดก	ลิลิตจันทกีนร
อดีตวัตถุ	-ระหว่างล้าสตร์พระเจ้าพรหมทัตพบ พระจันทกีนรและนางจันทกีนรีร้องรำ ทำเพลงอยู่ เสียงนางจันทกีนรีไพเราะ ต้องพระทัยยิ่งนัก จึงปรารภนางนาง -ทรงแผลงศรสังหารพระจันทกีนร -พระจันทกีนรล้มลงจากนั้นกล่าวลา เป็นคาถาคร่ำครวญ (กล่าว 4 คาถา) -นางจันทกีนรีคร่ำครวญข้างศพสามี -นางจันทกีนรีเห็นว่าผู้ฆ่าสามีคือ พระเจ้าพรหมทัต ด้วยความตกใจจึงบิน หนีไปบนยอดเขาและกล่าววบริภาษ (กล่าว 5 คาถา) -พระเจ้าพรหมทัตตรัสเกลี้ยกล่อมให้ นางจันทกีนรียอมเป็นพระมเหสี (กล่าว 1 คาถา) -นางจันทกีนรีปฏิเสธพระเจ้าพรหมทัต -นางจันทกีนรีกล่าววบริภาษพระเจ้า พรหมทัตให้ได้รับผลกรรมที่ก่อไว้	-ตลอดทางเสด็จประพาสทรงเกษม สำราญจากความร่วมมือของมวลงหมู่ไม้ และสรรพสัตว์ในป่า (ตอนนี้แทรกบทชมธรรมชาติ) -ระหว่างล้าสตร์พระเจ้าพรหมทัตพบ พระจันทกีนรและนางจันทกีนรีร้องรำ ทำเพลงอยู่ เสียงนางจันทกีนรีไพเราะ ต้องพระทัยยิ่งนัก จึงปรารภนางนาง -ทรงแผลงศรสังหารพระจันทกีนร -พระจันทกีนรล้มลง จากนั้นได้กล่าว ลาภรรยาผู้เป็นที่รักก่อนสิ้นลม -นางจันทกีนรีคร่ำครวญข้างศพสามี -นางจันทกีนรีเห็นว่าผู้ฆ่าสามีคือ พระเจ้าพรหมทัต ด้วยความตกใจจึงบิน หนีไปบนยอดเขาและกล่าววบริภาษ -พระเจ้าพรหมทัตตรัสเกลี้ยกล่อมให้ นางจันทกีนรียอมเป็นพระมเหสี -นางจันทกีนรีปฏิเสธพระเจ้าพรหมทัต -นางจันทกีนรีเตือนว่าพระเจ้าพรหมทัต กระทำผิดต่อศีลห้าจะทำให้ตกนรก -นางจันทกีนรีกล่าววบริภาษพระเจ้า พรหมทัตให้ได้รับผลกรรมที่ก่อไว้

ตารางที่ 1 (ต่อ)

การลำดับ เรื่อง	การปรับเปลี่ยนเนื้อหา	
	อรรถกถาจันทกนินรชาดก	ลิลิตจันทกนินร
อดีตวัตร	-พระองค์ทรงต่อนางจันทกนิรี	-พระองค์ทรงเหยียดหยามนางจันทกนิรี
	-พระเจ้าพรหมทัตมีพระราชหฤทัย หน่ายจากนาง จึงเสด็จจากไป (กล่าว 1 คาถา)	-พระเจ้าพรหมทัตมีพระราชหฤทัยหน่าย จากนาง จึงเสด็จจากไป
		-พระองค์เสด็จกลับกรุงพาราณสีและ ด้วยแรงแห่งบาปทำให้พระเจ้าพรหมทัต สิ้นพระชนม์
	-เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสด็จไปแล้วนาง จึงลงมาอุ้มศพสามีไปบนยอดเขาและ ร้องคร่ำครวญ (กล่าว 12 คาถา)	-เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสด็จไปแล้วนางจึง ลงมาโอบกอดศพสามีและร้องคร่ำครวญ
	-นางได้ทำเทวสุณานกรรมกร บวงสรวงด้วยวาจาต่อพระอินทร์ให้ ช่วยสามี	-นางได้อ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยสามี
		-บรรดาทวยเทพต่างเห็นใจในความรัก ความซื่อสัตย์ของนางจันทกนิรี และไม่ พึงใจพฤติกรรมชั่วช้าของพระเจ้า พรหมทัต
	-พระอินทร์ทรงแปลงกายเป็นพราหมณ์ ถือคนโทน้ำชุบชีวิตพระจันทกนิร	-พระอินทร์ทรงแปลงกายเป็นพราหมณ์ ทรงบันดาลให้เกิดน้ำอมฤตโปรยปรายลง มาชโลมกายชุบชีวิตพระจันทกนิร
	-นางจันทกนิรีก็กราบและกล่าวคาถา ขอบพระทัยพระอินทร์(กล่าว 1 คาถา)	-นางจันทกนิรีเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้น ทั้งหมดให้พระจันทกนิรฟัง -พระจันทกนิรซาบซึ้งในความรักและ ความซื่อสัตย์ของนางจันทกนิรี

ตารางที่ 1 (ต่อ)

การลำดับ เรื่อง	การปรับเปลี่ยนเนื้อหา	
	อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดก	ลิลิตจันทกนิพนธ์
อดีตวัตร	-พระอินทร์ทรงประทานโอวาท	-ทรงประทานโอวาทให้พระจันทกนิพนธ์ บำเพ็ญบารมีต่อไปและขอให้แคล้ว คลาดจากภยันตรายทั้งปวง -พระอินทร์เสด็จสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์
	-นางจันทกนิรีและพระจันทกนิพนธ์กลับสู่ ยอดเขาจันทรา	-นางจันทกนิรีและพระจันทกนิพนธ์กลับสู่ ยอดเขาจันทรา -พระพุทธรเจ้าตรัสย้าว่าพระนางพิมพามี คุณต่อพระองค์ทั้งปัจจุบันและอดีตชาติ -พระเจ้าสุทโธทนะ และพระญาติต่าง ชื่นชมคุณความดีของพระนางพิมพา พระนางจึงคลายทุกข์โศก
สโมธาน	-พระพุทธรเจ้าประชุมชาดกพระอินทร์ กำเนิดเป็นพระอนุรุท พระจันทกนิพนธ์ กำเนิดเป็นพระองค์ นางจันทกนิรีกำเนิด เป็นพระนางพิมพาและพระเจ้าพรหมทัต เกิดกำเนิดเป็นพระเทวทัต	-พระพุทธรเจ้าประชุมชาดกพระอินทร์ กำเนิดเป็นพระอนุรุท พระจันทกนิพนธ์ กำเนิดเป็นพระองค์ นางจันทกนิรี กำเนิดเป็นพระนางพิมพาและพระเจ้า พรหมทัตเกิดกำเนิดเป็นพระเทวทัต -บทปัจฉิมพจน์ -ผู้แต่งระบุปีที่แต่ง จุดประสงค์ในการ แต่งและขอให้อานิสงส์ที่ได้รับส่งผลให้ ตนประสบแต่ความสุขไร้โรคภัยร้าย

จากการพิจารณาการปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากอรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกเป็นลิลิตจันทกนิพนธ์พบว่าวิวัฒนาการเรื่องตามโครงสร้างหลักของอรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดก ได้แก่ ปัจจุบันวัตร อดีตวัตร และสโมธาน และมีการปรับเปลี่ยนเนื้อหา ดังนี้

1. การเพิ่มการพรรณนารายละเอียด ลิลิตจันทกินนรมีการพรรณนารายละเอียดเนื้อหาบางตอนเพิ่มขึ้นจากอรรถกถาจันทกินนรชาดก ยกตัวอย่างตอนกล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัต ในอรรถกถาจันทกินนรชาดกกล่าวว่า

ในกาลล่วงมาช้านาน ครั้งพระเจ้าพรหมทัตครองสมบัติอยู่ในนครพาราณสี

(อรรถกถาจันทกินนรชาดก, 2540: 8)

ในลิลิตจันทกินนรกล่าวว่า

รำย ๑ แต่กาลก่อนยังมี พระผู้บดีเสวยสมบัติ ทรงนามพรหมทัตสมยา ไทปวราธิเบศ
ประเทศมहिมา ชื่อภารานะศรี มณฑลทิวกรกรุงไกร โกโคล้วนพิเศศ ไสวระเยศ
มไหย องค์ท่านไทเจลิยวฉลาด เรื่องรู้สาตรเจนศิลป ธนูนิลศรศรี หลายทิธชำนะ
ศัตรูปละบอาจ ไพรินาศบกลาย เสนาหลายมาตยา เหลือไตรตราเกลื่อนกลาด
กระวีสาตรโหราพราหมณ์ ล้วนสิ่งงามมากมี พลหฐีอศฺวตร พลบันฐูรพันร
พลบจรเทียวจรัล มากกว่าพันนับแสน ท้าวдавแดนสยงเกล้า องค์ท้าวเนา
เสวยสุข พิมานมุขมนเทียร กบวิเชียรปรางแก้ว ประสาทแพรวชัชวาลย หมู่
บริพารสาวกษัตริ์ พันกาดัดพิรมขม เกษมสุขสมฤไทย กระมลในธบิกบาล
ล้วนบริพารรำเพย ชมรสเชยเอมอร กำนัลสลอนดาดดาช บำเรอรัชชาภูมิ
ครบถ้วนถิพนักงาน กับนางทวารชาวเครื่อง อิกนางเมืองจอมวัง นางชาว
คลังศฤงฆาร มโหฬารดิเรก ร้อยเอกราชี น้อมดุสดีอะภิวันทา สุวณณมाल์
ถวายเครื่องสรรพบรรณา การมาลานพคุณ อันงามสุนทรพาบ ควรเป็นลาพแห่ง
ไท้ ดังท้าวทรงถวิน ...

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 23-27)

การปรับเปลี่ยนเนื้อหาด้วยการเพิ่มการพรรณนารายละเอียด จากตัวอย่างเป็นตอนที่กล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัต เห็นได้ว่าลิลิตจันทกินนรได้เพิ่มการพรรณนารายละเอียดดังที่เน้นข้อความ ได้แก่ การพรรณนาว่าเมืองพาราณสีเป็นเมืองใหญ่ พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองเมืองนี้ทรงมีพระปรีชาสามารถด้านการยุทธ สามารถปราบข้าศึกให้พินาศได้ เสนาอำมาตย์และข้าราชการบริพารในเมืองมีจำนวนมาก กองทัพนับแสนของพระองค์เป็นที่ยำเกรงของเมืองอื่นๆ พระเจ้าพรหมทัตทรงเสวยสุขในพระราชวังที่งดงามตระการตา ห้อมล้อมไปด้วยเหล่าสนมนางในคอยปรนนิบัติให้ทรงพระเกษมสำราญ

2. การเปลี่ยนแปลงรายละเอียด ลิลิตจันทกินีมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดด้านการพรรณนาอารมณ์ความรู้สึกของพระนางพิมพาที่แสดงอาการคร่ำครวญอย่างหนักด้วยเหตุจากการพลัดพรากซึ่งเป็นภาพลักษณ์ของพระนางที่แตกต่างจากอรรธกถาจันทกินีนรชาติก ดังตัวอย่างในอรรธกถาจันทกินีนรชาติก กล่าวว่

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จมาประทับถึงพระตำหนักแล้ว บรรดานางกษัตริย์
แลหญิงทั้งหลายเหล่านั้นพากันร้องคร่ำครวญขึ้นพร้อมเสียงดังแข็งแะ ส่วนมารดา
พระราหุลทรงกลั้นพระโศกไว้ในพระทัยได้ ทรงประทับกราบถวายบังคมสมเด็จพระ
พระบรมศาสดาโดยปรกติมิได้มีอาการวิปริตอันใด เป็นโดยพระนางมีความนับถือ
คารวะยำเกรงต่อสมเด็จพระบรมกษัตริย์

(อรรธกถาจันทกินีนรชาติก, 2540: 8)

ในลิลิตจันทกินีนรกล่าวว่

พระองค์ตรัสส่งเสด็จ ขึ้นประสาธน์ภักดี สู่ที่บันลงรัตน ส่วนนางกระษัตริ
พิมพา เหนองศกัควาเสด็จนั่ง นางก็ยั้งคลานดุ่มดวล ถึงพระครวญกราบลง
ทรงกรรแสงวิลาป ภัคตราอาบชลเนตรนอง ผิwmัวมองระกำจิตร จึ่งอุทิศกราบ
ทูล ความอาดูลแสนเทวดา ปางพระองค์ทุเรศนคร อุระร้อนดังจะทำลาย
ปานกายจเปนทูลี บอาครชีวิวินาศ. .ธรงแสนสัลยยิ่งนัก เฉพาะพระภัคตรนาถา

(ลิลิตจันทกินีนร, หน้าต้น: 19-20)

ภาพลักษณ์ของพระนางพิมพาที่ปรากฏในลิลิตจันทกินีนรแตกต่างจากอรรธกถาจันทกินีนรชาติกกล่าวคือ อรรธกถาจันทกินีนรชาติกนำเสนอภาพพระนางพิมพาที่มีพระทัยเข้มแข็ง และสามารถนำพาพระองค์ให้หลุดพ้นจากรัก โลภ โกรธ หลง ได้ พระนางจึงกลั้นพระโศกไว้ในพระทัยได้โดยไม่แสดงอาการคร่ำครวญใดๆ ขณะที่พระนางพิมพาในลิลิตจันทกินีนรมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดด้านการพรรณนาทางอารมณ์ของพระนางว่าทรงทุกข์พระทัยมากความทุกข์ที่ได้รับนั้นแสนสาหัสราวกับ “อุระร้อนดังจะทำลาย ปานกายจเปนทูลี” พระนางกรรแสงและคร่ำครวญอย่างหนักต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธเจ้า จึงกล่าวได้ว่าเรื่องลิลิตจันทกินีนรวิได้เปลี่ยนแปลงรายละเอียดการพรรณนาทางอารมณ์ความรู้สึกให้แตกต่างจากอรรธกถาจันทกินีนรชาติกอย่างเห็นได้ชัด

3. การเพิ่มตัวละคร มีการเพิ่มการกล่าวถึงตัวละครพระราหูตอนพระพุทธเจ้าเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อพระนางพิมพาทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาพระนางจึงเรียกหาพระราหูให้ทอดพระเนตรพระพักตร์พระบิดา

จึงเรียกราหุลูกรักษ พอจงเลงภักตร์พระบิดา คือนาถาบังเกิดเกล้า
เบื้องหน้าเจ้าจครหา ว่ามาดานี้สามาร เปนพวกลินชาติ ทรลักประดาใช้น้อย
เกิดมาพลอยเสียศักดิ์ มิได้รู้จักบิดา พ่อย่าว่าอย่าสงไสย ไซ้ว่ามาดาจไม่บอก
จงแลออกไปตามบรรชร ตรงพระกรมาดาชี้ ตรงนี้พระลูกรักษเจ้าแม่ พอจงแลเลง
เฟ่งพิศ จอมโมลิตองคั่น พระภักตร์ดุจจันทร์วันเพ็ญ เปล่งปลั่งเปลื้องราศี
อากาศวิจิตรหมดเมฆ บริเฉททรงกลดแผ้วผ่อง

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 13-14)

เมื่อเปรียบเทียบกับอรรถกถาจันทกินนรชาดก ตัวละครพระราหูไม่ได้มีการกล่าวถึง กล่าวได้ว่าการเพิ่มตัวละครพระราหูเข้ามาก็เพื่อให้พระนางพิมพาแสดงบทบาทผู้หญิงอีกด้านหนึ่งนอกเหนือจากบทบาทภรรยาที่ดี คือ บทบาทของมารดาที่ดี ซึ่งจะช่วยเสริมเกียรติคุณของพระนางพิมพาชัดเจนขึ้น

4. การเพิ่มเหตุการณ์ การเพิ่มเหตุการณ์อวสานของพระเจ้าพรหมทัต เมื่อพระองค์สังหารพระจันทกินนรเสียชีวิต แต่ไม่สามารถเกลี้ยกล่อมนางจันทกินรีให้เป็นมเหสีได้จึงมีพระทัยหน่ายจากนางและเดินทางกลับกรุงพาราณสี ด้วยแรงแห่งบาปทำให้พระเจ้าพรหมทัตสิ้นพระชนม์

ละถึงบุรีรมยา ราชาขึ้นมนเทียร บาปกำมตามเบียรภูธร เกิดอุบัตริ้อนหญไทย
เร้าร้างในยสกลองค์ บออาจจะดำรงคกาย เพราะว่าร้ายกาจพาพา มักมฤดาพิษฐิ
บดำหิระละอายบาป ละเกล้าภาก่อกำหนา ชีวิตกุเขยย ถึงมรณาพินาศ ม้วยชีวาตร
นั้นแล

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 23-24)

เหตุการณ์อวสานของพระเจ้าพรหมทัตไม่มีในอรรถกถาจันทกินนรชาดก การปรับเปลี่ยนเนื้อหาส่วนนี้เป็นการทำให้เรื่องคลี่คลายในลักษณะที่สอดคล้องกับคติธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ซึ่งลิลิตจันทกินนรมีการเน้นย้ำคติธรรมนี้ชัดเจนกว่าอรรถกถาจันทกินนรชาดก

5. การแทรกบทพรรณนาตามขนบการประพันธ์วรรณคดีร้อยกรองไทย

กระบวนการปรับเปลี่ยนเนื้อหาให้เป็นวรรณคดีร้อยกรองที่สมบูรณ์ “บทพรรณนา” ได้แก่ บทประณามพจน์และบทปัจฉิมพจน์ บทลงสองทรวงเครื่อง บทพรรณนาวิวชบวน บทพรรณนาธรรมชาติ และบทคร่ำครวญ เป็นต้น เป็นสิ่งที่กวีไทยให้ความสำคัญและถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็น “ขนบวรรณศิลป์”¹⁰ บทพรรณนาเหล่านี้หนึ่งคือการสืบทอดขนบนิยม อีกนัยหนึ่งเป็นการแสดงฝีมือทางการประพันธ์ของกวี เนื่องจากการพรรณนาเพื่อให้ได้วรรณรสตามความประสงค์ กวีต้องบรรจงคัดสรรระดับถ้อยประดาคำให้สื่อความได้ไพเราะที่สุด บทพรรณนาเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่วรรณคดีร้อยกรองขาดไม่ได้ การปรับเปลี่ยนจากอรรถกถาชาดกมาเป็นลิลิตจันทกินนรมีการแทรกบทพรรณนาต่างๆ ดังต่อไปนี้

5.1 บทประณามพจน์และบทปัจฉิมพจน์ การสร้างสรรค์กวีนิพนธ์เรื่องยาวของกวีไทยจะเริ่มต้นด้วยบทนำซึ่งมักจะเป็นบทประณามพจน์หรือบทไหว้ครู และเมื่อจบเรื่องจะปิดท้ายด้วยบทปัจฉิมพจน์หรือบทลงท้าย อันเป็นกรอบหรือวิธีการวางโครงสร้างอย่างมีระบบในแง่ของการเปิดและปิดเรื่อง และยังช่วยให้การสร้างเรื่องมีความสมบูรณ์ในเชิงรูปแบบของการนำเสนอการวางโครงเรื่องของตัวบทโดยมีบทนำและบทลงท้ายดังกล่าวช่วยในการจัดระบบของการเล่าเรื่องอย่างเป็นระเบียบหรือมีแบบแผน (นิตยา แก้วคัลณา, 2557: 82) บทประณามพจน์ในลิลิตจันทกินนร กล่าวถึงการบูชาพระรัตนตรัย บิดามารดา และครูบาอาจารย์ มีเนื้อหาดังนี้

รำย ๑ นโม อันว่ากฤษฏาญชาวลิต ทศนัษะประดิษฐ์สุริตมา เม แห่งข้า จักเจริญผล อตุล
 ขอจงดลเนื่องนิตยเสวจ ตสุส สตุลสุส แต่สมเด็จพระสัพพัญญ อันเปนครูส่งสอน
 อมรนิกรเทเวศ. . . ใช้ข้าจนะมัสการน้อมพระพุท ธ องค์เดียวหยุดหาได้ ข้าก็ไหว้โดยตรา
 นวโลกุตตรมมู สิริสา วันทนาธรรมอุตเมต ปิฎกเวศทั้งสาม โดยประนาม เคารพ
 สงฆ์มณู ข้ากั้นพระอัสสวางค ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ธรรมสารวิทิตณะสงฆ อวยผล
 ลงปัจฉิยะทาน ให้กระษเมส้านดับทุกข จงเปนสุขสวัสดิ อยามีวิบัติเฝ้าไสก ยาวะดลโมฆ
 นฤพานต ปิตุ จวนทุติว่า วันทนาการบิตร ท่านสั่งสอนเรื่องอรรถ แฉ่งเจนจัดแต่น้อยมา
 มาตุ สิริสา นพพระมาดาอุตม์ การุณนาบุตรยิ่งนัก

¹⁰ ขบวรรณศิลป์ คือ แบบแผนและวิธีการบางประการในการแต่งวรรณคดีที่เป็นที่ยอมรับและกระทำกันโดยทั่วไป

ท่านครูรักอภิวัต ที่ยุคลบาทวรา เกจิ อาจริยา บางพวกพาชักนำ ให้รู้ธรรมแจ้งใสให้
ประสาตรสิ่งใดให้ เล่ห์หลวนกอบผล

โคลงสี่ ๑ จบเสรจนะมัตถ์น้อม

สรณา

พระบิดุเรศมาดา

เกิดเกล้า

อีกอาจริยา

อภิวัต

ขอช่วยนำอักษรเข้า

จิตแจ้งสละสลวย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 1-7)

หลังจากกล่าวบูชาพระรัตนตรัย บิดามารดาและครูบาอาจารย์แล้วก็ได้ขอความเป็น
สิริมงคลให้การแต่งวรรณคดีสำเร็จลุล่วง สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และ
ผู้มีพระคุณที่สามารถดลบันดาลให้งานประพันธ์ของตนสำเร็จลุล่วงไปได้

การกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ บุญการี และบูรพาจารย์เป็นการเสริมสร้างพลังแรงใจที่สำคัญ
เพราะการประพันธ์วรรณคดีเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ ต้องใช้ความสามารถสูง กอปรกับคนในสังคม
โบราณมีความเชื่อในเรื่องอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ว่าอาจจะดลบันดาลให้ตนเกิดความสำเร็จหรือ
ล้มเหลวได้ (นิตยา แก้วคัลณา, 2557: 86) การขอพรให้ตนเองก่อนสร้างสรรค์ผลงานจึงปรากฏ
หลายครั้ง ในลิลิตจันทกินนรก่อนเข้าสู่เนื้อเรื่องก็ได้กล่าวถึงที่มาของเรื่องว่ามาจากอรรถกถาจันท
กินนรชาดก ตามที่พระพุทธเจ้าได้กล่าวไว้ จากนั้นได้ขอให้บุคคลที่ได้รับส่งผลให้ตนพ้นจากภัยพิบัติ
มีจิตใจผ่องใส ขอให้แต่งเรื่องได้ราบรื่นและให้เรื่องนี้ “จรัสเรืองโรจน์” แสดงถึงการให้คุณค่าแก่งาน
ประพันธ์ของตน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ร่าย ๑ จันทกินนรนิทาน อิทธิ สมานเสน ปกาสิต จักกล่าวนิพนทธรรม ชาฎกจันทกินนราช
ตามอาทติบาทบาฬีอรรถ โดยนมัสจรงกลอน นิปาเต วิภูฐานเวตพุพ วิจารณ์ถาวรใน
นิบาต ปางเสวยชาติโปรดสัตว์ ขอพ้นจากวิบัติไฉย จงผ่องใสยกะมลเจตร
โดยประเพณีทานา ให้บันเทาทุกข์นฤโรค ยาวะดลโมขบริสุทธ ฝ่ายวิมุติกงชา
จากอาตมาภาวเปลื้องปลด ทศกัมมบทอะกุศล สิ้นมัวมลมนทวาร ให้วิจารณ์
อักษร กับทางกลอนกล่าวลิลิต ขออย่าติดข้องคาถา โดยเจตนาข้าใช้ จงแจ้ง
อริยญาณได้ เรื่องรู้ทางธรรม นีรา

โคลงสี่ ๑ จันทน์เรื่องนี้

โดยอรรถ

ตามพระทศพลตรัส

เทียบไว้

จันทกนิกรจรัส

เรื่องโรจ

กลอนกล่าวลิลิตให้

อ่านอ้างเจริญผล

(ลิลิตจันทกนิกร, หน้าต้น: 7-9)

เห็นได้ว่าบทประณามพจน์ในลิลิตจันทกนิกรมีการปฏิบัติสืบทอดขนบนิยมของวรรณคดี ร้อยกรองไทยด้านการเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์และครูบาอาจารย์ ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดกัน มาสำหรับการประพันธ์วรรณคดีร้อยกรองไทย

สำหรับบทปัจฉิมพจน์หรือบทลงท้ายเป็นบทที่แสดงว่า วรรณคดีเรื่องนั้นๆ ดำเนินมาถึง ตอนจบแล้ว ในแง่โครงสร้างของเรื่องคือการปิดเรื่อง บทปัจฉิมพจน์ของเรื่องลิลิตจันทกนิกรมี เนื้อความดังนี้

๑ จันทกนิกรเทพเปื้อง

นิทาน

ประเสริฐในอรรถสาร

ยิ่งล้น

สมเด็จพระศาสดาจารย์

ภิกษาพ ไฉนา

จบบทโดยหนต้น

ยุติเปื่องอวະสาร

๑ เสรีพุทธสักการห้วง

สองพัน

สองร้อยยี่สิบเจดสัน

เสศเหล่า

สิบเดือนสิบหกวัน

ศุขปักข

ศุกระวารผะคุณมาศเข้า

นาคพื้นขบปี

๑ มหาราชรุ่นฐู

ยงเยาว

ฉลองเรื่องลิลิตเกลา

สืบไว้

จันทกนิกรปางเนา

โพธิสัตว์

หวังทราบนรชนได้

สืบสั่งมัสการ

๑ เดชผลอาตมได้	ฉลองอรรถ
โดยพระบรรพตตรัส	ลวงแล้ว
สถิตสถินประติพัท	ปราโมช
นฤโรคนฤโกยแผ้ว	ผ่องพັນสกลกาย

๑ จงผลอวยอาตมให้	เสจรสนอง
เปนปัจจัยอำพลมอ	โพธิแผ้ว
สมภารจักชอปอง	โปรดโลกย
ทรงพุทธาพรายแพ้ว	ตรัสรู้ทางธรรม

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 51-53)

เนื้อความของบทปัจฉิมพจน์ข้างต้นกล่าวไว้ว่าเรื่องของจันทกินนรเป็นเรื่องพระพุทธเจ้าได้แสดงไว้ในกาลอดีตซึ่งมีเนื้อหาเปี่ยมด้วยคุณค่า ขณะนี้ก็ได้แต่งเรื่องจันทกินนรตามอรรถกถาสำเร็จลงแล้ว มีการระบุเวลาในการแต่ง ผู้แต่ง และขอให้บุญกุศลที่ได้จากการแต่งส่งผลให้กวีปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ

บทประณามพจน์และบทปัจฉิมพจน์ที่แทรกไว้ในเรื่อง เป็นกระบวนการหนึ่งของกวีในการปรับเปลี่ยนเรื่องจันทกินนรจากคัมภีร์ทางศาสนาให้เป็นวรรณคดีร้อยกรองที่ยึดขนบนิยมในการประพันธ์โดยเชื่อว่าการดำเนินตามจารีตนิยมนี้เป็นเครื่องแสดงการเคารพบูชาบูรพาจารย์

5.2 บทสรรเสริญทรงเครื่อง ลิลิตจันทกินนรแทรกบทสรรเสริญทรงเครื่องตอนกล่าวถึงพระเจ้าพรหมทัตลงทรงโดยมีนางในปรนนิบัติ ทรงภูษาและประดับอาวุธพร้อมสรรพ ก่อนเสด็จยังขบวนพยุหยาตราเพื่อประพาสป่า มีเนื้อความว่า

ท้าวเสด็จยงคฤหรัตน สวสนมอัดเสด็จสง ขำระองค์สำอาง
ประสูคนธางจวงจันท์ ธงภูษาพรรณจรัส สร้อยสิงรัตนสนับเพลา กันเจียก
เนาวรัตนมงกุฎ สังวาลอุทุมแกมเก็จ ธเสด็จทรงพระขรรค์ ศรีเกาทันธนูยง
สภากองคส์รพเสจร

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 31-32)

บทละครทรงเครื่องเป็นขนบนิยมอย่างหนึ่งของวรรณคดีร้อยกรองไทย มีข้อสังเกตว่า ผู้แต่งละครเครื่องในวรรณคดีไทยมักเป็นกษัตริย์ (เอมอร ชิตตะโสภณ, 2539: 52) จะกระทำการ ละครทรงเครื่องก่อนออกเดินทางไกลทั้งเดินทางเพื่อทำศึกและเดินทางประพาสป่า

5.3 บทพรรณนาริ้วขบวน การพรรณนาริ้วขบวนในเรื่องลิลิตจันทกินนรปรากฏตอน พระเจ้าพรหมทัตรับสั่งให้เสนาอำมาตย์ “ให้ตรวจการเตรียมพล ภูจักรดลโคลคลาศ ยุธยาตรลิลาชมภูผาแนวไม้ มฤคาไล่เปนเขษม” บรรดาเสนาอำมาตย์จัดการเตรียมไพร่พลตามพระประสงค์ ดังความว่า

เห่นพวกพหลอนันต เปนเหล่าหลั่นประกวัด แต่งตัวอดกัณสพรั่ง ธเสดจันคช
อาศน์ กะโจมมาศแกมมณี พรายพรรณศรีเนาวรัตน์ กลิ้งกลดพัชนีทอง บงแสงส่อง
สุรศรี อภิรมมณีกังกัน โหสนั่นคัณคอง ศรีทบันเลงเพลงปี แตรสังขหมีเสียงก้อง
พินภาท้องหึ่งหือ เสียงพลอิงอ้อสท้าน ธงไชยฉานแกว่งกวัด ในชนิดแนวตาริ้ว
พลธงทิวแถวทาง ช้างม้ากล่นเกลื่อนอนเณศ ทวยหารเอกออกหน้า นำโยธาคลาไคล

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 32-33)

บทพรรณนาริ้วขบวนประพาสป่าของพระเจ้าพรหมทัต มีการจัดเตรียมไพร่พลครบครัน ทั้งพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้า การพรรณนาริ้วขบวนให้ภาพของกองกำลังพลที่ฮึกเหิม จาก “เสียงพลอิงอ้อสท้าน” “โหสนั่นคัณคอง” และให้ภาพการจัดกองกำลังที่เป็นระเบียบ สวยงาม “เปนเหล่าหลั่นประกวัด แต่งตัวอดกัณสพรั่ง” “ธงไชยฉานแกว่งกวัด ในชนิดแนวตาริ้ว” การพรรณนาริ้วขบวนพยุหยาตราดังกล่าวแสดงถึงความยิ่งใหญ่อันเป็นสิ่งเสริมอำนาจบารมีของ พระเจ้าพรหมทัต

บทพรรณนาริ้วขบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์ไม่ว่าจะเป็นการเสด็จประพาส หรือเสด็จ ยাত্রาทัพ ล้วนแต่เป็นบทพรรณนาที่ส่งเสริมอำนาจและบารมีของพระมหากษัตริย์หรือผู้นำทัพ ทั้งสิ้น บทพรรณนาเหล่านี้เป็นขนบอย่างหนึ่งของวรรณคดีร้อยกรองของไทย

5.4 บทชมธรรมชาติ บทชมธรรมชาติเป็นชนบของวรรณคดีร้อยกรองของไทยปรากฏในวรรณคดีไทยหลายเรื่อง บทชมธรรมชาติในลิลิตจันทกินนรมี 3 แบบ แบบที่ 1 พรรณนาพรรณไม้และสัตว์ที่ละประเภท ได้แก่ ไม้ดอก ไม้ผล สัตว์ปีก สัตว์บก สัตว์น้ำ ตามลำดับ แบบที่ 2 พรรณนาธรรมชาติโดยรวม แบบที่ 3 พรรณนาธรรมชาติโยงกับอารมณ์ความรู้สึก

แบบที่ 1 พรรณนาพรรณไม้และสัตว์ที่ละประเภท อยู่ในตอนพระเจ้าพรหมทัตประพาสาปว่าตัวอย่างมีดังนี้

บทพรรณนาไม้ดอก

ป่าระหงไม้มีพรรณ ปุปผิตา บางตูมบาลเปนหลั่น ช่อชั้นเกสรแซม นูนนากแนมคันธรง นางแย้มประยงสาวหยุด สาระภีพุดมลูลี ปีบจำปีจำปา มลิลาลินจง ลำดวนดงกระดังงา แก้วกรรณิกาอังชัน จันขนามหานง เหล่ากาหลงการะเกษ จันทะแวงถันนางช่อนกลีกลงวันวาย สาวเหินกรายชวนชม เลบนางนมพิจิตแจจ ชุ่มแสงโยทกา อิกขบาพุทชาติ พวกเบญจมาตชบซ้อน หงอนไก่แกมพิกุลกาญจน์ พันพุดตานอินทนิล กระทุ้มกระถินเทียนโมก สนสร้อยโคกกระทิง ฉีกพลับพลึงชอนดอก บางรุ่นงอกกลั่นตระกาล ร้อยรดหวานชื่นชูใจ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 37-38)

บทพรรณนาไม้ผล

ผลธรา ปางหมู่ไม้มีผลมาศ พันชวิดชวาคม่วง พลับพลองพลวงปริงปราง มทรางเฟื่องไฟ มตูมไขไซ้เหิน้ำ สเดามเดื่อแก้วเกษ สมอเทศสมอไท ลำไยลินจีพิกุล ขนุนลมุดพุดทรา ตะโกนามต้องตาด ลางสาตเงาะมั่งคุด ทุเรียนลมุดศรีดา ผวาชมหลายหย่าง ช่มเปลือกบางเทพรส ช่มแก้วรสตาแคลน ช่มมแป้นช่มโอ มือไขพื้นช่มซ่า ล้วนโอชารสเอมยี่ง ดกตาดกิ่งคำค้อม มขามป้อมน้อยหน้า หวายหว่าทุกพรรณไม้

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 39-40)

บทพรรณนาสัตว์ปีก

พื้นสกุนเพศปักซี่ สุวะลีจากะวา กระทุงกระทาดูเหว่า แชกเต้าเคล้ำสาธิกา
 สัตวาแลอิลุ่ม แวกขวานคุ่มคับแคเขา ภูระโดกเปล้ำเหยี่ยววาง กางเขนนางนวลดง
 หงษ์ไทยหงษ์คู่มา ห่านเหินหาห่านไพร โนเรศไคลหาโนรี เอี้ยงแอ่นมีหมายตระตรุม
 บินจากพุ่มร้อรงร้อนมา กระเรียนกระชาอิงอัด

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 43-44)

บทพรรณนาสัตว์บก

โคเพลาะพานกวางทราย กระทิงถึกควายเวียงผา สุกระราหมื่นหมี่ กระต่ายโตมี
 ตีนจร เขี้ยพังพอนชมดเชียง แรดเสดเสี้ยงขม้อยเดิน ระมั่งเมินเมียงรมาด แสงพล
 คลาดวังซอน บางเข้านอนในสุ่มทุม แต่ละพุ่มสามสี่หก ครั้นตระหนกแล่นใจหาย
 ชุบฟุบกายอาตมา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 44-45)

การพรรณนาธรรมชาติที่เป็นแบบแผนหรือขนบนิยมก็มักให้รายละเอียดในลักษณะของ
 การชุมนุมชื่อในปริมาณมากและหลากหลาย (นิตยา แก้วคัลณา, 2556: 83) ในลิลิตจันทกินนรมี
 การประมวลชื่อธรรมชาติต่างๆ ไม้ดอก เช่น นางแย้ม ประยงค์ สาวหยุด สารภี พุด มลุลี ป๊อบ
 จำปี จำปา มะลิลา ลำดวน กระดังงา แก้ว กรรณิกา อัญชัน เป็นต้น ไม้ผลเช่น มะขวิด
 มะม่วง มะขาง มะเฟือง มะไฟ มะตูม ไข่เน่า สมอเทศ สมอไทย ลำไย ลิ้นจี่ ขนุน ละมุด
 พุทรา ลางสาด เงาะ มังคุด ทุเรียน เป็นต้น สัตว์ปีก เช่น แชกเต้า จากพราก กระทุง กระทาดู
 เหว่า สาธิกา สัตวา อีลุ่ม หัวขวาน คุ่ม คับแค เขา โพระดก เปล้ำ เหยี่ยว วาง กางเขน
 นางนวล หงส์ ห่าน เป็นต้น สัตว์บก เช่น โคเพลาะ (วัวป่า) กวาว กระทิง ควาย เลียงผา หมู
 เม่น หมี่ กระต่าย เขี้ย พังพอน ชะมดเชียง แรด เป็นต้น

การพรรณนารายละเอียดเช่นนี้เป็นการพรรณนาตามขนบวรรณคดีไทย เห็นได้ว่า
 บทพรรณนาบางบทสอดคล้องกับสถานการณ์ในเรื่อง เช่น บทพรรณนาสัตว์ปีกและสัตว์บก
 กวีพรรณนาถึงสัตว์ต่างๆ ที่เผชิญสถานการณ์เสี่ยงชีวิตจากการถูกล่า จึงมีอกกับปฏิกิริยาที่แตกตื่น
 หลบหนีเพื่อเอาชีวิตรอด

แบบที่ 2 พรรณนาธรรมชาติโดยรวม บทพรรณนาธรรมชาติที่เริ่มมีปรากฏอยู่ในตอน พระจันทกนินรและนางจันทกนิรีเล่นธาร กวีกล่าวถึงไม้ดอก ไม้ผล สัตว์ปีก สัตว์บก สัตว์น้ำ อยู่คู่ละกัน มีตัวอย่างดังนี้

ด้นั้นจึงพระบาท ก็นราษกับอนงค์ จันทกนิรีทรงนามกร มหิษีสมรมาสะนาน
นทีธารชมรุกขชาติ ชุ่มกลาดกระพุ่มไทร โสภตร่างไตรต้นตรู ตโกตภูจิกแจง
เดื่อคดแดงดาศกึ่งค่า ตระขพพุทราหว่านวาย รำไยรายระกำปฐู ลำภูงโงกเงื่อมฝง
ผลสพรั่งดกเปนนาง ยงนมนยวงเหลือไทร จักระจันเรไรรำร้อง เจื้อยแจ้วท้องพนาทวาร
ในชลธารหมู่เต่าปลา ฟืนสร้อยชำชีวสวาย เพียนทองกรายชโคดุก อ่องแอ้งอุกปลาภา
ชดุมพอนม้ามตอก ปลาโคกวนเวียรวาย กะดุมพุกตร่ายตะโพง หมู่มังกงทูกง
ปะการงนวลจัน มีหลายพรรณปลาคว่ำ ปูเปี้ยวจรวจรวักกั้งกุ้ง ดีดน้ำฟุ้งเป่นฝอย
ทิวาคณา ทั้งวิหคห้อยจับพฤษา เสี่ยงพิภพจากวา หำรหังษาการะเวก ตระกูลเอก
หมู่ดู่เหว่า แซกเต้าสาธิกา สัตวาโนรี กชุนติ เลวงเสียงศรีเราร้อง ทั่วชานก้องกันไปมา
หมู่มฤคคามฤคคี่ แพะแกะมีโคควาย ไตกวางทรายสีหราช คเชนทราชาหัตถี ชมคชนี
พานร มาสโมษระอาไศรย สรรจรไปไปมามา เลมหญ้าพฤษาเป่นภักษ

(ลิลิตจันทกนินร, หน้าต้น: 46-49)

จะเห็นว่าวีพรรณนาธรรมชาติทุกประเภทปะปนกันไปเป็นภาพรวมของป่าที่น่าอภิรมย์
ต่างมีอากัปภิกิริยาตามความเป็นอยู่ตามธรรมชาติสอดคล้องกับอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร คือ
พระจันทกนินรและนางจันทกนิรีซึ่งเบิกบานสำราญใจเพราะได้ร่วมชื่นชมธรรมชาติ และลง
แหวกว่ายในลำธารด้วยกัน

แบบที่ 3 พรรณนาธรรมชาติโยงกับอารมณ์ความรู้สึก อยู่ในตอนพระเจ้าพรหมทัต
ประพาสป่า ตัวอย่างเช่น

๑ ธนิงราชเทพีสร้อย

พิศพฤษะเร่งลห้อย

ว่าน้องเสด็จตาม

๑ ทงหมู่สนมล้อม เคยภิบาลแห่ห้อม
บาทไท่จรุญเชย

๑ ลัดดาเลื้อยเกี่ยวกิ่ง ษาซี
กลองคยันทฤษดี หย่างสร้อย
ประดับที่สอศรี เยาวเรศ เรียมนา
ซ้องนางคลีพิศคล้อย ดุจซ้องสายสมร

๑ พลัปปลิดยลเร่งคล้าย ถันนาง
ผิวดุจเรียมปาง สวาดิเคล้น
ขานางเหลือบกลพลง เสียวราศ มาแฮ
ยลยั้งคิดเตือนเตือน เริ่มเร้ารสเชย

๑ พิศผลปรางสุกให้ คนี้งควญ
ปรางเปรียบปรางอนงนวล เล่หน้อง
เหี้ยมหนุไครจรวร จุมพิต หนึ่งรา
เรไรเสนาะสัทร้อง แว่วว่าเสียงสมร

๑ ภูมิเรีไทร่อนร้อง เชยรส
กุสุมาลยปรากฏ กลิ่นกล้วย
วายุโบกโบยทศ ทิศเหล่า นันนา
ฝูงภมรเมาหมั่ว แนนเคล้ำเคยเชย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 40-42)

การพรรณนาธรรมชาติโยงกับอารมณ์ความรู้สึก เป็นขนบนิยมทางวรรณคดีอีกอย่างหนึ่ง เมื่อมีการเดินทางหรือจากที่อยู่และจากนางผู้เป็นที่รัก กวีมักพรรณนาธรรมชาติและโยงเข้ากับ สถานที่และนางผู้เป็นที่รักที่จากมา ในลิลิตจันทกินนร กวีกำหนดให้พระเจ้าพรหมทัดชมธรรมชาติ และคำนึงถึงสนมกำนัลทั้งหลายที่คอยปรนนิบัติ

บทชมธรรมชาติเชื่อมโยงถึงหญิงคนรักเป็นชนบของนิราศ ได้แก่ การกล่าวถึงชื่อและลักษณะรูปทรงของไม้ดอกเปรียบกับของใช้ของนาง เช่น เห็นดอกไม้เลื้อยเกี่ยวกิ่งก้อยถึงสร้อยคอของนาง เห็นดอกช้องนางคลีบาน ชื่อ ช้องนาง ทำให้นึกถึงช้องผมของนาง การโยงชื่อ รูปทรงและผิวพรรณของผลไม้เข้ากับอวัยวะของนาง เช่น เห็นลูกพลับมีรูปทรงและผิวนวลงาม ทำให้นึกถึงถันของนาง เห็นผลมะปรางสุกทำให้นึกถึงแก้มของนาง นอกจากนี้ยังมีการเชื่อมโยงเสียงร้องของจักจั่นเรไรที่เจื้อยแจ้วทั่วป่าก็นึกว่าเป็นเสียงของนาง

นอกจากนี้ กวีพรรณนาถึงแมลงภู่เกลือกกล้วยเกสรดอกไม้และพายุพัดแรงโหมกระหน่ำทั้งสิบทิศซึ่งเป็นชนบของการใช้สัญลักษณ์ในบทอัศจรรย์ กล่าวคือ แมลงภู่หรือผึ้งแสดงกิริยาอดมดมและชอกชอนดอกไม้เป็นการเปรียบเปรยถึงการร่วมรักระหว่างชายและหญิง “วายุโบกโบยทิศทิศ” เป็นการใช้อุปมาการณ์ทางธรรมชาติ คือ ลมพายุหรือลมที่รุนแรงเปรียบได้กับอารมณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น

ในลิลิตจันทกินนร กวีกล่าวชมธรรมชาติแบบแยกประเภท ได้แก่ ชมไม้ดอก ไม้ผล ชมสัตว์ปีก สัตว์บก และชมธรรมชาติแบบกล่าวโดยรวมถึงพรรณไม้และสรรพสัตว์นานาชนิด การชมธรรมชาติดำเนินตามชนบการประพันธ์วรรณคดีร้อยกรอง ได้แก่ การชมธรรมชาติในแบบชุมนุมชื่อหมู่ไม้และสรรพสัตว์ การชมธรรมชาติโยงกับนางผู้เป็นที่รัก หรือการเปรียบเปรยอากับกิริยาของสัตว์และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติกับการร่วมรักของหญิงและชาย สิ่งที่น่าสนใจในกระบวนการชมธรรมชาติของกวี คือ การพรรณนาธรรมชาติที่สอดคล้องกับสถานการณ์และอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร กล่าวคือ ธรรมชาติรายรอบที่สดชื่นรื่นรมย์สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ตัวละครมีความสุขเบิกบานใจ แต่เมื่อตัวละครรู้กรณธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตและสรรพสัตว์ก็จะบ่นปวน โกลาหล เพราะต้องหนีเอาชีวิตรอดจากผู้คุกคาม

บทพรรณนาต่างๆ ที่เป็นเนื้อหาแทรกในเรื่องแสดงให้เห็นว่ากวีสามารถสร้างสรรค์เนื้อหาของเรื่องลิลิตจันทกินนรให้เป็นไปตาม “ชนบนิยม” ในการแต่งวรรณคดีร้อยกรองของไทย ทำให้เห็นวิธีการของกวีในการปรับเปลี่ยนเรื่องทางพระพุทธศาสนาให้มีลักษณะเป็นร้อยกรองไทยได้อย่างสมบูรณ์ วรรณคดีไทยรุ่นเก่านิยมรักษาชบ ไม่ถือว่าการลอกแบบจากกวีเก่าก่อนนั้นเป็นการละเมิดสิทธิหรือแสดงความอ่อนแอของกวีที่เป็นคนรุ่นหลังลงมา (ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2517:103) แต่จะถือว่าเป็นการบูชาครู

การสร้างตัวละคร: พระนางพิมพาและนางจันทกนิรี

อรรถกถาจันทกนิรชาดกและลิลิตจันทกนิรต้องการนำเสนอเรื่อง “ความจงรักภักดีและซื่อสัตย์ต่อพระสวามีของพระนางพิมพาทั้งในอดีตและปัจจุบัน” สมกับเป็น “นางคู่พระบารมี” ทุกภพทุกชาติ เรื่องของพระจันทกนิรและนางจันทกนิรีประทับใจผู้อ่านมานานหลายยุคหลายสมัย

ลิลิตจันทกนิรเป็นเรื่องที่ปรับเปลี่ยนมาจากอรรถกถาชาดกแต่มีกลวิธีการสร้างตัวละครพระนางพิมพาและนางจันทกนิรีให้มีบุคลิก และอารมณ์ความรู้สึกแตกต่างจากอรรถกถาจันทกนิรชาดก กลวิธีการสร้างตัวละครที่แตกต่างมีจุดประสงค์เพื่อให้รู้จักตัวตน อุปนิสัย ตลอดจนอารมณ์ความรู้สึกของพระนางพิมพาและนางจันทกนิรมากที่สุด นำไปสู่การเกิด “อารมณ์สะท้อนใจ” อันเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ในใจของผู้อ่านที่เกิดขึ้น เป็นการตอบสนองเมื่อได้รับรู้เรื่องราวต่างๆ ที่ได้นำเสนออย่างเข้มข้นในวรรณกรรม ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่เรื่งราวนั้นๆ มากระทบใจ (เสฐียรโกเศศ, 2546: 55) ซึ่งผู้อ่านจะมีอารมณ์ความรู้สึกสงสาร เห็นใจ และคิดเห็นคล้อยตามไปกับตัวละครจนเกิดความชื่นชมในคุณความดีด้านความรักและซื่อสัตย์ต่อสามีของพระนางพิมพาและนางจันทกนิรีในที่สุด

1. พระนางพิมพา มีกลวิธีการสร้างตัวละครให้รู้จักบุคลิกลักษณะ นิสัยใจคอ รวมถึงสภาวะทางอารมณ์ ดังนี้

1.1 ให้อำนาจในเรื่องเป็นผู้กล่าวถึง กวีสร้างตัวละครพระนางพิมพาให้ผู้อ่านรู้จักคุณลักษณะนิสัยจากตัวละครในเรื่อง คือ พระเจ้าสุทโธทนะ พระองค์ตรัสกับพระพุทธเจ้าว่าพระนางพิมพาเป็นหญิงที่รักเดียวใจเดียวและเป็นพระสนุสาที่ประเสริฐสุด ดังความว่า

สมเด็จพระปิณฑกถาจารย์ จุฑมธุรสสุนิสา แม่นราชากรุงใด ยินข่าวไกลเล่าถวาย
ว่าพิมภามายมานาน สงสารกับเครื่องบรรณา ถึงชายาเยี่ยงเศร้าโศก ด้วยวิโยค
พระพิศดา บได้จุลาจลจิตร อุทิศถึงกระษัตริ ด้วยประติพัทปราโมค
สมเด็จพระสุทโธทนะมหา ยอยกพิภพภาควดี ผู้ยวดยิ่งศรีสะเกไ้ ทูลพระจอมไตร
บพิตร

(ลิลิตจันทกนิร, หน้าต้น: 21)

พระเจ้าสุทโธทนะทรงทราบพฤติกรรมของพระนางมาตลอดเวลาที่พระพุทเจ้าเสด็จออกผนวช จึงเป็นตัวละครที่มีส่วนช่วยให้เข้าใจลักษณะนิสัยของตัวละครพระนางพิมพาได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ ผู้อ่านจะรู้ว่าเพราะพระนางพิมพามีใจรักต่อพระสวามีเพียงพระองค์เดียว จึงไม่ยอมปันใจให้ชายอื่น และชื่นชมในความดีงามนี้

1.2 พฤติกรรมการแสดงออกของตัวละครเอง พระนางพิมพาแสดงพฤติกรรมโศกเศร้าตลอดเรื่องเพราะการพลัดพรากจากสามี เมื่อพระนางทราบว่าพระพุทเจ้าเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางก็ทนแสงด้วยความทุกข์พระทัยแสนสาหัส ด้วยรอคอยการเสด็จกลับของพระสวามีมายาวนาน เมื่อจะได้พบพระพักตร์จึงสุดกลั้นความดีพระทัยระคนกับความทุกข์ตรมเหล่านั่นไว้ไม่ได้ จึงทนแสงออกมาโดยมิอายผู้ใด ดังความว่า

ส่วนนางกระษัตริย์พิมพา เหนองคภักทวเสด็จนั่ง **นางก็ยังคงคลานค่อมตัวลง**
ถึงพระศรณกราบลง ทรงกรรแสงวิลาป ภัคตราอาบชลเนตรนอง ผิวมัวหมอง
ระกำจิตระ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 19-20)

จากตัวอย่างเป็นกลวิธีการสร้างตัวละครของกวีให้รู้จักนิสัยจากกระทำและคำพูดของตัวละครเอง “ปางพระองค์พุเรศนคร ชูระร้อนดังจะทำลาย ปานกายจเปนทุลี” เมื่อเปรียบเทียบกับอรรถกถาจันทกินนรชาดกจะพบว่าพระนางพิมพาไม่ได้แสดงความเศร้าโศกแต่อดกลั้นไว้ ความว่า

ส่วนพระมารดาพระราหุลทรงกลั้นพระโศกไว้ในพระทัยได้ **ทรงประทับกราบถวาย**
บังคมสมเด็จพระบรมศาสดาโดยปรกติมิได้มีอาการวิปริตอันใด เป็นโดยพระนางมี
ความนับถือคารวะยำเกรงต่อสมเด็จพระบรมกษัตริย์

(อรรถกถาจันทกินนรชาดก: 8)

นอกจากนี้ การนำเสนอให้พระนางพิมพาโศกเศร้าเพราะพรากจากพระสวามีมานานซึ่งเป็นอารมณ์และความรู้สึกเฉกเช่นมนุษย์ทั่วไปนั้นถูกเน้นย้ำในเรื่องด้วยการเพิ่มบทสนทนาระหว่างพระพุทเจ้ากับพระสารีบุตร ดังความว่า

พระทศพลตรัสส่งสอน สาริบุตรบวรเถรา **แม่นพิมพาจะเสร์สำร่อย ละห้อยโศก**
กรรแสงธรง ไกล้องคตถาคตไจน ท่านอย่าได้ห้ามนิมมล พิมพาจักดลชีพมรณา
ด้วยโศกมาครอบหกปี วันนี้โศกซ้ายวดยิ่ง ปานจะนึ่งสัญญ์ลง

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 18-19)

บทสนทนาระหว่างพระพุทเจ้ากับพระสาริบุตรที่ปรากฏเฉพาะลิลิตจันทกินนร คือ
 ความเข้าใจมนุษย์จากมุมมองของผู้ตรัสรู้แล้ว

นอกจากนี้ กวียังเพิ่มตัวละครพระราหุลเข้ามาเพื่อให้พระนางพิมพาได้แสดงพฤติกรรม
 ของมารดาที่รักลูกยิ่งกว่าชีวิต พระราหุล คือ ตัวละครที่ช่วยเสริมบทบาทมารดาที่ดีของพระนาง
 พิมพาได้ ดังข้อความว่า

ปางพระองค์พุเรศนคร อูระร้อนดังจะทำลาย ปานกายจเปนทูลี **บอาครชีวิวินาศ**
หวังด้วยราชราหุล ยงงแอบอุ้นถันะบริพาด ชาวประชาราษครหา จึงเรียก
 ราหุลมาอภิวันท์ ธรงแสนสัลยยิ่งนัก เฉพาะพระภักตรนาถา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 20)

กวีมีกลวิธีในการสร้างตัวละครพระนางพิมพาให้แสดงบทบาทในฐานะภรรยาและมารดา
 เด่นชัดมากกว่าที่ปรากฏในวรรณคดีจันทกินนรชาดก ทำให้เห็นว่าเมื่อกวีปรับเปลี่ยนรูปแบบ
 คำประพันธ์เป็นร้อยกรองได้มีการเพิ่มรายละเอียดด้านความรู้สึกนึกคิด การแสดงออกของตัว
 ละครให้มีชีวิตจิตใจและเป็นปกตินิสัยของมนุษย์มากขึ้น สิ่งนี้สามารถยืนยันได้ถึงความแตกต่าง
 ของวรรณคดีซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายขยายความพระพุทพจน์กับลิลิตจันทกินนรซึ่งเป็นบันเทิงคดี

2. นางจันทกินนรี ตัวละครนางจันทกินนรีหรือพระนางพิมพาในอดีตชาติ เป็นตัวละครที่
 พระพุทเจ้ายกขึ้นมาเล่าเพื่อยืนยันในคุณความดีด้านความรักและซื่อสัตย์ของพระนางพิมพาที่มี
 ต่อพระองค์ กลวิธีการสร้างตัวละครนางจันทกินนรีให้ผู้อ่านรู้จักตัวตนและอุปนิสัยใจคอมี ดังนี้

2.1 ให้ตัวละครในเรื่องเป็นผู้กล่าวถึง นางจันทกินนรีมีน้ำเสียงไพเราะและมีรูปโฉม
 ดงงามผ่านความเห็นของพระเจ้าพรหมทัต ดังความว่า

ไพเราะซาได้สดับ สุธเสียงขับแจ้วจ้อ สำเนียงทอขนเสนาะ ระเรื่อไพเราะหทัย
ไทภูมินท์ธลงจากอาสน นสินทพชาติดุ่มด้อม ทิสฺวา เหนจอมองค์โพธิสัตว์ แล
โคมพัทภูณินรา นารฏชายาเฉลิมองค์ พรหมทัตทรงตำริะ **พิศโฉมยวนจิตรนฤพดินทร**
ตริตริกจินตรนาโนษ ภูนิโสจดพิฆาฏ กิณราชผู้สวามี ให้ชมมชีวิประไลย เบื้องนั้นไท
กิณรแก้ว สิทธิแล้วแก่มือภู จักได้ร่วมชูเชยนารถ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 52-53)

การพรรณนาดังกล่าวมีความสำคัญในแง่ที่ทำให้ผู้อ่านเชื่อว่านางจันทกินนรีมีรูปโฉมงดงาม จนพระเจ้าพรหมทัตหลงใหลกระทั่งเกิดความคิดอยากได้นางไปครอบครองโดยการสังหารสามีของนางเสีย การที่พระเจ้าพรหมทัตหลงใหลในรูปโฉมของนางเป็นการผูกปมเรื่องและนำมาซึ่งจุดวิกฤติของเรื่อง คือ พระเจ้าพรหมทัตฆ่าสามีนางตาย และก่อนที่เรื่องจะจบลงแบบโศกนาฏกรรมก็เกิดจุดพลิกผัน คือ มีพระอินทร์มาช่วยชุบชีวิตพระจันทกินนรจนนำไปสู่การจบเรื่องแบบสุชนาฏกรรมในท้ายที่สุด

2.2 พฤติกรรมการแสดงออกของตัวละครเอง นางจันทกินนรีรักพระจันทกินนรมาก เมื่อพระจันทกินนรเสียชีวิตนางจึงร้องไห้คร่ำครวญและคิดอยากตายตามไปด้วย

ส่วนนารถกินรี เหนสวามีมรณาศ เสดจลิลาศเมื่อแมน **กำสตุสสุแสนทวี**
นางเร่งตีทรวงซ้ำ พิโรธ่าสหัสสา เลือดในยนาหลังไหล... แต่นี้ข้าบาทบร้างเห
พระผู้เปนสวามี จเศร่าดีร่าอ้าง วากเว้งกลางดง ปางใดคงดูเงา จักสร้อยเศร่า
จิตรบเสบย ออกภูเอยโอล้วนทุกข์ บมีสุขชลอาบหน้า ในทิวาแลกลางคืน เพลาตื่นเคย
สนอมบาท บเคยร้างราชผัวขวัน ชีวิดี นเสยโย จประโยชน์อันใดมี แก่ชีวีวินาศ
โดยเสดจราชสู่สวรค **คัลโล่งดึกว่าอยู่**

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 6-11)

แม้พระเจ้าพรหมทัตจะเสนอว่า “พี่จะเสกเทวี เปนมเหสีอุดม ครอบครองกรมฝ่ายใน” นางก็ไม่ยินดีใดๆ ด้วยใจรักมั่นต่อสามีและไม่ยอมแพ้ต่อโชคชะตา นางจึงอ่อนวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้เห็นใจว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระจันทกินนรเพื่อสั่งสมบุญบารมี หากเทพดาช่วยชุบชีวิตก็จะได้รับกุศลผลบุญนั้นด้วย

๑ ขอเชิญเทพทั่ว	แดนดิน
สถิตยพฤษาสินธุ	เถื่อนถ้ำ
องคอากาศเทวินทร์	โกสิด ก็ดี
เชิญช่วยกินรปล้ำ	ปลุกขึ้นคงชนม์

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 26-27)

การสร้างตัวละครให้รู้จักตัวตนและทัศนคติจากคำพูดและพฤติกรรมที่สะท้อนความคิด
ว่านางจันทกินนรรักสามีมากและไม่ยอมแพ้ต่อโชคชะตากระทั่งสามีได้รับการชุบชีวิตกลับมา
ครองรักกันอีกครั้ง

2.3 ความคิดของตัวละครเอง วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (2544: 87) กล่าวว่า

...การใช้ความขัดแย้ง (contrast) ทำให้สิ่งที่ต้องการแสดงเด่นขึ้น สีดำทำให้สีขาวเด่นขึ้น
ฉันใด บทนั้นก็ทำให้บทใดเด่นขึ้นฉันนั้น วรรณคดีที่ดีจะต้องมีความแย้งหรือข้อแย้ง มี
ขุนแผนจะต้องมีขุนช้าง มีวันทองจะต้องมีนางบัวคลี่ มีโอเหนาะจะต้องมีจรรยา... ศิลปะ คือ
การผสมผสานลักษณะที่แย้งกันให้กลมกลืนกัน หาใช้ลักษณะใดอย่างเดียวยังไม่...

ลิลิตจันทกินนร กวีใช้ความขัดแย้งในความคิดและพฤติกรรมระหว่างนางจันทกินนรกับ
พระเจ้าพรหมทัตในการสร้างตัวละครนางจันทกินนรเพื่อให้คุณธรรมของนางเด่นชัดขึ้น กล่าวคือ
ขณะที่พระเจ้าพรหมทัตก่อกรรมทำชั่ว

ตริตรีกจินตนาโนษ ภูนิโสจพิมาภู กิณราชผู้สวามี ให้ชนมชีวิประไลย เบื้องนั้นไท
กินรีแก้ว สิทธิแล้วแก่มือภู จักได้ร่วมชูเชยนารถ... ผัวอาสัจชีวิตร แล้วอย่าคิดสงไสย
เชิญมาไปด้วยพี่ จเศกศรีให้เปนนิง เปนจอมมิ่งเฉลิมเมือง อยู่จะเคียงรกายอายุ
กินรทั้งหลายแลคนธรรพ์ ฐานพุกมภันท์ทุกแดน เทียมดูแคลนเพราะมาย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น, ปลาย: 53,12)

นางจันทกินนรปฏิเสธที่จะร่วมก่อกรรมนั้นและดักเตือนพระเจ้าพรหมทัตที่ประพฤติดนไม่
สมกับที่เกิดมาในวงศ์กษัตริย์ พระองค์กระทำผิดศีลห้า ก่อกรรมทำเข็ญโดยไม่เกรงว่าจะตกนรก

๑ อุบายกลพ้อมาตแม่น	ฉันใด ก็ดี
เราบชอบอัธมาไศรย	ท่านด้วย
คนพาลกาจเกรียงไกร	หยามหยาบ
มัวมีดเบญจกามม้วย	ห่อนพินนรการ

๑ คิดเขษมสุขเบื้อง	ปัจจุบัน
บคิดกำพัวพัน	ก่อไว้
ณรกจักผลาญจัน	โลงอาตม์ ไปแฮ
จิรงการกามใหม่	นับด้วยกับกัลป

๑ โลกียสมบัติให้	เวียรวล
ทุกสิ่งภูคิตยล	เสร็จสิ้น
อย่ากล่าวยุบลกล	จักป่วย การนา
ภูห่อนยินลมลั่น	เล่าห้วนคำพาล

๑ วงษกษัตริกล่าวถ้อย	มฤดา
จงเร่งโคลคลาดคลา	สูหย้าว
เหวยเยยกล่าวมูษา	กลพ้อ เราเลย
กลับสู่ทิศแดนด้าว	แห่งห้องนครตน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 15-18)

คนใจหยาบช้าอย่างพระเจ้าพรหมทัตพั้งตั้งนั้นก็ไม่ได้คิดกลับใจ กลับกล่าวเหยียดหยามนาง
ว่าชนชั้นกษัตริย์เช่นพระองค์ไม่คิดร่วมสมพงษ์กับสัตว์เดียรัจฉานเช่นนางกินรี ดังข้อความว่า

ไททองหลายฤาจร่วมชาติสมสมมสวาศ ด้วยชาติเดียรราน ไทภูบาลห่อนเสนาหา
เชื้อวงษามหาพงษ์ ห่อนสมพงษ์หากัน มฤคีนันสมมฤคา มนุษษาสมมนุชวิไลย ตัวเรา
ใช้ตระกูลเทพ ไทธิเบศครอบครอง มนุชนองเนื่องสีมา ฤาควรรสมรศษากับนาง

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 19-20)

การที่นางจันทกินนรีนำหลักธรรมซึ่งนำพระเจ้าพรหมทัตเปรียบได้กับการนำธรรมะตอบได้อธรรม ซึ่งสะท้อนความคิดของนางจันทกินนรีว่านางดำเนินชีวิตโดยยึดธรรมะเป็นที่ตั้ง ตัวละครพระเจ้าพรหมทัตจึงเป็นกระจกสะท้อนให้เห็นคุณงามความดีของนางจันทกินนรี หลายประการ ได้แก่ มีคุณธรรม มีใจรักมั่นในชายเดียว ไม่หลงลาภยศ เป็นต้น

เมื่อทวิปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากอรรถกถาชาดกให้เป็นวรรณคดีลิลิต กวียังคงเน้นการนำเสนอคุณธรรมเรื่องความรักและซื่อสัตย์ต่อสามีของพระนางพิมพาเหมือนอรรถกถาจันทกินนรชาดก แต่มีกลวิธีสร้างตัวละครพระนางพิมพา และนางจันทกินนรี ให้ผู้อ่านเข้าถึงลักษณะนิสัยที่แท้จริงได้ ทำให้เกิดความรู้สึกคล้อยตาม และท้ายที่สุดผู้อ่านจะเชื่อในคุณสมบัติที่ประเสริฐของพระนางพิมพาทั้งในอดีตและปัจจุบัน

การปรับเปลี่ยนเนื้อหาจากอรรถกถาจันทกินนรชาดกเป็นลิลิตจันทกินนร ทำให้เห็นความแตกต่างระหว่างวรรณคดีเพื่อความบันเทิงและคัมภีร์ที่อธิบายขยายความพุทธศาสนา กล่าวคือ อรรถกถาจันทกินนรชาดก เป็นการอธิบายขยายความเนื้อหาของพระพุทธรูปให้เข้าใจง่ายขึ้น เพื่อมุ่งสอนในเรื่องหลักธรรม ดังนั้น การสร้างตัวละครและเหตุการณ์จึงมิได้เน้นรายละเอียดและความคิดหรืออารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร เมื่อทวิผู้แต่งลิลิตจันทกินนรนำเนื้อหามาปรับเปลี่ยนเป็นวรรณคดีร้อยกรองได้เพิ่มอรรถรสด้วยการพรรณนาอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร โดยเฉพาะอารมณ์สะเพื่อนใจเพิ่มเข้าไปในเรื่อง หวังให้เกิดผลทางอารมณ์ของผู้อ่านผู้ฟังตามแบบเรื่องบันเทิงคดี

กลวิธีทางวรรณศิลป์

ในโลกของวรรณศิลป์ กวีและนักเขียนย่อมเชื่อเชิญผู้อ่านมาดื่มด่ำซึ่งความงามของเสียง และจังหวะแห่งถ้อยคำเป็นเบื้องต้น และให้ประจักษ์ในความงามของอารมณ์และคติธรรมเป็นลำดับต่อมา (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2549: 12) กลวิธีทางวรรณศิลป์ในลิลิตจันทกินนร ลำดับตามหน่วยของภาษาจากเสียง คำ ไปถึง ข้อความ มีดังนี้

การปรุงแต่งเสียง

1. **การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ** การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ โดยเฉพาะสัมผัสใน เป็นวิธีสร้างความงามทางเสียงที่กวีไทยให้ความสำคัญ ซึ่งเป็นเครื่องประเมินค่าวรรณคดีเรื่องนั้นๆ ได้ ตัวอย่างการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในลิลิตจันทกินนรมีดังนี้

ขุุ่มกลาดกระทุ่มไทร โสกร่างไทรต้นตรู ตโกตฏจิกแจง
เตือดกแดงดาศกิงคำ ตระบพุทราหว่าหวาย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 46-47)

จากตัวอย่างคำประพันธ์มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ ได้แก่ คำว่า กลาด – กระ /
ตร่าง – ไทร – ต้น – ตรู / ตโก – ตฏ / จิก – แจง / เตือ – ดก – แดง – ดาศ / หว่า – หวาย /

๑ ภูมรีเทาร่อนร้อง

เซยรส

กุสุมาลยปรากฏ

กลืนกลั้ว

วายุโบกโบยทศ

ทิศเหล่า นั้หนา

ฝูงภมรเมามั่ว

แนบเคล้ำเคยเซย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 42)

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ ได้แก่ ร่อน – ร้อง / กลืน – กลั้ว / โบก – โบย / เมามั่ว – มั่ว /
เคล้ำ – เคย /

2. การเล่นเสียงสัมผัสสระ นอกจากสัมผัสตามแบบแผนฉันทลักษณ์แล้ว ในลิลิต
จันทกินนรยังพบสัมผัสสระในวรรค ตัวอย่างเช่น

ห่ารหังษาการะเวก ตระกุลเอกหมู่ดูเหว่า แซกเต้าสาธิกา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 48)

๑ นางบอกโดยสัจยซึ่ง

สวามี

พินาศเหนือปตพี

อยู่ชั้น

พรหมทัดจิตรกระลี

หยามหยาบ

ลอบลัดดัดดิ่งดั้น

ฆ่าท้าวมลายชนม์

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 32)

เสียงสัมผัสสระ ได้แก่ คำว่า ษา – กา / ลัด – ดัด /

เห็นได้ว่าแม้จะมีกรอบของชั้นทลักษณ์ให้กวีดำเนินตามแบบแผนแต่การปรุงแต่งเสียงสัมผัสพยางค์สัมผัสสระเป็นประดิษฐการนอกกรอบที่กวีสร้างสรรค์เพื่อความไพเราะ อันเป็นอสังการทางเสียงของวรรณคดีร้อยกรองของไทย

การปรุงแต่งคำ

1. **การใช้คำหลาก** คำหลาก คือ การใช้คำที่เขียนต่างกันแต่หมายถึงสิ่งเดียวกัน ประโยชน์ทางชั้นทลักษณ์และเพื่อแสดงความสามารถของกวี ในลิลิตจันทกินนร เช่น

คำเรียกพระอินทร์ ได้แก่ วรฉินทร์ ปิ่นเทวราช สหัสไนย อินทรา โกสิต อัมรินทร์
อัมรินทร์เทวราช

คำเรียกกษัตริย์ ได้แก่ ราชา ไทธราชธิปตี องค์ภูวไนย สมเด็จ ราชภูมิ ภูธร ภูมินท์
ภูมินทราช ภูเบศ นฤปดิษฐ์ กระจัตร ท้าว กรุง

คำเรียกพระพุทธเจ้า ได้แก่ พระพุทธองค์ จอมโมลิต พระศพล พระสรพเพญ
พระจอมไตรบพิตร เจ้าจอมธรรม์ พุทธางกูร

คำเรียกผู้หญิง ได้แก่ อนงค์ พัทธ วรรณถ นงคราญ นารฎ เยาวมาลย์ นฤมล เป็นต้น

2. **การใช้คำซ้อน** คำซ้อน คือ คำที่มีความหมายเดียวกันอยู่คู่กัน ในลิลิตจันทกินนร
ปรากฏการใช้คำซ้อนดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑ เสียงเจื้อยจ้อแจ่มแจ้ว เป่าปี่แก้วสนั่นดัง แล้วเวียนวงรำร่อน
จับระบำฟ้อนรายเรียง เปนคู่เคียงเยื้องกราย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 50)

คำว่า เจื้อย หมายความว่า เรื่อยไปไม่มีติดขัด คำว่า จ้อ หมายความว่า อากาที่พูด
หรือคุยเรื่อยไปไม่หยุดปาก

คำว่า แจ่ม หมายความว่า กระจ่าง, ไม่มัวหมอง คำว่า แจ้ว หมายความว่า มีเสียงแจ่มใส

คำว่า ราย หมายความว่า เป็นแถวเป็นระยะๆ คำว่า เรียง หมายความว่า จัดให้เป็นแถวหรือเป็นลำดับ

คำว่า คู่ หมายความว่า ลักษณะของสิ่งสองสิ่งที่สัมพันธ์กัน คำว่า เคียง หมายความว่า ชิดกันโดยเรียงข้าง

คำว่า เยื้อง หมายความว่า เดินอย่างไ้ทำทาง คำว่า กราย หมายความว่า เดินอย่างมีท่าที

การนำคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือทำนองเดียวกันมาซ้อนกันเป็นการย้ำความหมายให้หนักแน่น

3. **การเล่นคำ** คือ การนำคำที่มีรูปหรือเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกันมาเล่นในเชิงเสียงและความหมาย ในลิลิตจันทกินนรมีการเล่นคำที่มีพยัญชนะต้นเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น

ปางหมู่ไม้มีผลมาศ **พิน**ขวิดชาตมมวง **พลับพลอง**พลวงปริงปราง
มทราง**เฟื่อง**ไฟ...ในพนาราม**ผ่องแผ้ว** ศรีสวัสดิ**พรายแพรว** **เพริศ**พริ้งภิรมชม

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 39, 51)

นอกจากนี้ยังมีการเล่นคำที่มีความหมายเดียวกันและมีเสียงใกล้เคียงกัน ตัวอย่างเช่น

ปักษีร้องหา**ปัก**ษา **มฤ**คาหามฤ**คิ**... **มฤ**คินันสมมฤ**คา** **มนุ**ษชาติมนุ**ษวิ**ไสย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 9,20)

4. การใช้คำศัพท์ภาษาต่างประเทศ คำศัพท์ภาษาต่างประเทศในลิลิตจันทกินนร ได้แก่ คำภาษาบาลี คำภาษาสันสกฤต และคำภาษาเขมร

คำที่มาจากภาษาบาลี เช่น

๑ ครอบแก้วทักษิณาทาน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 3)

“ทักษิณา” แปลว่า ของทำบุญ

๑ รถม้าเทียมอาชาไนย

ธงไชยปักงอนแพรว

ประดับขจิตรวงแก้ว

เทียมแม่มฤอินท

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 35)

“อาชาไนย” แปลว่า กำเนิดดี, ม้าที่ฝึกหัดมาดีแล้ว “อินท” แปลว่า พระอินทร์

๑ ยินดาลสัทเกรียงไกร

นิรนาศ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 3)

“สัท” ภาษาบาลีว่า สหุท แปลว่า เสียง

คำที่มาจากภาษาสันสกฤต เช่น

๑ สถาวรในพระองค์

เจาะจงอวยสวัสดิ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 3)

“สถาวร” แปลว่า ยืนยง มั่นคง

“สวัสดิ” ภาษาสันสกฤตว่า สวสุติ แปลว่า ความดี, ความงาม, ความเจริญรุ่งเรือง, ความปลอดภัย

๑ ฤทธิวิโยคอัศจรรย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 30)

“อัศจรรย” ภาษาสันสกฤตว่า อาศุจรรย แปลว่า แปลก, ประหลาด

คำที่มาจากภาษาเขมร เช่น

๑ สมเด็จ**กรุง**พรหมทัต

ใจสามรรคทูเรศจร

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 51)

“กรุง” ภาษาเขมรว่า กุรุง แปลว่า พระเจ้าแผ่นดิน

๑ ส่วนตู่จะแต่งถวายเป็น

จงหันรายครบองค์

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 16)

“จงหัน” ภาษาเขมรว่า จงหานัน แปลว่า อาหาร (ใช้แก่พระสงฆ์)

๑ ผู้งสัตว์อัน**เนา**ใน

แหล่งนั้น

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 3)

“เนา” ภาษาเขมร แปลว่า อยู่

๑ เคา**ผทม**แท่นรัตน

บันจง

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 25)

“ผทม” ภาษาเขมรว่า ผุทฺธิ แปลว่า นอน

การใช้คำศัพท์ภาษาต่างประเทศมีประโยชน์ในการหลากคำและเป็นการแสดง
ภูมิรู้ของกวี

การปรุงแต่งความ

ลิลิตจันทกินนรพบว่าการปรุงแต่งความเพื่อให้เกิดจินตภาพที่เด่นชัดและเปรียบเทียบความคิดบางประการให้ลึกซึ้งขึ้นด้วยการใช้ความเปรียบ ดังนี้

1. **อุปมา** คือ การเปรียบสิ่งหนึ่งเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง มีคำเชื่อม เช่น เหมือน ราว รวากับ ดุจ ดัง เฉก ประหนึ่ง กล ปาน ปูน ละม้าย แม่น เป็นต้น ลิลิตจันทกินนรมีการใช้อุปมา เช่น

๑ จอมโมลิตองค์นั้น พระภักตร**ดุจ**จันทร์วันเพ็ญ เปล่งปลั่งเปลื้องราศี

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 14)

การเปรียบใบหน้าพระพุทธรูปเจ้าว่างดงามราวกับพระจันทร์

๑ ทรงกำสดโคกสัลลย์ ทุกขอนันตวิบาก โหยหวนยากไร้ร้องรำ

ดุจใครซำยิงศร ราษฎรอนญอุรา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 25)

การเปรียบเทียบเจ็บปวดราวกับมีผู้แผลงศรใส่

2. **อุปลักษณะ** คือการเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีคุณสมบัติบางประการร่วมกัน มักใช้คำว่า “คือ” และ “เป็น” ลิลิตจันทกินนรมีการใช้อุปลักษณะ เช่น

๑ เจบสกลชาหัทธ ทุกขพิบัติเล็ดลง ไหลท่วมองค**คือ**ธาร

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 4)

พระจันทกินนรต้องศรเล็ดไหลท่วมกายเช่นเดียวกับสายน้ำไหล

๑ นางกินรียุพราช เหนพระบาทภูบาล **คือ**เพลิงการผลาญไทย

กอดภูวนในสวามี

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 1)

นางจันทกินรีเมื่อเห็นพระจันทกินนรถูกศรล้มลงก็รู้สึกว่ามีไฟลุกไหม้เผาผลาญหัวใจ

3. **อติพจน์** คือ การเปรียบเทียบโดยการกล่าวที่เกินจริง ลิลิตจันทกินนรมีอติพจน์ เช่น

๑ เมียชอวายชีวาดอม อยู่จักตรอมผิวเผือด **โลหิตเดือดวิกลไหม้**

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 8)

ความเปรียบนี้เป็นความเปรียบที่เกินจริงเพราะเลือดไม่สามารถเดือดได้ แต่เป็นการเปรียบให้เห็นว่านางจันทกินนรมีความทุกข์มาก

๑ ปางพระองค์กุเรศนคร อุระร้อนดั่งจะทำลาย **ปานกายจเปนทุลี**

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 20)

ความเปรียบนี้เป็นความเปรียบที่เกินจริงเพราะความร้อนใจไม่สามารถทำให้ร่างกายเป็นผงธุลีได้ แต่ในที่นี้แสดงให้เห็นว่ามีความทุกข์ร้อนมาก

กลวิธีทางวรรณศิลป์ของกวีในการสร้างสรรค์เรื่องลิลิตจันทกินนร เห็นได้ถึงประติษฐการของกวีเริ่มตั้งแต่ระดับคำ ความ และเสียง ทำให้เรื่องลิลิตจันทกินนรมีคุณสมบัติของความเป็นวรรณคดีที่มีความงดงามทางวรรณศิลป์

ลักษณะร่วมของลิลิตจันทกินนรกับวรรณคดีสมัยอยุธยา

เนื่องจากเรื่องลิลิตจันทกินนรเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงมีลักษณะร่วมกับวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ที่แต่งในสมัยเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน การพิจารณาลักษณะร่วมของเรื่องลิลิตจันทกินนรกับวรรณคดีสมัยอยุธยาจะเป็นหลักฐานหนึ่งที่ช่วยยืนยันความเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาของลิลิตเรื่องนี้ได้ ผู้วิจัยได้ศึกษาบรรยายภาศของการสร้างสรรค์วรรณคดีสมัยอยุธยา โดยเฉพาะสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และวิเคราะห์ดัดบทเชื่อมโยงกับวรรณคดีสมัยอยุธยาเรื่องอื่นๆ เพื่อให้เห็นถึงลักษณะร่วมและการให้อธิพจน์แก่วรรณคดีสมัยหลัง มีรายละเอียดดังนี้

บรรยากาศการสร้างสรรคัวรรณคดี

สมัยอยุธยาตอนกลาง รัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กล่าวกันว่าเป็นยุคทองของวรรณคดี เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์ทรงเป็นกวีและองค์อุปถัมภ์มาก ในรัชกาลนี้จึงมีกวีมีชื่อเสียงหลายคน ได้แก่ พระมหาราชครู พระโหราธิบดี ศรีปราชญ์ ขุนเทพกวี พระศรีมโหสถ เป็นต้น

ด้านเนื้อหาของวรรณคดีสมัยนี้มีหลากหลาย มีวรรณคดีจำนวนหนึ่งที่น่าเรื่องจากชาดก มาแต่งเป็นคำประพันธ์ใหม่ เริ่มจากพระราชนิพนธ์เรื่อง **โคลงราชสวัสดิ์** ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เนื้อความนำมาจากเรื่องวิสูตรบัณฑิตสอนบุตรในทศชาดก มาแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ 63 บท เพื่อสอนหลักการเป็นอำมาตย์ที่ดี เรื่อง**สมุทรโฆษคำฉันท์** มีที่มาจากสมุทรโฆษชาดก ในปัญญาสชาดก วรรณคดีเรื่องนี้กว่าจะเสร็จสมบูรณ์มีผู้แต่งถึง 3 คน คือ พระมหาราชครู แต่งตั้งแต่ต้นถึงตอนพระสมุทรโฆษและนางพินทุมดีใช้บัน จากนั้นสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชนิพนธ์ต่อจนถึงพิทยาธรธรรมาภิมุขกำสรวล และคงค้างไว้เพียงเท่านั้น กระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ต่อจนจบเรื่อง นอกจากนี้ยังมีเรื่อง**เสื่อโคคำฉันท์** ผลงานของพระมหาราชครู มีที่มาจาก พหลคาริชาดก ในปัญญาสชาดก

พิจารณาลักษณะร่วมด้านที่มาของเนื้อหาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ คือ การนำเอานิทานชาดกมานำเสนอในรูปแบบคำประพันธ์ใหม่ เรื่องลิลิตจันทกินนรก็มีที่มาจากนิทานชาดกเช่นกัน เป็นเรื่องที่สรรเสริญคุณความดีของพระนางพิมพาด้วยความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี กล่าวได้ว่าเรื่องลิลิตจันทกินนร เป็นวรรณคดีที่แนะนำสั่งสอนให้สตรีประพฤติตนเป็นภรรยาที่ดีของสามี ซึ่งเมื่อเทียบกับวรรณคดีที่มีที่มาจากชาดกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชแล้ว เรื่องนี้เป็นเรื่องที่ข้อบรมสั่งสอนได้เช่นเดียวกับโคลงราชสวัสดิ์ ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่แต่งขึ้นเพื่อสอนหลักการเป็นอำมาตย์ที่ดี

เรื่องลิลิตจันทกินนรคงจะประพันธ์ขึ้นท่ามกลางบรรยากาศการสร้างสรรคัวรรณคดีที่นิยมนำเรื่องทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะนิทานชาดกมาปรับเปลี่ยนรูปแบบการนำเสนอใหม่ เพื่อประโยชน์แห่งการอบรมสั่งสอนให้คนในสังคมประพฤติดีปฏิบัติชอบและเหมาะสมกับสถานภาพและบทบาทของตน

การใช้คำและสำนวน

ในลิลิตจันทกินนรมีการใช้คำบางคำและสำนวนบางสำนวนเหมือนกับวรรณคดีสมัยอยุธยาหลายๆ เรื่อง ตัวอย่างมีดังนี้

๑ กับองคนาถ**เอววรรณ** ทั้งพงษ์พันธุ์กินรา บ้างก็มาขับร้อง

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 49)

๑ สรรพสรรพางคสุรางค์คณาดั่งจะทัน

เทียมองค**เอววรรณ** วิลาส

(สมุทรโฆษคำฉันท์ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530 : 225)

๑ เมื่อนั้น **เอววรรณ**ขวัญข้าวเจ้ามโนห์รา เรียกพี่วายวายให้กลับมา

(บทละครเรื่องนางมโนห์รา วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 3, 2531 : 451)

เอววรรณ แปลว่า เวบาง ร้างเล็ก

๑ ครอบครองกรมฝ่ายใน สมบัติใครๆ เลื่อง **เปนนางเมือง**นิฤทุกข มีแต่ศุขภิรมยา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 14)

๑ **นางเมือง**คิดใคร่ด้วย พลเมือง

บิใคร่แลเลงชยง ไหม่ม้อย

ปองไปพึงจอมเมือง ไกรกว่า นั้นนา

นางจิ้งจกพร้อมถ้อย ถ่องจง

(ยวนพ่ายโคลงฉันท์ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 327)

๑ **นางเมือง**นั่งแนบเฝ้า จอมกษัตริย์

ถนอมบาทบงกชรัตน์ ใส่เกล้า

พระสนมร่ำเพยพัด ไกวแกว่ง วินา

พระราชชนนีเล่า ลูบไล้โลมขวัญ

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 378)

นางเมือง แปลว่า นางผู้เป็นใหญ่แห่งเมือง หมายถึง พระมเหสี

๑ ครวญถึงทราบท่านท้าว	อาจารย์
เดินเดาะพอมานาน	พบนี้
เชื่อบอกยุบลกาล	วอนว่า
ช่วยพระคีนยงที่	ควรได้กรุณา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 36)

๑ ปู่หัวอยู่เยาะแย้ม	ซ้อยว่าสองแสงล้ม
อย่าร้อนใจ เชื่อ	

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 367)

เชื่อ แปลว่า ท่าน (สรรพนามบุรุษที่ 2)

๑ ด้วยศรอาบยาพิศ	ใจทุจจริตเสกแสง
กลอุบายกล่าวเกล้ง	ดังนี้ เยีย โฉน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 15)

๑ เยีย ไคพระอยู่ซ้ำ	พระจะละให้ซ้ำ
พี่น้องตรอมตาย	

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 435)

๑ ไช่อกสระแอ่แก้ว	กุมมา แม่ฮ่า
เยีย พรากพรดเพรางาย	เยียแคล้ว

(กำสรวลโคลงดั้น วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530: 58)

เยีย แปลว่า ทำ

๑ บุรุษบุรุษว้าย	ไปตามวีไสยดันด้าว
โดยหวังนคร คร้าว	รีบร้อนจงไป

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 21)

๑ เลือกผู้ยิงศเป็นราชา**อะคร้าว** เรียกนามสมมติราชเจ้า

(โองการแข่งน้ำ วรรณกรรมอยุธยา เล่ม 1, 2529 : 7)

๑ ทิศตะวันตกให้ทำว **อะคร้าว**ครอบครองยศ

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 356)

อะคร้าว แปลว่า ยิง, ยิงใหญ่

๑ เคยคลั่งเกล้าชวณชม พิรมย**ชูปากป้อน** แนบเนียนอนชวณชม

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 8)

๑ เขยชม**ชูปากป้อน**

แสนอมฤตรสข้อน

สวาทเกล้าคลั่งสมร

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 428)

สำนวน ชูปากป้อน หรือ ชู้ปากป้อน หมายถึง จูบ

ลิลิตจันทกินนรมีการใช้คำและสำนวนร่วมกับวรรณคดีสมัยอยุธยาหลายเรื่อง เช่น โองการแข่งน้ำ ยวนพ่าย ลิลิตพระลอ กำศรวลโคลงดั้น สมุทรโฆษคำฉันท์ บทละครเรื่อง นางมโนห์รา เป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่สนับสนุนว่าลิลิตจันทกินนรเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตามที่ปรากฏปีที่แต่งในโคลงท้ายเรื่อง

กลวิธีทางวรรณศิลป์

1. **ฉันทลักษณ์** ฉันทลักษณ์ของเรื่องลิลิตจันทกินนรเป็นฉันทลักษณ์ประสมระหว่างร่าย แต่งสลับโคลง การนำร่ายมาแต่งสลับโคลงพบในสมัยอยุธยาตอนต้น ได้แก่ ลิลิตโองการแข่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงดั้น ลิลิตพระลอ ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนกลางจากที่เคยเข้าใจกันตามทีสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยว่า “ในกรุงศรีอยุธยาสมัยตอนกลางและตอนปลายหาปรากฏว่ามีลิลิตเรื่องใดไม่” (วัชร รมะนันท์, 2517: 54) กระทั่งพบต้นฉบับเอกสารตัวเขียนเรื่อง

ลิลิตจันทกินนรซึ่งระบุว่าแต่งเสร็จในปี พ.ศ. 2227 ทำให้รู้ว่าเรื่องลิลิตจันทกินนรเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนกลาง รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199-2231) เมื่อศึกษาฉันทลักษณ์ของลิลิตจันทกินนรกับวรรณคดีสมัยอยุธยาพบว่ามีความใกล้เคียงบางประการร่วมกัน ดังนี้

1.1 ความยืดหยุ่นของจำนวนคำในร่าย ทั้งร่ายโบราณและร่ายสุภาพ

ตัวอย่างร่ายโบราณมีดังต่อไปนี้

จกสร้อยเศร้าจิตรบเสบาย อกภูเอยโถล้นทุกข์ บมีศุขชลอาบหน้า ในทิวาแล
กลางคืน เพลาตื่นเคยสนอมบาท บเคยร้างราชผัวขวัน ชิวติ์ นเศโย จประโยชน์อันใดมี
แก่ชีวิวินาศ โดยเสด็จราชสุสรวรรค คัลไลล่องดีกว่าอยู่ นิกรรู้จักดูชาได้ องคนาฏไทเชื้อสจ
ประดิพัทธ์ต่อสวามี ยิ่งสัตรีทุกแดน สี่ทวีปแสนนคร ห่อนหาได้เสมอนาง แล ฯ

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 10-11)

จำนวนคำในวรรคส่วนใหญ่มี 5-6 คำ บางวรรคอาจมี 4-7 คำ แสดงถึงความยืดหยุ่นของจำนวนคำซึ่งพบในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น ดังตัวอย่างในมหาชาติคำหลวง และลิลิตพระลอ ดังนี้

สกุโก ตั วรี ทนุโต อิมสมี่ คาถาสหสสปฏิมณฺฑิต มหาเวสุสนฺตรชาตเก ปฐุมั คาก
มาห ฯ พระเทพาธิราช ก็จะมีประสาทพระพร แก่บวรราชกัลยา ก็กล่าวคาถา เปนอาทิ
อันมีใน มหาแพศยันดรชาติชาดก พระดิลกก็บันฑูร บริบูรณ์ธรรม ถ้วนถึงพันคาถา
ลงการาติเรกนั้นน

(มหาชาติคำหลวง วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 37)

สรรพโภคพิพิติดิตตาม คานหามทองเกล้า อู้ บรู้ก็หมั่งสังกัด ขนดนายพลแกลั่วกล้า
ແ່หนหน้าเหลือแหล่ แ่หนหลังเหลือหลาย แ่หนซ้ายเหลือตรา แ่หนขวาเหลือไทร
นอกทางไปสองฝ่าย เป็นซ้ายชอบกันกง ยรรยงศัพทไกรเกรียง เสียงแตรสังข์พาทยฆ้อง
ก็ก้องสะเทือนธรณิน ให้อิบบดินทร์ลีลา มีมहिมาอาจอง ดูยรรยงกว่าชื่นแล

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 389)

ตัวอย่างร่ายสุภาพมีดังต่อไปนี้

ชมมแบนชมโอ มือไขพื้นชมซ่า ล้วนโอซารศเอยิ่ง ดกตาดกึ่งคำค้อม มชามป้อม
น้อยหน้า หวายหัวาทุกพรรณไม้ ชมผลสิ่งใดได้ เสรจซึ่งปราศนา ทำวนา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 40)

ก็จะบอกดบลบมินาน ต่ ปเทศ ที่ธสถิตยสถานประเทศ เต เมาะ ตูยห้ แก่ท่านผู้จะ
ไปอัญเชอญพระนเรศทำวณเมื่อเมือง ท่านนั้นน

(มหาชาติคำหลวง วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 124)

ครั้งยางยีนคำปู้ ใจพระลออยู่บมิกลม ปู่เอาลูกลมปักปลายยาง วางมือบัดเดียวดาย
ปลายไม้ผายย่น ไปไม้ผ่นย่าย คล้ายลูกตรงตระบัด ลมพัดลูกลมผ่น กลกัณฑ์ค
คว้าง ลอบพิตรเจ้าช้าง ปั่นเพียงลมผ่น

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 317)

1.2 การกำหนดรูปวรรณยุกต์ในโคลงยังไม่ลงตัว

ตัวอย่างโคลงในลิลิตจันทกินนรมีดังต่อไปนี้

๑ จบเสรจนะม้นอ้อม	สรณา
พระบิดุเรศมาดา	เกิดเกล้า
อีกอาจารिया	อภิวาท
ขอช่วยนำอักษรเข้า	จิตแจ้งสละสลวย

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 7)

รูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า จา ควรเป็นรูปวรรณยุกต์เอก แต่ในที่นี้เป็นคำสามัญไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์ การกำหนดรูปวรรณยุกต์ที่ยังไม่ลงตัวนี้เป็นลักษณะร่วมของวรรณคดีสมัยอยุธยาในระยะแรก ตัวอย่างเช่น

๑ ปุ่หมอใดดั่งนี้

อกกุ

เชิญปุ่เล้งแลดู

ก่อนไสร้

ปุ่เอยเ็นดูตุ

เชิญช่วย ตุรา

ปุ่ช่วยลู้จักให้

กึ่งแลเมืองหลวง

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 377)

รูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า เ็น ควรเป็นรูปวรรณยุกต์เอก แต่ในที่นี้เป็นคำสามัญ ไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์

โคลงสองที่อยู่ท้ายร่ายก็กำหนดรูปวรรณยุกต์ยังไม่ลงตัว เปรียบเทียบลิลิตจันทกินนรกับ ลิลิตพระลอ ดังนี้

หวายหว่าทุกพรรณไม้ ชมผลสิ่งใดได้ เสรจซึ่งปราศนา ทำวนา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 40)

ราชาชนขึ้นชี แลนา คือไม้หนูนี ชื่อไฉ่นามใด แลนา

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 392)

ในลิลิตจันทกินนรรูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า พรรณ ผล ควรเป็นรูปวรรณยุกต์เอก แต่ในที่นี้เป็นคำสามัญไม่ปรากฏรูปวรรณยุกต์ รูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า ซึ่ง ควรเป็นรูปวรรณยุกต์โท แต่ในที่นี้เป็นรูปวรรณยุกต์เอก ส่วนในลิลิตพระลอรูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งของคำว่า ไม้ ควรเป็นรูปวรรณยุกต์เอก แต่ในที่นี้เป็นรูปวรรณยุกต์โท

1.3 การใช้คำที่มีนิคหิตแทนคำรูปวรรณยุกต์เอก ตัวอย่างใน

๑ สันทพชาติชาญเชื้อ

บางกำลังเร็วเร็ว

บสูดสิ้นแรงรน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 35)

๑ พระเสด็จดลนั้งแล้ว
เพื่อนไท่แพงทอง

พระค้ำนึ่งน้องแก้ว

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 403)

๑ โฉมแม่น่านน้ำ

อรรณพ แลฤา

ยวนนาคเขยชอก

พี่ใหม่

โฉมแม่รำพึงจบ

จอมสวาสติ ภูเอย

โฉมแม่ใครสงวนได้

เท่าเจ้าสงวนเอง

(กำสรวลโคลงด้น วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530: 517)

๑ ขอพรพันเนตรท้าว

ไพจิตร

ทรงวิเชียรชาญชิต

แก้วนแก้ว

ขอจงจำเรณูฤทธิ์

จอมโลก

ราญราชไพร่แผ้ว

ผ้าท้าวทุกแดน

(โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530: 664)

พระยาอุปทิศศิลปะสาร (2498: 48) อธิบายว่า คำที่ประกอบด้วยสระอำ โบราณใช้เป็น
ลหุ เมื่อเป็นลหุจึงเป็นคำตายและใช้แทนเอกได้

1.4 การใช้คำโทคู่ในโคลงสุภาพ

๑ กลับประโลมจักแสง

มาผจญ

เข็ร่อนถึงคิริยบน

ตัดก้อ

พรหมทนต์เรงคลาดล

จากที่

เมียร่ำเทพชั้นจ้อ

ช่วยให้คงชนม

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 35)

๑ หมื่นขุนถ้วนหน้าล้ำ

หัวเมือง ก็ดี

อย่าใครอย่าคิดเคือง

สวาทใหม่

สมภารส่งสองเรื่อง

สองรุ่ง มานา

สองราชควรท้าวไท

อิราชผู้มีบุญ

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 360)

แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของโคลงต้นที่ปรากฏในโคลงสุภาพ ซึ่งมักพบในการแต่งโคลงสุภาพในระยะแรก

2. การใช้ความเปรียบ

2.1 เปรียบใบหน้าตัวละครชายว่างดงามราวกับพระจันทร์

จอมโมลิตองค์นั้น พระภักตร**ดุจจันทร์วันเพ็ญ** **เปล่งปลั่งเปลื้องราศี**

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 14)

๑ เดือนจรัสโพยมแจ่มฟ้า ฅิบได้เห็นหน้า

ลอราช**ไสร้ดูเดือน** **ดุจแล**

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 357)

2.2 การเปรียบเทียบทุกข์ดังไฟที่สุ่มอกให้ร้อนรุ่ม

ไฉ่อุระร้อนอกกุ **ระอุดุยี่งไฟ** **เผาหมื่นไหม้แห่งตน** ได้พันหนโดยตรา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 9)

แลคำพราหมณ์**เสมอไฟจ่อลูกแล้ว** **ร้อนผ่าวเผือก**

(มหาชาติคำหลวง วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1, 2529: 168)

๑ เจ็บเหนื่อเจ็บเพราะพิโยคยากหยดยเทียม

ไฟดงในแด่เกรียม

กระอุ

(สมุทรโฆษคำฉันท์ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530: 226)

พระกายตรหลิว พระทัยเรียมปลิว ฤมีสมฤาดี ชลเนตรเป็นเลือด ไหลอาบพักตร

ธณิ ในทรวงดุจไฟมิ **ไฟกัลป์ร้อนยิ่งลน**

(ราชาพิลาปคำฉันท์ วรรณคดีสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530: 357)

การส่งอิทธิพลให้วรรณคดีสมัยหลัง

บทประณามพจน์และบทปัจฉิมพจน์ของเรื่องลิลิตจันทกินนร ส่งอิทธิพลแก่วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย คือ เรื่องพระมาลัยคำหลวง

1. บทประณามพจน์

บทประณามพจน์ในลิลิตจันทกินนรมีความคล้ายคลึงกับบทประณามพจน์ของพระมาลัยคำหลวง โดยเฉพาะวรรคขึ้นต้นและบาทแรกของโคลง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ในลิลิตจันทกินนรว่า

ว่า **๑ นโม** อันว่ากฤษฏาญชลิต ทศนัษะประดิษฐสิริุตมา **เม** แห่งข้า จักเจริญผล
อดฤ ขอจงดลเนื่องนิตยเสจร **ตสฺส สตฺถุสฺส** แต่สมเด็จพระสัพัญ อันเปนครูสงฆ์สอน
อมรนิกรเทเวศ **ภควโต** มีประเพศมณฑล พระภักตรพินคณนา อดุลยาวิเสศ **อรหโต**
ผลาญหมู่กิเลสหายหัก เสด็จจกจักรขำยมาร **นิพพุตตสมมกุฎาณน** ด้วยอรหาธิ
ญาณอันเลิศ เกิดแต่สยัมภูญาณยิ่งนัก ควรแก้ทุกข์นิทาน **มเหสีนา** มีพระญาณ
แสวงหา ซึ่งศีลาทิคุณ หวังอะดูลโปรดสัตว์ **สมมาสมพุทฺธสฺส** ก็ได้ตรัสแก้ไขะธรรม
บมีผู้นำแนะนำสอน สถาวรในพระองค์ เจาะจงอวยสวัสดิ แก่ฝูงสัตว์วาจันต์ ลิ่นสี่อะสง
ไยยะกับ แสนหนึ่งนับบริบูรณ์ จึ่งพูลพระศรีสุคต ตรัสธรรมรศโปรดโลกย เข้าปัท
โมษอะนันต ใจศจันอะเนกา โดยขาระกถา **นี้แล**

๑ จบเสรจนะมัตถ์น้อม

องค์สรเพชฌวาราง

การุณสัตว์จนปาง

ยงถาวรธาตุเจ้า

สุเบญจางค

ปิ่นเกล้า

จักนิ พานนา

ประดิษฐ์ไว้ปางบัน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 2-4)

ในพระมาลัยคำหลวงว่า

นโม อันว่ากษฏ्राณูชาลิตวา มม แห่งข้าผู้ภักดี **อดุล** ขอจงมีเนื่องนิตย **ตสฺส**
นาถสฺส แก่บพิตรอิศวรวรรัตน์ อันสรณศแห่งตรีโลก อันข้ามโสมมร นิกรนรสบัสตร์
 ภควโต ผู้ทรงศีลศรีสวัสดิ์ ชัยสดุมงคล สุวิมลวิบุลย์ อดุลยาวิเศษ **อรหโต** ผู้ตัดเกลศ
 เป็นสมุจเฉทปหาน ผลาญกรรมสงสารให้หัก เผด็จกงจักรสงสารให้ทำลาย **ญาณาสี**
นา ด้วยมารคญาณหมายอันอุตตม์ ดุจเพชรารูธพันฟาด ดุจอสนีบาตผาดผลาญ
 จำราญให้ขาดคายได้จ **สมมาสมพุทฺธสฺส** พระสรรเพชญ์กิตติรส ดำรัสไญยธรรมแท้ถ่อง
 โดยทำนองพุทฺธกิจ มิได้วิปริตนิจผล

๑ จบเสร็จอภิราทไหว้	วันทา
พระรัตนไตรยา	ยิ่งไซ้
จักแถลงแห่งเถรา	ภิกขา
พระมาลัยเทพไว้	อ่านอ้างเป็นผล...

(พระมาลัยคำหลวง วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3, 2531: 153)

2. บทปัจฉิมพจน์

การลงท้ายหรือการจบเรื่อนั้น มักจะบอกเกี่ยวกับผู้แต่ง เวลาที่แต่ง การขอพร
 เรื่องพระมาลัยคำหลวงมีลักษณะคล้ายกับลิลิตจันทกินนรมาก โดยเฉพาะในบทที่ระบุเวลาแต่ง
 ดังนี้

๑ เสร็จพุทธสักการาหลัง	สองพัน
สองร้อยยี่สิบเจดสัน	เสศเหล่า
สิบเดือนสิบหกวัน	ศุขปักข
ศุกระวารผะคุณมาศเข้า	นาคพื้นขบปี

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 52)

การลงท้ายเรื่องพระมาลัยคำหลวง กล่าวว่า

๑ เมื่อเสร็จศักราชได้	สองพัน
สองร้อยแปดสิบพรรษา	เศษเหล้า
สิบแปดเดือนหกวัน	พฤหัส
เดือนห้าแรมเจ็ดค่ำ	เขตช้างปี่มะเมีย

(พระมาลัยคำหลวง วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3, 2531: 177)

ลิลิตจันทกินนรส่งอิทธิพลให้เรื่องพระมาลัยคำหลวงในบทประณามพจน์และบทปัจฉิมพจน์ในส่วนที่ระบุเวลา อิทธิพลของเรื่องลิลิตจันทกินนรที่มีต่อวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลายนี้ สอดคล้องกับการระบุปีที่แต่งไว้ท้ายเรื่องว่า ลิลิตจันทกินนรแต่งเสร็จ พ.ศ. 2227 ส่วนพระมาลัยคำหลวงแต่งเสร็จ พ.ศ. 2280 แสดงให้เห็นว่าเรื่องลิลิตจันทกินนรต้องมีมาก่อนพระมาลัยคำหลวง และนับว่าเป็นข้อพิสูจน์อีกข้อหนึ่งสำหรับที่จะกล่าวว่าเรื่องลิลิตจันทกินนรเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา

ลิลิตจันทกินนรเป็นวรรณคดีเรื่องหนึ่งที่แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เท่าที่มีหลักฐานในขณะนี้เป็นการนำอรรถกถาชาดก มาแต่งเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทลิลิตเป็นเรื่องแรกและเป็นวรรณคดีลิลิตเรื่องเดียวในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ลิลิตจันทกินนรมีกระบวนการแต่งอย่างมีวรรณศิลป์ทั้งรูปแบบและเนื้อหา อิงการลำดับเรื่องตามโครงสร้างหลักของอรรถกถาชาดกแต่ได้ปรับเปลี่ยนเนื้อหาโดยการเพิ่มการพรรณานารายณ์ละเอียดเกี่ยวกับความคิดอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครเพื่อให้ตัวละครมีมิติและเพื่ออรรถรสของผู้อ่าน รวมไปถึงการเพิ่มเหตุการณ์เพื่อเน้นย้ำความเชื่อทางพระพุทธศาสนา กวีได้แทรกบทพรรณนาตามขนบนิยมในการประพันธ์วรรณคดีร้อยกรองของไทย ลิลิตจันทกินนรมีลักษณะร่วมกับวรรณคดีสมัยอยุธยาหลายเรื่องรวมทั้งส่งอิทธิพลให้แก่วรรณคดีสมัยต่อมา ดังนั้น ลิลิตจันทกินนรจึงเป็นวรรณคดีที่สำคัญเรื่องหนึ่งในประวัติศาสตร์วรรณคดีไทย

บทที่ 5

คุณค่าของลิลิตจันทกินนร

ผู้วิจัยศึกษาลิลิตจันทกินนรในเรื่องประวัติการแต่ง รูปแบบ ภาษาและแนวคิดแล้วเห็นว่า ลิลิตเรื่องนี้เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่า 3 ประการ ได้แก่ คุณค่าด้านประวัติวรรณคดีไทย คุณค่าด้าน แสดงคุณลักษณะของผู้หญิงในอุดมคติ และคุณค่าด้านสารัตถธรรม มีรายละเอียดดังนี้

คุณค่าด้านประวัติวรรณคดีไทย

ลิลิตจันทกินนรมีความสำคัญในฐานะเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นับจากปีที่แต่ง พ.ศ. 2227 ถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2557 ลิลิตเรื่องนี้มีอายุ 330 ปี จากหลักฐานของสำนักหอสมุดแห่งชาติเช่น ทะเบียนหมวดวรรณคดี หมู่อิลิต ที่ปรากฏรายชื่อลิลิตจันทกินนรหรือลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพส่งถึงเจ้าหน้าที่หอพระสมุดวชิรญาณเพื่อแสดงพระประสงค์ขออ่านเรื่องลิลิตจันทกินนร สิ่งเหล่านี้ยืนยันถึงการรับรู้ว่ามีวรรณคดีเรื่องนี้แล้วในสมัยนั้น อย่างไรก็ตามปัจจุบันลิลิตจันทกินนรก็ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย ส่วนหนึ่ง คือ ยังไม่มีการพิมพ์เผยแพร่ วรรณคดีเรื่องนี้จึงไม่ได้รับการบันทึกไว้ในประวัติวรรณคดีไทย นักวิชาการที่รู้ว่ามีวรรณคดีเรื่องนี้โดยมากมาจากความบังเอิญ เช่น ชัย เรื่องศิลป์ (2508: 36) กล่าวถึงการค้นพบต้นฉบับเรื่องลิลิตจันทกินนรโดยบังเอิญขณะสำรวจวรรณกรรมว่า

... ขณะที่ข้าพเจ้ากำลังค้นคว้าศึกษาหนังสือต่างๆ ที่พิมพ์เป็นเล่มและที่เขียนลงในใบลาน และสมุดข่อย เพื่อจะเขียนประวัติศาสตร์ยุคราชวงศ์ปราสาททอง ในประวัติศาสตร์ที่ข้าพเจ้าจะเขียนขึ้นนี้ จะกล่าวถึงชีวิต ความเป็นอยู่ของราษฎร ตลอดจนความคิดความเห็นที่แสดงออกทางศิลปกรรมและวรรณกรรมรวมอยู่ด้วย จึงต้องอ่านหนังสือมาก ทั้งต้องค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมจากหนังสือเก่าๆ ที่เขียนในใบลานหรือสมุดข่อย ซึ่งยังพอหาได้บ้างตามวัดเก่าๆ บางวัดและบ้านราษฎรบางคน การสืบเสาะหาหนังสือเก่าเช่นว่านี้ แม้จะเสียเวลามากแต่ก็ได้ประโยชน์มาก เพราะบางทีได้พบหนังสือที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์หรือทางวรรณกรรมซึ่งยังรู้กันไม่แพร่หลาย หรือยังไม่เคยตีพิมพ์เป็นเล่มเลย เช่น หนังสือลิลิตพระจันทกินนร เป็นต้น ...

วรรณคดีสมัยอยุธยาเรื่องนี้แม้จะมีผู้รู้แต่กล่าวได้ว่าอยู่ในวงจำกัดมาก และที่สำคัญคือ ไม่มีการศึกษาวิเคราะห์ให้เห็นถึงคุณค่าโดยละเอียด กุสุมา รัชมนิธิ (2548: 168) กล่าวถึงการให้ความสำคัญต่อการศึกษาวรรณคดีโบราณหรือวรรณคดีมรดกไว้ว่า

...วรรณคดีมรดกเป็นสมบัติร่วมกันของคนไทยทุกคน เมื่อเป็นสมบัติร่วมกันต้องธำรงรักษา แต่จะรักษาด้วยวิธีไหนเป็นสิ่งที่เราจะมาช่วยกันคิด ถ้าเราไม่ทำอะไรเลยกับสมบัติชิ้นนี้ก็อาจเหมือนกับเครื่องลายครามที่เราเก็บไว้ในตู้กระจกแล้วล้นกุญแจเดินผ่านไปผ่านมาทุกวันเราก็ไม่ค่อยเห็นคุณค่าเท่าไรหรือนานๆ จะหยุดมองอย่างชื่นชมสักทีหนึ่งหรือว่านานๆ หยิบออกมาดูคลำด้วยความภูมิใจสักทีหนึ่ง คุณค่าเหล่านั้นก็ไม่ได้เป็นที่ประจักษ์และคนอื่นก็ไม่รู้จัก เพราะฉะนั้นเราจะทำอย่างไรให้ของมีค่าชิ้นนี้เป็นที่รู้จักมากขึ้น โดยเฉพาะสำหรับคนรุ่นหลัง. . .

เมื่อพิจารณาถึงการศึกษาวรรณคดีไทยในปัจจุบัน นักศึกษามักตัดพ้อว่าไม่รู้จะหยิบวรรณคดีเรื่องใดมาศึกษา เพราะไม่ว่าจะสนใจเรื่องใดก็มีผู้ศึกษาไว้ก่อนแล้วเกือบทั้งนั้น นักศึกษาจึงออกอาการท้อและนำไปสู่ความเบื่อหน่ายในวิชาเรียน ปัญหาที่นักศึกษาประสบอาจเป็นเพราะไม่กล้าที่จะคิดนอกกรอบให้เกิดแนวทางการศึกษาใหม่ๆ (สายวรุณ น้อยนิมิตร, 2549: คำนำ) อีกประการหนึ่งเป็นเพราะวรรณคดีไทยโบราณไม่ปรากฏการค้นพบจำนวนเพิ่มขึ้นนับจากการค้นพบต้นฉบับเอกสารตัวเขียนวรรณคดีสมัยอยุธยาเรื่อง ปุมาชาธรรม และไตรภูมิ ซึ่งสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2545 และ 2554 ตามลำดับ (กุสุมา รัชมนิธิ, 2556: 82)

การศึกษาวรรณคดีโบราณที่ต้นฉบับเป็นเอกสารตัวเขียนและยังไม่ได้มีการพิมพ์เผยแพร่เป็นทางออกหนึ่งของปัญหาการศึกษาวรรณคดีไทย ในแง่หนึ่ง คือ การเพิ่มจำนวนวรรณคดีให้กับประวัติวรรณคดีซึ่งจะก่อประโยชน์มหาศาลต่อวงวรรณคดีไทย อีกแง่หนึ่งเป็นการนำตัวบทที่ไม่ใครจะมีคนรู้มากนักเผยแพร่สู่วงวรรณคดีศึกษา เพื่อให้เกิดการศึกษาในแง่มุมต่างๆ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นมีมากมาย ซึ่งอาจทำให้ได้คำตอบสำหรับเรื่องที่ยังไม่ยุติ อาทิ เรื่องผู้แต่ง หรือยุคสมัย

การศึกษาเรื่องลิลิตจันทกินนรเป็นตัวอย่างหนึ่งที่น่าเรื่องที่มีคุณค่าทางประวัติวรรณคดีในฐานะที่เป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทลิลิต มาศึกษาวิเคราะห์และเผยแพร่ และเป็นการเพิ่มจำนวนวรรณคดีอีกหนึ่งเรื่องในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช วรรณคดีเรื่องนี้เป็นเครื่องยืนยันความเป็น “ยุคทอง” ของวรรณคดีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้เป็นอย่างดี เรื่องลิลิตจันทกินนรหากไม่มีการนำมาศึกษาก็จะมีสถานะเป็น “เครื่องลายครามที่เราเก็บไว้ในตู้กระจกแล้วล้นกุญแจ” การหยิบยกวรรณคดีเรื่องลิลิตจันทกินนรออกจาก “ตู้กระจก” นำมาศึกษาวิเคราะห์จึงเป็นการศึกษาเพื่อ “ให้ของมีค่าชิ้นนี้เป็นที่รู้จักมากขึ้น” และเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแพร่ให้รับรู้อย่างกว้างขวางและเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดีไทยในแง่มุมต่างๆ ต่อไป

นอกจากนี้ในลิลิตจันทกินนรมีโคลงสี่สุภาพที่ถือว่าเป็น “โคลงครู” กล่าวคือประกอบด้วยคำที่มีรูปวรรณยุกต์เอก 7 แห่ง และรูปวรรณยุกต์โท 4 แห่งตรงตัวโดยไม่มีคำตายแทนเอกหรือคำเอกโทหยาโทหยา ส่วนคำที่เหลือเป็นคำสุภาพคือไม่มีรูปวรรณยุกต์ โคลงลักษณะนี้เป็นตัวอย่างของการแต่งคำประพันธ์เช่นเดียวกับโคลงครูจากลิลิตพระลอในจินตนิพนธ์ของพระโหราธิบดี ได้ยกโคลงจากลิลิตพระลอว่า

๑ เสียงๆเสียงเล่าอ้าง

เสียงย่อมยอศใคร

สองเชื้อพี่หลับไหล

สองพี่คิดเองอ้าง

อันใด พี่เอ๋ย

ท้าวหล้า

ลืมตื่น ฤาพี่

อย่าได้ถามเฝ้า

(ลิลิตพระลอ วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530: 463)

ในชั้นหลังมีโคลงนิราศนรินทร์ ซึ่งกล่าวว่าเป็นโคลงแบบถูกเอก 7 โท 4 เหมือนกัน

ดังนี้

๑ จากมามา ลีวล้า

บางยี่เรือราพลง

เรือแผงช่วยพานาง

บางปรับคำคล้อง

ลำบาง

พี่พร้อม

เมื่อยมาน มานา

คล่าวน้ำตาคลอ

(พ. ณ ประมวญมารค, 2513: 29)

โคลงในลิลิตจันทกินนรที่เป็นแบบอย่างการแต่งโคลงสุภาพได้แก่

๑ วงษกษัตริย์กล่าวถ้อย

มฤดา

จงเร่งไคลคลาดคลา

สู่หย้า

เหวยเยือกกล่าวมูษา

กลฟ้อ เราเลย

กลับสู่ทิศแดนด้าว

แห่งห้องนครตน

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 18)

ลิลิตจันทกินนรมีความสำคัญในฐานะตัวบทที่ใช้เป็นแหล่งศึกษาเพื่อเพิ่มพูนความรู้แก่
วงวรรณคดี ซึ่งเมื่อมีตัวบทเพิ่มเข้ามามีจะทำให้การได้ใช้ประโยชน์ในการศึกษาวิจัยวรรณคดี
ไทยในแง่มุมต่างๆ ต่อไป

คุณค่าด้านแสดงคุณลักษณะของผู้หญิงในอุดมคติ

ธรรมดาชาดกที่เล่าถึงอดีตชาติพระพุทธรูปเจ้าโดยมุ่งแสดงให้เห็นถึงการบำเพ็ญบารมีที่
แตกต่างกันในแต่ละชาติมักกำหนดให้ตัวละครฝ่ายชายมีบทบาทเด่นมากกว่าฝ่ายหญิง แต่ลิลิต
จันทกินนรมีลักษณะที่แตกต่างจากชาดกเรื่องอื่นๆ กล่าวคือ ตัวละครฝ่ายหญิงมีบทบาทเด่นกว่า
ฝ่ายชาย อาจเป็นเพราะพระอรรคธกษัตริย์ต้องการชี้ให้เห็นว่าการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์
นั้นต้องอาศัยนางคู่พระบารมีช่วยเหลือด้วยและนางคู่พระบารมีต้องมีคุณธรรมเสมอกัน ซึ่งในเรื่อง
นี้นางจันทกินนรีมีส่วนอย่างยิ่งในการให้ความช่วยเหลือ ทำให้พระจันทกินนรฟื้นคืนชีพเพื่อจะได้มี
โอกาสบำเพ็ญบุญบารมีต่อไป

ในวรรณคดีไทยแสดงบทบาทของผู้หญิงไว้ 2 ประเภท คือ หญิงดีตามอุดมคติและหญิงชั่ว
ผู้หญิงที่ดี เช่น พระนางมัทรี นางสีดา ซึ่งมีความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อสามี ส่วนหญิงชั่ว เช่น
นางกากี นางโมรา ที่ถูกตราว่ามักมากในกามารมณ์ มีสามีมากกว่าหนึ่งคน เมื่อเปรียบเทียบนาง
กากีกับพระนางมัทรีซึ่งเป็นตัวละครเอกหญิงในวรรณคดีที่มาจากชาดกทั้งสองเรื่อง จะเห็นว่า
ตัวละครหญิงทั้งสองมีลักษณะต่างกันตรงกันข้าม นางมัทรีเป็นตัวอย่างของหญิงดี
มีคุณสมบัติตรงตามความต้องการของสังคมไทย คือ เป็นแม่ที่ดีและเป็นเมียที่ประเสริฐ ส่วนนาง
กากีเป็นตัวอย่างของหญิงชั่ว ไม่เป็นที่พึงปรารถนาของสังคมที่มีชายเป็นผู้นำ

แนวคิดผู้หญิงในอุดมคติ เช่น รูปโฉมงาม รักนวลสงวนตัว ซื่อสัตย์ต่อสามี ปรมนิบัติต่อสามี รักลูกยิ่งกว่าชีวิต เป็นต้น เป็นแนวคิดที่สืบทอดกันเสมอทุกยุคทุกสมัย ลิลิตจันทกินรได้สืบทอดลักษณะของผู้หญิงในอุดมคติ เน้นบทบาทการเป็นแม่และเมียที่ดีเช่นเดียวกับพระนางมัทรี และนางอุทัยภักททาในอุทัยชาดก ที่แม้ว่าท้าวสักระจะเสด็จมาลงพระทัยพระนางด้วยการนำเอาทอง ถาดเงินและถาดทองแดง ใส่เงินมาให้นางถึง 3 ครั้ง เพื่อให้พระนางยอมเป็นมเหสีของพระองค์ แต่พระนางก็ทรงปฏิเสธ ด้วยความจงรักภักดีและความซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าอุทัยเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น แม้ว่าพระเจ้าอุทัยจะสิ้นพระชนม์ไปแล้วก็ตาม เช่นเดียวกับพระนางพิมพาที่แม้ว่าพระพุทธองค์จะทรงผนวชไปแล้ว พระนางก็ไม่ได้อภิเษกกับกษัตริย์ผู้ใด ยังคงซื่อสัตย์ต่อพระพุทธองค์และทรงดูแลพระราหุลเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ ในชาติที่เป็นนางจันทกินรียังประพฤติปฏิบัติตามกรอบผู้หญิงในอุดมคติ คือมีความรักบริสุทธิ์ ซื่อสัตย์ ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี นำมาซึ่งผลดีในท้ายที่สุด แสดงนัยให้ผู้อ่านเห็นค่านิยมเกี่ยวกับแบบอย่างความประพฤติของสตรี คือ แม่และเมียที่ดีเอื้อต่อเกียรติยศและประโยชน์สุขของสามีเป็นสำคัญ

สำหรับเรื่องลิลิตจันทกินรได้ชี้ให้เห็นถึงแก่นธรรมอันเป็นสาระสำคัญของเรื่อง คือคุณธรรมของสตรีที่สังคมยกย่อง ได้แก่ ความเป็นภรรยาและมารดาที่ดี โดยกวีได้หยิบยกเรื่องราวของนางจันทกินรี (พระนางพิมพาในอดีตชาติ) ในอรรถาจารย์จันทกินรีชาดกมาแต่งขยายความให้เรื่องราวมีอรรถรส แต่ยังคงแก่นธรรมหลักของเรื่องเอาไว้ เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าถึงแก่นธรรมดังกล่าวได้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง และสามารถนำไปปฏิบัติให้ชีวิตครอบครัวมีความสุขได้ ซึ่งความเป็นภรรยาที่ดีในเรื่องลิลิตจันทกินร สะท้อนให้เห็นผ่านบทบาทของพระนางพิมพา และนางจันทกินรี ดังนี้

ความเป็นภรรยาที่ดี

ความเป็นภรรยาที่ดี ในที่นี้ หมายถึง ภรรยาที่มีความรักและซื่อสัตย์ต่อสามี ดังปรากฏในตอนที่พระนางทราบข่าวพระพุทธเจ้าเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางก็มีรับสั่งเรียกหาพระราหุลให้เข้าเฝ้าพระบิดา ระหว่างทางเสด็จไปกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนะพระนางก็เดินพลางร้องเพลงด้วยความทุกข์พระทัยแสนสาหัส ด้วยพระนางรอคอยการเสด็จกลับของพระสวามีมายาวนาน เมื่อจะ

ได้พบพระพักตร์จึงสุดกลั้นความดีพระทัยระคนกับความทุกข์ตรมเหล่านั้นไว้มิได้ จึงกรรแสงโศก
อย่างมากโดยมิอายผู้ใด ดังความว่า

ส่วนนางกระษัตริย์พิมพา เหนองศรัทธาเสด็จนั่ง นางก็ยั้งคลานดุ่มดั่วล ถึงพระ
ครวญกราบลง ทรวงกรรแสงวิลาป ภาศราอาบชลเนตรนอง ผิวมัวหมองระกำจิตร
จึงอุทิศกราบทูล ความอาดูกลแสนเทวศ ปางพระองค์พุเรศนคร อูระร้อนดังจะทำลาย
ปานกายจเป็นทุลี

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 19-20)

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระนางพิมพามีความซื่อสัตย์ต่อพระสวามี คือ การที่พระนางเป็น
สะใภ้ที่ดี แม้เจ้าชายสิทธัตถะออกผนวชแล้ว พระนางพิมพาก็มิได้เหลียวแลชายอื่นใดเลย แต่กลับ
ตั้งใจเลี้ยงดูพระโอรส และปรนนิบัติพระญาติของสามีเป็นอย่างดี จนพระเจ้าสุทโธทนะยกย่องว่า
พระนางพิมพาเป็น “ผู้ยวดยิ่งศรีสะใภ้” ดังความในลิลิตจันทกินนร ดังนี้

วทิตี สมเด็จบิดากล่าวพชน์ ดุจมทุรสสุณิสสา แม่นราชากรุงใด ยินข่าวไกลเล่าถวายเป็น
ว่าพิมพามายมานาน ส่งสารกับเครื่องบรรณา ถึงชายาเยี่ยงเศรำโคก ด้วยวิโยคพระพิศดา
บได้จุลาลจจิตร อุทิศถึงกระษัตริ ด้วยประติพัทปราโมด สมเด็จสุโทณมหา
ยอยกพิมพาภควดี ผู้ยวดยิ่งศรีสะใภ้

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 21)

การแสดงออกถึงความเป็นภรรยาที่ดีในด้านความรักและความซื่อสัตย์ต่อสามียังปรากฏ
ในตอนที่น่างันจันทกินนรโศกเศรำคร่ำครวญเมื่อพระจันทกินนรถูกพระเจ้าพรหมทัตยศจรัสเส้นชีพ
ดังนี้

ส่วนนารถกิริ เหนสวามีมรณาศ เสดจลิลาศเมื่อแมน กำสดสุดแสนทวี่ นางเร่งดี
ทรวงซ้ำ พิโรธาสหัสศา เลือดในยนาหลังไหล ใ้อว่าที่ใดพระเคยจรรว เข้าจันทรศรีย
ชมสระศรีกับน้องนารถ วันนี้พระบาทนิรา สู้ชันฟ้าเสวยสวรรคต องค์เดียวคัลเสด็จ
แล้ว ละเมียดแก้วนัไว้ เมียขอไปเพื่อนองค เสวยสมบัติวงษเทววัน ควรพระผ่นวะดลเห็น
ละเมียดเดยเดียวดาย เมียขอวายชีवादอม อยู่จักตรอมผิวเผือด โลहितเดือดวิกลไหม้

หญาห่อนไถลมาพิมาศ จากอาตม์อรุเรา เคยคลั่งเกล้าชวนชม พริมยชูปากบ่อน แบน
เนื่อนอนชวนชม

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 6-8)

และความซื่อสัตย์ต่อสามีของนางจันทกินนรีปรากฏชัดในตอนที่น่างปฏิเสศคำกล่าวชักชวน
ของพระเจ้าพรหมทัต เนื่องจากนางโกรธพระเจ้าพรหมทัตที่มีใจบาปใช้กลอุบายลอบสังหาร
พระเจ้าจันทกินนรอันเป็นที่รักของนาง และนางไม่มีความยินดีในภกสมบัตินอกที่พระเจ้า
พรหมทัตเสนอให้ ดังนี้

๑ อุบายกลพ้อมาดมั่น	ฉันใด ก็ดี
เราบชอบอัธมาไศรย	ท่านด้วยคนพาล
กาจเกรียงไกร	หยามหยาบ
มัวมิดเบญจกายม้วย	ห่อนพ้นนรการ
...	
๑ โลภียสมบัติให้	เวียรวล
ทุกสิ่งภูคิตยล	เสร็จสิ้น
อย่ากล่าวยุบลกล	จักป่วย การนา
ภูห่อนยินลมสิ้น	เล่าห้วงคำพาล

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 15, 18)

ความเป็นมารดาที่ดี

บทบาทอีกประการหนึ่งของพระนางพิมพาที่โดดเด่นมากในลิลิตจันทกินนร คือ บทบาท
ของแม่ ที่รักลูกยิ่งกว่าชีวิต ไม่ยอมทอดทิ้งลูก แม้ว่าจะไม่มีสามีและไม่ว่าจะเผชิญกับสถานการณ์
ใดก็ตาม ดังปรากฏในเรื่องลิลิตจันทกินนรในตอนที่พระนางพิมพาตรัสเล่าถึงความทุกข์โศกที่
เกิดขึ้นหลังจากพระพุทเจ้าเสด็จออกผนวช ทรงเล่าให้พระพุทเจ้าฟังว่า แม่จะทรงทุกข์
แสนสาหัสจากการพลัดพรากเพียงใด พระนางก็ไม่อาจทิ้งราชบุตรได้ “บ่อาดูรชีวิวินาศ ห่วงด้วย
ราชราหุล ยังแอบอุ้นถันบริพาต ชาวประชาราษฎรจะครหา” แสดงให้เห็นถึงบทบาทของมารดาที่
รักลูกยิ่งชีวิต

นอกจากนี้ ลิลิตจันทกินนรยังแสดงให้เห็นถึงบทบาทของพระนางพิมพาในฐานะแม่ที่สอนให้ลูกกตัญญูต่อบิดา กล่าวคือ เมื่อมีโอกาสที่พระโอรสจะได้พบพระบิดาซึ่งไม่เคยได้พบกันตั้งแต่ถือกำเนิดมา พระนางก็ไม่ละทิ้งโอกาสนี้ในการพาพระราหุลเข้าเฝ้าฯ พระบิดา การทำเช่นนี้เป็น การแสดงบทบาทแม่ที่ดีคือ สอนให้ลูกรู้จักรักและเคารพผู้เป็นบิดาบังเกิดเกล้าแม้ว่าจะไม่ได้เลี้ยงดู ดังจะเห็นได้จากประโยคคำสั่งสอนของพระนางพิมพาที่กล่าวต่อพระราชโอรส ซึ่งระคนด้วยความรู้สึกนอญพระทัยต่ออดีตพระสวามี ดังนี้

จึงเรียกราหุลลูกรักฯ พ่อจงเลงรักตรพระบิดา คือนาถาบังเกิดเกล้า เบื้องหน้าเจ้าจครหา ว่ามาดานี้สามาร เปนพวกพาลหินชาติ ทรลักประดาฯใช้น้อย เกิดมาพลอยเสีย ศักติ มิได้รู้จักบิดา พ่ออย่าว่าอย่าสงไสย ไซ้ว่ามาดาฯไม่บอก จงแลออกไปตามบรรชร ตรงพระกรมาดาฯี้ ตรงนี้พระลูกรักฯเจ้าแม่ พ่อจงแลเลงเฟ่งพิศ จอมโมลิตองค์นั้น

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าต้น: 13-14)

พระนางพิมพาและนางจันทกินรี คือ หญิงงามตามอุดมคติที่เป็นตัวละครแบบฉบับสตรีที่สังคมไทยยังคงนิยมยกย่อง เห็นได้จากเรื่องจันทกินนรฉบับต่างๆ ตั้งแต่ ลิลิตจันทกินนร จันทกินนรคำฉันท์ จันทกินนรกลอนอ่าน และบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องจันทกินรี แสดงการสืบทอดความสำคัญของสตรีในอุดมคติจากวรรณกรรมสู่วรรณคดีสมัยอยุธยาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์

คุณค่าด้านสารัตถธรรม

อิทธิพลที่สำคัญของวรรณคดีต่อสังคม ก็คือ การชี้นำสังคมไปในทิศทางที่กวีกำหนด โดยกวีจะถ่ายทอดความคิดหรืออุดมคติของตนในวรรณคดีเพื่อมุ่งหวังในการจรรโลงใจ ปลุกฝังอุดมคติหรือแนวคิดให้ผู้อ่านยอมรับ เชื่อถือ และปฏิบัติตาม ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีพุทธศาสนาซึ่งประกอบด้วยเรื่องชาดกต่างๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้คนในสังคมไทย โดยเฉพาะเวสสันดรชาดก ซึ่งสอนให้บุคคลยินดีในการให้ทาน ไตรภูมิพระร่วง สมัยสุโขทัย และพระมาลัยคำหลวง สมัยกรุงศรีอยุธยาได้เสริมแรงความเชื่อเรื่องบุญบาป การลงโทษในนรก และการทำบุญเพื่อไปเกิดบนสวรรค์ ตลอดจนการได้พบพระศรีอารยเมตไตรย พระพุทธเจ้าในอนาคต

สำหรับวรรณคดีพุทธศาสนา อย่างเช่น ลิลิตจันทกินนรนั้น กวีได้สอดแทรกสารัตถธรรม หมายถึง สารของคตินิยมคำสอนจากวรรณกรรมซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อก่อให้เกิดความ ผาสุกได้ สารัตถธรรมหรือหลักพุทธธรรมจากเรื่องลิลิตจันทกินนร มีดังนี้

การรักษาศีลห้า

ลิลิตจันทกินนรให้คติธรรมแก่ผู้อ่านว่า ผู้ที่ไม่ยึดมั่นในศีล 5 ซึ่งเป็นสิ่งประเสริฐย่อมไม่สามารถเอาชนะกิเลสในจิตใจตนเองได้ นำไปสู่การทำบาปเบียดเบียนผู้อื่น เพื่อสนองกิเลสตัณหาของตน ดังเช่น พระเจ้าพรหมทัตที่ลุ่มหลงในกาม ไม่ยึดมั่นในศีลข้อ 3 ประพฤติผิดลูกเมียผู้อื่น จึงคิดแผนลอบสังหารพระเจ้าจันทกินนร ซึ่งถือเป็นการละเมิดศีลข้อ 1 คือทำลายชีวิตของผู้อื่นด้วย

พระเจ้าพรหมทัตเห็นว่าเมื่อนางจันทกินนรีสูญเสียสามีแล้ว จะสามารถเกลี้ยกล่อมให้นางมาเป็นมเหสีของตนได้ แต่ความปรารถนาของพระเจ้าพรหมทัตไม่สำเร็จ เนื่องจากนางจันทกินนรีเป็นผู้ที่ยึดมั่นในศีล 5 ไม่ยอมนอกใจสามีอันเป็นที่รักของตน นางยังเกลียดชังผู้ที่ไม่ตั้งอยู่ในศีล และธรรมเช่นพระเจ้าพรหมทัต ซึ่งนางได้ดักเตือนพระเจ้าพรหมทัตว่าผู้ที่ไม่ยึดมั่นในศีล 5 ย่อมตกนรกหมกไหม้ ดังความปรากฏในลิลิตจันทกินนร ดังนี้

๑ คิดเขษมสุขเปื่อง	ปัจจุบัน
บคิดกำมพัพพัน	ก่อไว้
ณรจักผลาญจัน	โลงอาตม์ ไปแฮ
จิงการกามไหม้	นับด้วยกับกัลป

๑ ศีลห้าพระเจ้าย่อม	บันฑูล
ใครล่วงค้ำประยูร	ตรัสไว้
ณรจักเปนมูล	เรือนแห่ง ตนนนา
นับโกฏิไปไหม้	มากยิ่งอุปรมา

(ลิลิตจันทกินนร, หน้าปลาย: 16)

กิเลสตัณหาไปสู่ความหายนะ

กวีชี้ให้เห็นว่าการลุ่มหลงมัวเมาในกิเลสตัณหาไปสู่การเบียดเบียนผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าพรหมทัตเป็นผู้ที่มีกิเลสหนาลุ่มหลงในกาม เมื่อเสด็จประพาสป่า และได้พบนางจันทกีนรี ก็หลงใหลในรูปโฉมและเสียงอันไพเราะของนางอยากจะได้นางมาครอบครอง จนคิดแผนลอบสังหารพระเจ้าจันทกีนร ดังนี้

...ไทรราชาได้สดับ สُرเสียงขับแจ้วจ้อ สำเนียงทอขานเสนาะ ระเรื่อไพเราะหทัย
ไทรภูมินทร์ลงจากอาสน์ สันทพชาติดุ่มด้อม ทิสุวา เหนจอมองค์โพธิสัตว์ แลโฉมพัท
กีนรา นารูชยาเฉลิมองค์ พรหมทัตทรงดำริะพิศ โฉมยวนจิตรณฤๅณธร ตรีตรีก
จินตนาโนษ ภูนิโสศพิฆาฏ กีนราชผู้สวามี ให้ชนม์ชีวิประไลย เบื้องนั้นไทกีนรีแก้ว
สิทธิแล้วแก่มือกู จักได้ร่วมชูเชยนารด...

(ลิลิตจันทกีนร, หน้าต้น: 52-53)

ผลจากการกระทำของพระเจ้าพรหมทัตทำให้เกิดหายนะ คือ พระเจ้าจันทกีนรผู้บริสุทธิ์ต้องสิ้นชีวิต นางจันทกีนรีต้องร้องไห้คร่ำครวญเพราะคนรักตายจาก หรือแม้แต่พระเจ้าพรหมทัตเองที่ทรงเป็นถึงหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์ก็ต้องถูกสัตว์ดุถูกเหยียดหยาม ผลเสียหายหลายอย่างเหล่านี้เกิดจากกิเลสเพียงอย่างเดียว

กฎแห่งกรรม

ลิลิตจันทกีนรแสดงให้เห็นถึงความเชื่อที่สำคัญในพระพุทธศาสนา คือ กฎแห่งกรรม ที่ถือว่าสัตว์โลกทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมที่ได้ทำไว้ ผู้ใดประกอบกรรมดีก็ย่อมได้รับผลดี ผู้ใดประกอบกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลชั่วตอบแทน ลิลิตจันทกีนรแสดงให้เห็นผู้อ่านประจักษ์ชัดจากบทบาทของนางจันทกีนรีที่ประกอบแต่กรรมดี แม้สามีตายก็ไม่ยอมปันใจให้ชายอื่น ผลจากการก่อกรรมดีทำให้บรรดาเทพยดาต่างเห็นใจ กระทั่งพระอินทร์ช่วยชุบชีวิตพระเจ้าจันทกีนรฟื้นคืนชีพมาครองรักกันดังเดิม

๑ สหัตถ์ในยปางสดับถ้อย	กিন্নร
ธผู้ตรงเดชขจร	จักป๋อง
กันไภยซึ่งถึงมรณ	วายชีพ
โพธิสัตว์อันต้อง	สารทซึ่งศรมลาญ

๑ จี๋องคปรเมศไต้	อินทรา
บุญท่านปางเพรงปรา	กฎก้อง
บันดาลทิพชลธารา	สงโรสด ลงแฮ
ตกจากอากาศต้อง	กিন্নรนั้นชุ่มองค

๑ เดชจตรัสโพธิไต้	ประจนมาร
ต้องทิพสุธธาร	ก็พื้น
แน่น่อนวลองคปาน	เทเวศ
ดุจอินทรตื่นขึ้น	จากไสยาตมนา

(ลิลิตจันทกนิพนธ์, หน้าปลาย: 32-34)

ส่วนพระเจ้าพรหมทัตกระทำกรรมชั่วฆ่าสามีเพื่อหวังครอบครองภรรยาผู้อื่นท้ายที่สุดต้อง
ชดใช้กรรมด้วยความตาย

...ทาวีสี ละถึงบุริรมยา ราชาขึ้นมณฑิร บาบกำตามเบียรภูธร เกิดอุบัติร้อนหฤไทย
เร้าร้างในยสกลองค์ บออาจจะดำรงคกาย เพราะว่าร่ายกาจพาทา มักมฤดาพิษฐิ บดำหรื
ละอายบาป ละแก้ลามกอก่ำมหนา ชีวติกเขยยุ ถึงมรณาพินาศ ม้วยชีวาตนั้นแล...

(ลิลิตจันทกนิพนธ์, หน้าปลาย: 23-24)

ลิลิตจันทกนิพนธ์มีคุณค่าหลายด้าน คุณค่าด้านประวัติวรรณคดีไทย เป็นการเพิ่มจำนวน
วรรณคดีประเภทลิลิตในสมัยอยุธยาและมีคำประพันธ์ที่เป็นตัวอย่างในการแต่งโคลง คุณค่าด้าน
แสดงคุณลักษณะของผู้หญิงในอุดมคติ คือ ทำให้เห็นลักษณะผู้หญิงดีตามแบบฉบับที่สังคมไทย
ยกย่อง และคุณค่าด้านสารัตถธรรม มีการแทรกหลักธรรมซึ่งเป็นธรรมะพื้นฐานของมนุษย์ ได้แก่
ศีลห้า แสดงให้เห็นว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” สัมกับเป็นวรรณคดีที่มาจากอรรถกถาชาดก

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกจากนิบาตชาดกเป็นเรื่องที่ให้แรงบันดาลใจแก่ผู้สร้างงานศิลปะ สร้างสรรค์ผลงานจากอรรถกถาเรื่องนี้หลากหลายประเภท ได้แก่ วรรณกรรมหลายชั้นลักษณะ เช่น ลิลิต กลอนอ่าน คำฉันท์ บทละครดึกดำบรรพ์ นอกจากนี้ยังมีศิลปะแขนงอื่นๆ เช่น จิตรกรรม นาฏศิลป์ เป็นต้น

ในบรรดาวรรณกรรมที่ได้อิทธิพลจากอรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดก ลิลิตจันทกนิพนธ์เป็นเรื่องที่น่าสนใจเพราะยังไม่มีผู้ศึกษาอย่างละเอียดมาก่อน ผู้วิจัยศึกษาเรื่องลิลิตจันทกนิพนธ์ในเชิงวิเคราะห์จากต้นฉบับเอกสารตัวเขียนที่ยังไม่มีการพิมพ์เผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ประเด็นศึกษา ได้แก่ สมัยที่แต่ง ผู้แต่ง จุดประสงค์ในการแต่ง ชั้นลักษณะ การปรับเปลี่ยน อรรถกถาจันทกนิพนธ์ชาดกมาเป็นลิลิตจันทกนิพนธ์ กลวิธีทางวรรณศิลป์ ลักษณะร่วมของลิลิตจันทกนิพนธ์กับวรรณคดีสมัยอยุธยา การส่งอิทธิพลให้วรรณคดีสมัยหลัง และคุณค่าของเรื่อง

ผลการศึกษาพบว่า ลิลิตจันทกนิพนธ์มีความสำคัญในฐานะเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ผู้แต่งเรื่องลิลิตจันทกนิพนธ์พิจารณาจากหลักฐานในตัวเรื่อง เองน่าจะเป็นกวีในราชสำนัก แต่งเรื่องนี้ตามพระบัญชาของพระอุปราชโดยมีจุดประสงค์ในการแต่งเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา เท้าที่มีหลักฐานในขณะนี้เรื่องลิลิตจันทกนิพนธ์เป็นเรื่องที่นำ อรรถกถาชาดกมาแต่งเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทลิลิตเป็นเรื่องแรกและเรื่องเดียวในสมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ลิลิตจันทกนิพนธ์แต่งด้วยร้อยสลับโคลง มีทั้งร้อยโบราณและร้อยสุภาพแต่พบร้อยโบราณ น้อยกว่า แสดงว่าแต่งในระยะเวลาที่มีความนิยมร้อยสุภาพมากขึ้นแต่ยังคงเหลืออิทธิพลของ ร้อยโบราณอยู่ ส่วนโคลงเป็นโคลงสุภาพ มีทั้งโคลงสอง โคลงสาม และโคลงสี่ พบว่าการกำหนด รูปวรรณยุกต์เอกโทของโคลงยังไม่ลงตัวซึ่งเป็นลักษณะของกวีนิพนธ์โบราณ

ฉันทลักษณ์ของเรื่องลิลิตจันทกินนรมีความสัมพันธ์กับเนื้อหา กล่าวคือ คำประพันธ์ประเภทร้อยมีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ไม่ซับซ้อนและไม่กำหนดความยาว ทำให้สร้างสรรค์เนื้อหาได้ไม่จำกัด กวีจึงใช้แต่งตอนดำเนินเรื่องหรือบรรยายความ การพรรณนาอารมณ์ และคำพูดขนาดยาวของตัวละคร ส่วนคำประพันธ์ประเภทโคลงแต่ละชนิดเหมาะกับการสื่อความเนื้อหา มากน้อยต่างกันด้วย กล่าวคือ โคลงสองและโคลงสาม มีข้อบังคับจำนวนคำน้อยกว่าโคลงสี่ กวีจึงใช้สื่อเนื้อหาเป็นการสรุปความสั้นๆ หรือคำพูดตัวละครสั้นๆ หากจะบรรยายความให้มีเนื้อหามาก กวีจะใช้โคลงสี่สุภาพแต่งต่อกันหลายๆ บท นอกจากนี้ กวียังใช้โคลงแต่งเพื่อย้ำเนื้อความของร่ายนำเรื่องเข้าสู่ร่ายบทต่อไป เป็นคำพูดตัวละคร และพรรณนาอารมณ์

การปรับเปลี่ยนเรื่องจากอรรถกถาจันทกินนรชาดกมีกระบวนการสร้างสรรค์คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นวรรณคดีร้อยกรองได้แก่ การดำเนินเรื่องโดยยึดโครงสร้างของอรรถกถาชาดก คือ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสมิธาน แต่มีการปรับเปลี่ยนเนื้อหาได้แก่ การเพิ่มและเปลี่ยนแปลงรายละเอียดเนื้อหา การเพิ่มตัวละครและเหตุการณ์ รวมไปถึงการแทรกบทพรรณนาตามขนบการประพันธ์วรรณคดีร้อยกรองของไทย ได้แก่ บทประณามพจน์และบทปัจฉิมพจน์ บทสรรเสริญเครื่อง บทพรรณนาวิฆเนศวร บทชมธรรมชาติ เพื่อให้กระบวนการปรับเปลี่ยนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นวรรณคดีร้อยกรองของไทยที่สมบูรณ์ นอกจากนี้ยังมีการแทรกคำและประโยคบาลีเพื่อรักษาบรรยากาศของเรื่องทางพระพุทธศาสนาไว้

การปรับเปลี่ยนเรื่องเป็นลิลิตจันทกินนรกวียังคงการนำเสนอคุณธรรมเรื่องความรักและซื่อสัตย์ต่อสามีของพระนางพิมพาเหมือนอรรถกถาจันทกินนรชาดก แต่มีกลวิธีในการสร้างตัวละครพระนางพิมพาให้แสดงบทบาทในฐานะภรรยาและมารดาเด่นชัดมากกว่าที่ปรากฏในอรรถกถาทำให้เห็นว่าเมื่อกวีปรับเปลี่ยนรูปแบบคำประพันธ์เป็นร้อยกรองได้มีการเพิ่มรายละเอียดด้านความรู้สึกนึกคิด การแสดงออกของตัวละครให้มีชีวิตจิตใจและเป็นปกตินิสัยของมนุษย์มากขึ้น ทำให้เกิดความรู้สึกคล้อยตาม และท้ายที่สุดผู้อ่านจะเชื่อในคุณสมบัติที่ประเสริฐของพระนางพิมพาทั้งในอดีตและปัจจุบัน สิ่งนี้สามารถยืนยันได้ถึงความแตกต่างของอรรถกถาซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายขยายความพระพุทธพจน์กับลิลิตจันทกินนรซึ่งเป็นบันเทิงคดี

ด้านบรรยากาศการสร้างสรรค์วรรณคดีในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นยุคทองของวรรณคดียุคหนึ่ง พระองค์โปรดให้กวีในราชสำนักแต่งวรรณคดีหลายเรื่อง ส่วนพระองค์เองก็ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ต่อจากพระมหาราชครู และทรงพระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิตถึง 3 เรื่อง ได้แก่ โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม และโคลงราชสวัสดิ์ (วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, 2530: 300-308) สมัยนี้มีความนิยมนำเรื่องจากชาดกทั้งนิบาตชาดกและปัญญาสชาดกมานำเสนอในรูปแบบคำประพันธ์ใหม่ ได้แก่เรื่อง สมุทรโฆษคำฉันท์ โคลงราชสวัสดิ์ เสือโคคำฉันท์ เป็นต้น ทำให้เห็นว่าเรื่องลิลิตจันทกินนรน่าจะประพันธ์ขึ้นท่ามกลางบรรยากาศของความนิยมเรื่องจากชาดกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์นี้

ด้านการใช้คำ สำนวน และกลวิธีทางวรรณศิลป์ ลิลิตจันทกินนรมีกกลวิธีการปรุงแต่งคำ ความ และเสียง ทำให้มีคุณสมบัติของความเป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์ และมีลักษณะร่วมกับวรรณคดีสมัยอยุธยาหลายเรื่อง เช่น โองการแข่งน้ำ ยวนพ่าย ลิลิตพระลอ กำสรวลโคลงฉันท์สมุทรโฆษคำฉันท์ ราชาพิลาปคำฉันท์ บทละครเรื่องนางมโนห์รา เป็นต้น นอกจากนี้เรื่องลิลิตจันทกินนรยังให้อิทธิพลในการแต่งบทประณามพจน์และบทปัจฉิมพจน์แก่วรรณคดีสมัยต่อมา เช่น พระมัลลย์คำหลวง พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องลิลิตจันทกินนรทั้งรูปแบบ เนื้อหา รวมถึงการปรับเปลี่ยนจากอรรถกถาชาดกเป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทลิลิตและความสัมพันธ์กับวรรณคดีสมัยอยุธยา สรุปได้ว่าเรื่องลิลิตจันทกินนรสามารถปรับเปลี่ยนรูปแบบให้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาและการสื่อความหมายนับเป็นวรรณคดีที่มีวรรณศิลป์งดงามเรื่องหนึ่งที่สืบทอดพุทธประวัติและมีคุณค่าด้านสารัตถธรรมเพื่อชี้นำสังคมให้ผู้อ่านผู้ฟังนำไปประพฤติปฏิบัติซึ่งเป็นพันธกิจหนึ่งของวรรณคดีที่มีต่อสังคม

ข้อเสนอแนะ

วรรณกรรมเรื่องจันทกินนร มีต้นฉบับเอกสารตัวเขียนที่ยังไม่ได้พิมพ์เผยแพร่ให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ยกตัวอย่างเช่น จันทกินนรกลอนอ่าน ต้นฉบับเป็นเอกสารประเภทสมุดไทยขาว จันทกินนรคำฉันท์สมุดไทยดำและคัมภีร์ใบลาน ผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการศึกษาวิเคราะห์ หรือการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบ เพื่อประโยชน์แก่วรรณคดีสืบต่อไป

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรมศิลปากร. 2513. **ประวัติและโคลงกำสรวลศรีปราชญ์**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปะ
บรรณาคาร.

_____. 2523. **สมุทรโฆษคำฉันท์**. กรุงเทพมหานคร: การศาสนา.

_____. 2529. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

_____. 2530. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้ง กรู๊ป
จำกัด.

_____. 2531. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 3**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

_____. 2540ก. **นิบาตชาดก เล่ม 6 ปกนิพนิต วิสดีนิบาต ดิงสนิบาต**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____. 2540ข. **นิบาตชาดก เล่ม 10 ภาคผนวก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว.

_____. 2543. **ละครวังสวนกุหลาบ**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ฟรีสเกล จำกัด.

_____. 2544. **ครุฑครุฑรองรอยกรองไทย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

กรรณิการ์ วิมลเกษม. 2552. **ตำราเรียนอักษรไทยโบราณ อักษรขอมไทย อักษรธรรม
ล้านนา อักษรธรรมอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นิติธรรมการพิมพ์.

กระทรวงศึกษาธิการ. 2468. **ปฏิทินสำหรับคั่นวันเดือน จันทรคติกับสุริยคติ**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.

กระทรวงศึกษาธิการ. 2540. **จิตรกรรมฝาผนัง นิทานชาดก (พระเจ้า 500 ชาด).**

กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

_____. 2517. **ลิลิตพระลอ.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

กุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. 2508. “บันทึกเรื่องผู้แต่งสมุทรโฆษคำฉันท์.” **ศิลปากร** (พฤษภาคม 2508): 42.

กุสุมา รัชมณี และคณะ. 2548. “อภิปราญเรื่อง “ทิศทางการศึกษาวรรณคดีมรดก.” ใน **ภาษา-จารึก 10.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดิย, 163-197.

กุสุมา รัชมณี. 2556. **การวิจัยวรรณคดี.** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: หจก. เซนปรีดิติง.

กุลลาบ มัลลิกะมาส. 2522. **วรรณคดีวิจารณ์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

กองแก้ว วีระประจักษ์. 2530. **วิเคราะห์เปรียบเทียบต้นฉบับตัวเขียนวรรณกรรมสุนทรภู์.** กรมศิลปากร. (จัดสำเนา).

จุฑาธุชธราดิลก, สมเด็จพระเจ้าฟ้า. 2466. **บทละครดึกดำบรรพ์.** ม.ป.ท. (หม่อมเจ้าหญิงบุญจิราทรให้พิมพ์แจกในงานพระราชกุศลปัญญาสมวารแห่งพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์นั้น ณ วันที่ 26 สิงหาคม 2466)

ชัตสุณี สินธุสิงห์. 2550. **วรรณคดีทัศน์.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลดา เรื่องรักษิติต. 2544. **อ่านลิลิตพระลอฉบับวิเคราะห์และถอดความ.**

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลดา เรื่องรักษาสีขิต. 2547. **วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล.**

กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชัย เรื่องศิลป์. 2508. “ใครแต่งสมุทรโฆษคำฉันท์.” **ศิลปากร** (พฤษภาคม 2508): 36.

ไชยิตา มณีใส. 2537. “จันทกนิพนธ์คำฉันท์: ผลงานตกสำรวจของพระมหานาควัดท่าทราย.”

สารสถาบันภาษาไทย 1 (3): 35-45.

_____. 2459. **ตำนานหอพระสมุด หอพระมณเฑียรธรรม หอวชิรญาณ
หอพุทธศาสนสังคหะ แลหอสมุดสำหรับพระนคร.** พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา, และ นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา.

2505. **สาส์นสมเด็จพระเจ้า เล่ม 22.** พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

ธเนศ เวศร์ภาดา. 2549. **หอมโลกวรรณศิลป์.** กรุงเทพมหานคร: ปาเจรา.

นิตยา แก้วคัลลนา. 2557. **บทพรรณนาในกวีนิพนธ์ไทย: ลีลา ความคิด และการสืบสรรค์.**

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิยะดา เหล่าสุนทร. 2545. **พินิจวรรณลักษณะ.** กรุงเทพมหานคร: ลายคำ.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ,ม.ล. 2517. **วิเคราะห์วรรณคดีไทย.** กรุงเทพมหานคร: สมาคม
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ปริญญา สุวรรณรงค์. 2542. “ลิลิตจันทกนิพนธ์คำหลวงเรื่องที่ห้า.” **ศิลปากร** 42 (2): 93-100.

ป๋วย แสงฉาย. 2528. **พระไตรปิฎกมหาเวฬุการณัย 500 กัณฑ์.** พระนคร: โรงพิมพ์ ลูก ส.
ธรรมภักดี.

พ. ณ ประมวลมารค. 2513. **นิราศนรินทร์คำโคลงและนิราศปลื้กย้อย**. กรุงเทพมหานคร: แพร่พิทยา.

พัชรินทร์ บุรณะกร. 2551. **ความโศกในปัญญาสชาดก: อารมณ์สะท้อนใจกับการสอนคติธรรมทางพุทธศาสนา**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พรชีวินทร์ มลิพันธุ์. 2549. **กนิรี: สุนทรีภาพในงานศิลปะและวรรณกรรม**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์. 2530. **พระสูตรและอรรถกถา แปลขุททกนิกายชาดก เล่มที่ 3 ภาคที่ 6**. กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาฎการพิมพ์.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2539. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม: ภาพพจน์ ไวยากรณ์ และกลการประพันธ์**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. 2556. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน. (เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ)

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. 2534. **ตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (พ.ศ. 1893 - 2394)**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. 2544. **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สารสิน.

วัฒน์ บุญจับ. 2544. **ครมครรลองร่อยกรองไทย**. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.

วศวรรษ สบายวัน. 2551. **ลิลิต: ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในฐานะประเภทวรรณคดี**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วัชร รมะนันท์. 2517. **ลิลิต และนิราศ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิมพ์เนศ.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. 2544. **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: ธรรมชาติ

วิษุวัต สุริยกุล ณ อยุธยา. 2542. “ละครดึกดำบรรพ์.” **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง**. เล่ม 12. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์. (จัดพิมพ์เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542)

ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. 2545. **วิทยารัตนากร**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ศรีบุญญา ขวัญทอง. 2547. **วิเคราะห์บทพรรณนาธรรมชาติในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). 2515. **สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

สัณฐลักษณ์ มณีไส. 2531. **การศึกษาวิเคราะห์เรื่องจันทกนิกรคำฉันท์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สายวรุณ น้อยนิมิตร. 2542. **อรรถกถาชาดก: การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สายวรุณ น้อยนิมิตร. 2549. **นวัตศัณัวรรณคดีศึกษา**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ศิลปากร.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. 2548. “น้ำตาพระจันทร์ในนิบาตชาดก.” ใน กุสุมา รักษาณี และคณะ.
(บรรณาธิการ). **ภาษา-จารึก ๑๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, 67-77.

_____. 2549. **เจิมจันทน์กัสดาล : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

สืบพงศ์ ธรรมชาติ. 2536. **ปริวรรตวรรณกรรมเรื่องจันทกนิพนธ์ชาดก**. รายงานการวิจัยได้รับ
ทุนสนับสนุนการวิจัยจากงบประมาณรายได้ปี 2536. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ภาคใต้.

เสฐียรโกเศศ. 2546. **การศึกษาวรรณคดีในแง่วรรณศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: ศยาม.

สำนักหอสมุดแห่งชาติ. 2546. **คัมภีร์ไบเบิลฉบับหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์**.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ดอกเบี๊ยะ.

_____. 2548. **100 ปี หอสมุดแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ดอกเบี๊ยะ.

_____. 2552. **คู่มือสำรวจ จัดหา รวบรวมทรัพยากรสารสนเทศเอกสารโบราณ
ประเภทคัมภีร์ไบเบิลและหนังสือสมุดไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.

สำนักอบรมครูวัดสามพระยา. 2493. **พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส เล่ม 12**. พระนคร:
โรงพิมพ์พิมพ์ศรี.

สำนักหอสมุดวัดสามพระยา. 2539. พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส เล่ม 1. กาญจนบุรี:
สหภาพการพิมพ์.

อนุমানราชธน, พระยา. 2512. สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พระนคร: โรงพิมพ์
รุ่งเรืองธรรม.

_____. 2531. การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
คุรุสภาลาดพร้าว.

อิรวดี ไตลังคะ. 2546. ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. 2531. หลักภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช.

_____. 2497. ไวยากรณ์ไทย ฉบับลักษณะ. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช.

เอมอร ชิตตะโสภณ. 2525. วรรณกรรมลิลิต. เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่.

_____. 2539. จารัตินิยมทางวรรณกรรมไทย: การศึกษาวิเคราะห์. กรุงเทพมหานคร:
ต้นอ้อแกรมมี.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
คำชี้แจงการปริวรรต และคำปริวรรตเรื่องลิลิตจันทกินนร เอกสารเลขที่ 31

คำชี้แจงการปริวรรต

การปริวรรตหมายถึง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงรูปอักษร หรือคัดถ่ายถอดจากอักษรโบราณเป็นอักษรไทยปัจจุบัน

การปริวรรตมี 2 ขั้นตอน ขั้นตอนแรกคือถ่ายถอดอักษรโบราณเป็นอักษรปัจจุบันแบบตรงตัว กล่าวคือ คำจากต้นฉบับเขียนอย่างไรก็ถ่ายถอดดั่งนั้น ขั้นตอนที่สองคือการปรับอักษรวิธีจากขั้นตอนแรกเป็นอักษรวิธีปัจจุบัน โดยยึดความถูกต้องของคำตามพจนานุกรม

ลิลิตจันทกินนรฉบับเลขที่ 31 บันทึกด้วยอักษรไทย และ อักษรขอม การปริวรรตเรื่องลิลิตจันทกินนรกระทำเพียงขั้นตอนแรกคือคัดถ่ายถอดอักษรโบราณเป็นอักษรปัจจุบันอย่างตรงตัว โดยไม่ได้ปรับอักษรวิธีให้เป็นแบบปัจจุบัน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านได้พิจารณาถึงความแตกต่างระหว่างอักษรวิธีโบราณกับอักษรวิธีปัจจุบันจะสามารถบอกถึงยุคสมัยของเอกสารได้

ตัวอย่างการปริวรรตอักษรไทยที่เขียนพยัญชนะเชื่อมกับสระอา

จก ปริวรรตเป็น ชา

ป้า ปริวรรตเป็น ปา

ผู้วิจัยได้ถ่ายถอดอักษรขอมภาษาบาลีเป็นอักษรไทยเพื่อความสะดวกต่อผู้ที่ไม่สันักการอ่านอักษรขอม โดยคำที่มีพยัญชนะตัวเชิงจะปริวรรตหรือคัดถ่ายถอดโดยใส่เครื่องหมาย ฟินทุ (.) ได้พยัญชนะตัวเต็มที่เป็นตัวสะกด ยกตัวอย่างเช่น

อุยฺยฺยฺยฺยฺย ปริวรรตเป็น อุยฺยฺยฺยฺย

นอกจากนี้ยังได้จัดแบ่งวรรค บท ของคำประพันธ์ประเภทโคลง ให้ตรงตามผังฉันทลักษณ์ เพื่อความสะดวกในการพิจารณาฉันทลักษณ์ สำหรับคำประพันธ์ประเภทร่ายคงไว้ตามแบบต้นฉบับ

คำปริวรรตเรื่องลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31

หน้าต้น

ร่าย ๑ นโม อันว่ากฤษฏาญชลิต ทศนัษะประดิษฐ์สุตมา เม แห่งข้า จักเจริญผล
 อตฤ ขอบจงดลเนื่องนิตยเสวจ **ตสฺส สตฺถุสฺส** แต่สมเด็จพระสัพัญ อันเปนครูสงฺสอน อมรนิกร
 เทเวศ **ภควโต** มีประเพศมณฑล พระภักตรพ้นคณนา อดุลาวิเสศ **อรหโต** ผลาญหมุกิเลศ
 หายหัก แผลดงจกรข่ายมาร **นิพพุตสยมภูญาณ** ด้วยอรหาชิญาณอันเลิศ เกิดแต่สยัมภู
 ญาณยิ่งนัก ควรแก้ทักขินาทาน **มเหสีนา** มีพระญาณแสวงหา ซึ่งศีลาทิคุณ หวังอะดูล
 โปรดสัตว์ **สมมาสมพุทฺธสฺส** ก็ได้ตรัสแก้ไขะธรรม บมีผู้นำแนะสอน สถาวรในพระองค์
 เจาะจงอวยสวัสดิ แก่ฝูงสัตว์อาจินต์ ลิ่นสี่อะสงไยยะกับ แสนหนึ่งนับบริบูรณ์ จึงพลพระศรี
 สุกต ตรัสธรรมรสโปรดโลกย เข้าปัทโมขอะนันต ใจศันอะเนกา โดยชาระกถา นี้แล

โคลงสี่ ๑ จบเสวจนะมัตถน้อม

องค์สรรเพชญวราง

การุณสัตว์จนปาง

ยงถาวรธาตุเจ้า

สุเบญจางค

ปิ่นเกล้า

จักนิ พานนา

ประดิษฐ์ไว้ปางบัน

ร่าย ๑ เกวลเมวพุทฺธ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ นมสฺสิตฺวา สิริสา ไซ้ข้าจนะมัตถการน้อม
 พระพุทฺธ องค์เดียวหยุดหามิได้ ข้าก็ไหว้โดยตรา **นวลิลุตุตรธมฺมํ สิริสา** วันทนาธรรม
 อุดเมด ปิฎกเวศทั้งสาม โดยประนามเคารพ **สงฺฆญฺจ** ข้ากั้นพระอัสสุงค
 ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ธรรมสาริทธิคณะสงฆ อวยผลลงปัจจยะทาน ให้กระษेत्रษานดับทุกข
 จงเปนสุขสวัสดิ อย่ามีวิบัติเส้าโสภ ยาวะดลโมฆนฤพานต **ปิตุ จวนฺทิตฺวา** วันทนากการบิตร
 ทานสั่งสอนเรื่องอรรถ แจ้งเจนจัดแต่น้อยมา **มาตุ สิริสา** นพพระมาดาอุตม์ การุณนาบุตร
 ยิ่งนัก ทานครุภักกอภิวาท ที่ยุคลบาทวรา **เกจิ อาจริยา** บางพวกพาชักนำ ให้รู้ธรรมแจ้งใสใช้
 ประสาตรสิ่งใดให้ เล่ห์ล้นกอบผล

โคลงสี่	๑ จบเสรจนะมัสคน้อม	สรณา
	พระบิดุเรศมาดา	เกิดเกล้า
	อีกอาจารย์ยา	อภิวาท
	ขอช่วยนำอักษรเข้า	จิตแจ้งสละสลวย

ร่าย ๑ **จนทกนิรนิทาน์ อิทิ สมาสเน ปกาสิต** จักกล่าวนิพนทธรรม์ ชาฎกจันทกิน
ราช ตามอาทิตบาฬีอรรถ โดยนมัสจรงกลอน **นิปาเต วิญฐาเวตพพิ** วิถารถาวรในนิบาต
ปางเสวยชาติโปรดสัตว์ ขอพ้นจากวิบัติไทย จงผ่องใสยกะมลเจตร โดยประเพณีทานา
ให้บันเทาทุกข์นฤโรค ยาวะดลโมขบริสุทธ ฝ่ายวิมุติกงขา จากอาตมาภาวเปลื้องปลด
ทศกัมมบทยะกุศล สิ้นมัวมลมนทวาร ให้วิถารในอักษร กับทางกลอนกล่าวลิลิต ขออย่าติด
ข้องคาถา โดยเจตนาซ้ำใช้ จงแจ้งอริยญาณได้ เรืองรู้ทางธรรม นีรา

โคลงสี่	๑ จนิพนธ์เรื่องนี้	โดยอรรถ
	ตามพระทศพลตรัส	เทียบไว้
	จันทกนิรจรัส	เรื่องโรจ
	กลอนกล่าวลิลิตให้	อ่านอ้างเจริญผล

ร่าย ๑ **ภควา** ปางสมเด็จจอมไมลิต ครั้งสถิตยพิเนศกรม ทุกกรนิยมก่อสร้าง **สมุโพธิ**
ปตฺวา ตรัสแก่บรมางภิสุมโพธิ ฝนญาณสอดเปนนริเขต แจ้งธรรมเมศแปดหมื่น สี่พัน
พันธรรมขรรค์ ปางตรัสธรรมเดิมที ปาอิสัมมิทหายวัน โปรดปัญจวัคคีกิษุ ด้วยธรรมจักลู่ถึง
อระหา ธรรมจินตนาการุณโนศ จักเสด็จมาโปรดพระวงษา **สุโทณปมุขา** มีพุทธบิดาเป็นต้น
จรเสด็จดลโปรดสัตว์มา **ราชคหิ** ยับยั้งข้าบจร ราชคฤหนครนั้น จวนหมั่นตรวดสุด ตรัสธรรม
อุดมพิศใหม่ โปรดสัตว์ได้มรรคญาณ ยาวะดลสถานกบิลพัสดุ์ บุรีรัตนอันเชชม
เสนากตุมภิกาทโย เป็นที่เปรมหมู่เนกร พลอัศวตรพลรถ อีกพลคชหฐา ควรปรีดาพื้น
พระยาดี เหล่าสาภยราชกระฎลวงษ ยิ่งอัคพงษ์ในแหล่งหล้า จอประมาเลิศล้ำ พระทศพล
เสด็จสู่ที่ มนเทียรศรีศฤหรัตน **สห สเมน** กับบรรพหัตถ์คณะสงฆ เสด็จจำนงบิณฑบาต
ชาวประชาราษฎร์สัทธา เสี่ยงสหัสสาอื้ออึง **กิตติสทฺโธ** สนั่นถึงพระภรรณพิมภา นางพญาได้
สดับ กฤษณดิษฐ์นครวาที ว่าพระมุนีเสด็จกลับ รับบิณฑบาตรราชภู **วิเวสิ** ก็แย้มบวร
สิงหาศน ทศนานารรธาตุล จึ่งเรียกราวหลูกลูกักษ พ้องเงาเลงภักตรพระบิดา คือนาถา

บังเกิดเกล้า เบื้องหน้าเจ้าจครหา ว่ามาดำนี้น่ามา เปนพวกพาลหินชาติ ทลั๊กประดาษ
 ใช้น้อย เกิดมาพลอยเสียศักดิ์ มิได้รู้จักบิดา พ่ออย่าว่าอย่าสงไสย ใช่ว่ามาดางไม่บอก จงแล
 ออกไปตามบรรชรร ตรงพระกรมมาดาชี ตรงนี้พระอุรุษเจ้าแม่ พ่อจงแลเลงเพ่งพิศ จอมไม่ลิด
 องค์นั้น พระภักตรุดจันทรวันเพง เปล่งปลั่งเปลื้องราศี อากาศวิถิหมดเมฆ บริเณทรวงกลด
 แฉ่วผ่อง **วิสตีสหสฺสขีณาสวปริวทูโต** พระชินาสวะสองหมื่นเวียนวง แวดล้อมองคเปนบริวาร
 ธารสงวรวงรของสบง ทรงจิวรกรชอราบัต ลิลาสลิลาลาดล แสดงโดยสถลวิถิ นางก็ธรงไศกี
 วิลาลไปกราบพูลบิดร **ตฺริตตฺริตา คนฺดฺวา** แสดงบริวณยงสงสุราช ทรงนามนารถสุโทธร
 อาการโกธพูลองค์ ราชบุตรทำเสียวชชนี้ **กรณํ สุตฺวา** ธสดับเสาวณิพิมภา แสดงด้วย
 บาทาทรกราย ถึงพุทธฉายบทมลาย ประดิษฐานอาราธนา พุทธปาทากับสงฆ์ อย่าไคจร
 จงจรเสด็จ สู้สังเขตประสาทสาม อันงามขอบระดู ส่วนตฺจะแต่งถวาย จงหันรายครบองค์
ทสฺสตุวา ก็ทรงจินตนา เทษหนาโปรดบิดร จึงแสดงจรสุมลเทียร ประดับด้วยวิเชียรโอภาษ
 งามประหลาดยิ่งกระษัตริ ทุกธานีกรุงไกร หอระจะเทียบเทียมได้ เปรียบแท้แมนเมือง อันนา

ร่าย
 ๑ **ตทา ปณฺณุตตปวรพฺพุทฺธาสเน** ชัณณนั้นสมเด็จพระบิดา ให้แต่งถานาปูลาด
 อาราทน์พระสรพเพช ให้เสด็จเหนืออาสน์ พุทธามาศอันวิจิตร บพิตรก็อะภิวาทร สากยราช
 อภิวันทน์ **สปปาเทสฺ** แต่งจงหันล้วนประดิษ ตั้งงอุทิศพูลถวาย พระองค์มายรับประเคน
 พระชินะรจจัน เครื่องประดิษอันโอชา **ภตฺตกิจฺจ กตฺวา** กระทำภักทิจเสจร แสดงสู่ประสาท
 โฉมวรรณานิพิมภา พุทธบิดาเชญบาท โดยพุทธลิลาสดล พระทศพลตรัสส่งสอน สาริบุตร
 บวรเถรา แม้นพิมภาจะเส้าสร้อย ละห้อยไศกกรรแสงธรง ไกล้องคตภาคตไฉน ท่านอย่าได้
 ห้ามนิถุมล พิมภาจักดลชีพมรณา ด้วยไศกมาครอบหกปี วันนึ่งไศกซ้ายวดยิ่ง ปานจะนึ่ง
 สัณญีลึง พระองค์ตรัสส่งเสจร แสดงขึ้นประสาทภักดี สู่ที่บันลงรัตน ส่วนนางกระษัตริพิมภา
 เหนองคภักวาเสด็จนึ่ง นางก็ยั้งคลานคุ่มดั่วล ถึงพระครวญกราบลง ทรงกรรแสงวิลาล ภัคตรา
 อาบชลเนตรนอง ผิwmัวมองระกำจิตร์ จึงอุทิศกราบทูล ความอาดูลแสนเทวศ ปางพระองค์
 พุเรศนคร อุระร้อนดังจะทำลาย ปานกายจเปนทูลี บอครชีวีวินาศ ห่วงด้วยราชราหุล ยง
 แอบอุ้นถันะบริพาด ชาวประชาราษครหา จึงเรียกราหุลมาอภิวันทน์ ธรงแสงสัลยยิ่งนัก
 เฉพาะพระภักตรนาถา **วทติ** สมเด็จบิดากล่าวพชนี ดุจมทุรสุนิสสา แม้นราชากรุงใด ยินช่าว
 ไกลเล่าถวาย ว่าพิมภามายมานาน ส่งสารกับเครื่องบรรณา ถึงชายาเยิงเศร้าไศก ด้วยวิโยค
 พระพิศดา บได้จุลาจลจิตร์ อุทิศถึงกระษัตริ ด้วยประติพัทปราโมค สมเด็จสุโทธนมหา

ยอยกพิมพ์ภาควดี ผู้ยวดยิ่งศรีสะไ้ พูลพระจอมไตรบพิตร **ต้ สุตวา** จอมโกลิตทงพง
 สุตวาจงคำบิตร ด้วยอนุสรพิมพ์ภา มีพระพุทธรูปภาตรัส ว่านางกระษัตริย์ดี ไซ้แต่กาลนี้
 ประจุบัน เบื้องอดีตนั้นก็มี คุณะทวิอะเนกา **ปฏิสนธิ คเหตวา** ปางตถาคตกำเนิด เกิดเปน
 กิณะรา พิมพ์าเปนกิณะรี ภาควดีประติพัท ประนิบัติสวามี ซี้พิชชีมิได้คิด เพียงชีวิตนางจ
 ประไลย ครั้นพระแสดงในคุณ **ตุนหิ** ก็อาดูลดูศดี กรุงธิดีสู่โทธน์ น้อมศรีโรตมอาราบท
 พร้อมพระยาตีเสนี ถวายอัญชูลีมากมุล **นาโท** พระบันฑูลตรัสเทศน์ เหมือนภาวบรมาชี
 ตรัสแจ้งมรรคญาณ

ราย **๑ อติเต พาราณสีย พุทธมุตโต นาม รชช กาลสิ** แต่กาลก่อนยังมี พระผู้
 บดีเสวยสมบัติ ทรงนามพรหมทัตสมยา ไทปวราธิเบศ ประเทศมहिมา ชื่อภารานะศรี มณฑลชีร
 กรุงไกร โกลีลวันพิเศศ ไอสวรรยศมไทย องค์ท่านไทเจลิยวลาด เรื่องรู้สาตรเจนศิลป
 ธนุนิลศรศรี หลายทีชำนะ ศัตรูปละบอาจ ไพรีนาศบกลาย เสนาหลายมาตยา เหลือไตร
 ตราเกลื่อนกลาด กระวิสาตรโหราพราหมณ์ ล้วนสิ่งงามมากมี พลหัฐอิศวร พลบันฐูรพันร
 พลบทจรเที่ยวจรล มากกว่าพันนับแสน ท้าวแดนสยองเกล้า องค์ท้าวเนาเสวยสุข พิมาน
 มุขมนเพียร กับวิเชียรปรางแก้ว ประสาทแพ้วชัชวาลย์ หมู่บริพารสาวกษัตริ์ พ้นก้าดัดพิรมขม
 เกษมสุขสมมฤไทย กระมลในธเบิกบาล ล้วนบริพารรำเพย ชมรสเชยเอมอร กำนัลสลอนดาดาช
 บำเรอหิราขภูมิ ครบถ้วนถ์พันงาน กับนางทวารชาวเครื่อง อิกนางเมืองจอมวัง นางชาว
 คลังศฤงฆาร มโหฬารดิเรก ร้อยเอกราชี่น้อมดุศดีอะภวันทา **สวณณมัล** ถวายเครื่องสรร
 พบรรณา การมาลานพคุณ อันงามสุนทรพาบ ควรเป็นลาพแห่งไท้ ดังท้าวทองถิน

ราย **๑ อถ โภธิสตุโต** ปางนั้นโสดโดยแท้ คือหน่อแน่นพุทธานุการ กำเนิดประยูรโปรดสัตว์
 สืบสั่งทศบารมี พระเสด็จที่กำเนิด เกิดเปนกิณนวงษ องมहिษะเฉลิมบาท ประยูรนาถกิณรี
 ธนอมภาควดีประติพัท ดุจมหากระษัตริ์ควนการ เสวยสุขนานเจียรมา เขาจันทราเงินยวง ถามี
 ห่วงรำคาน สุขกะเกษมสานหิมवाद ดุจทิพอาศน์เมืองอินท์ มีพวกกิณรขุมกัน ทุกหมู่พรณ
 คณณา เหลือไตรตราโจศจรร สืบพงษ์พันธุจำเนียร หมู่กิณรเวียนสู่กระแสด ชมชลแช่เล่นธาร
 ชวนกันสนานวารีไหล หน่อมีไพพิโรธ พฤกษาโสดส้าง แนวข้างทางสลอน ไกลศิขรศิขริน
 สระสินธุมีบุษบา อเนกากระพุ่ม บ้างบานตูมไสว มากมีในชลธาร เปนถิ่นสถานอาไศรย
 ครุฑาไกรวากษษ กุมพันทบทลีลา หมู่พิทยธรรคณรรค์ กิณรจรรเที่ยวชม **เอกทิวส์**
 จักราชพรหมทัต ตระบัดวันหนึ่งไซ้ กระมลไทบสำราญ อิกเยี่ยมหารบขลาด จเสดจ

ประกาศมฤคา ส่งเสนาทวยหาร ให้ตรวจการเตรียมพล ภูจักรดโคคลคลาศ ยूरยาตรลิลา
 ชมภูผาแนวไม้ มฤคาไล่เป็นเขษม เสนาเปรมรับพจนารถ ไทธิราชธิบดี แต่งตามทีปาดรา
 ตรวจโยธาสัฟถัวน โดยกระบวนจัตุรงค์ เสธจทูลองคภูวไนย ตามกระมลไทยเปรมปรี กรุงธิบดี
 พรหมทัต ครันตรัสได้ธรงฟง ทำวเสดจยงคฤหรัตน สวสนมอดเสดจสรง ชำระองค์สำอาง
 ประสุคนธางจวงจันท์ ธรงฐสาพวรรณจรัต สร้อยสอริงรัตนสนับเพลา กันเจียกเนาวรัตนมงกุฎ
 สังวารถุตมแกมเก็จ ฐเสดจทรงพระขรรค ศรเกาทันธนูยง สภากองคสัฟเสธจ **นิเวสนาโอตริ**
 ไทเสดจยूरยาตร จากปรางมาศเรือนทอง ยิงเกยกองหมู่พล เหนพวกพหลอนันต เปนเหล่า
 หลั่นประกวด แต่งตัวอดกัณสพรั้ง ฐเสดจนังคชอาสน์ กะโจมมาศแกมมณี พรายพวรรณศรี
 เนาวรัตน กลิ้งกลดพัชนีทอง บงแสงส่องสุวศรี อภิรมมณีกังกัน โหสนันคัณคอง ศรัทบันเลง
 เพลงปี่ แตรสังขหมี่เสียงก้อง พินภาพ้องหึ่งหือ เสียงพลอึงอ้อสท้าน ธงไชยฉานแก่งกวัด
 ในชนิดแนวตารัว พลธงทิวแถวทาง ช้างม้ากล่นกลื่อนอนเณค ทวยหารเอกออกหน้า นำโยธา
 คลาโคล โดยกระมลให้จากที่ ภารานะศรีดวันดล สู้ไพรสนทราวเรือง ลวนชนิดเนื่องแนวไม้
 ภูลศุขกระมลให้ ท่านทำวสว่างรมย

โคลงสอง ๑ จัตุรงค์โดยเสดจทำว

เหี้ยมแห่งยททยง

โคลงสอง ๑ ฝ่ายหมู่คชเลิศล้วน

อญยืนป็นไฟ

โคลงสาม ๑ อาชาอัศวราช

บางกำลังเรียวเรื่อ

โคลงสาม ๑ รถาเทียมอาชาไนย

ประดับขจิตรดวงแก้ว

โคลงสี่ ๑ พลเดินกานยุดหยัง

อรินะราชอาจทาน

ร้อยเอดบต่ออราน

ใครต่อเกรียงไกรให้

มีแต่ใจหารห้าว

เจนยุทธทุกตัวถ้วน

สินทพชาติชาญเขื่อ

บสุดลั่นแรงรณ

ธงไชยปักองนแพรว

เทียมแม้วธอินท

ทวยหาร

ต่อได้

ตอบยุทธ

นาศลีนวายสกล

ร้อย ๑ **ปุโรโต เสน่ อุษโยเชสิ** เสด็จเคลื่อนจัตตุรงค์ ยงพฤกษ์พงพิศาล ไทสำราญ
 ยूरยาตร แนวนิมวาศเงารุกข เกิดสุขเฉื่อยพายพัด เรือยระบัตรศบุบผา เรณูภากลิ่นน้ำ
 ทินกรข้าส่องแสง พลระทวยแรงหอบโรย กระหายโหยหาชล บ้างเกบผลเป็นอาหาร
 ค่อยสำราญเลื่อยล้ำ **อรณุปาวีสี** บรมราชายุระยาตร หลายวันคลาดสู่แดนดง ป่าระหงไม่มี
 พรรณ **บุปผิตา** บางตูมบาลเป็นหลั่น ช่อชั้นเกสรแซม บุนนากแนมคันธรง นางแย้มประยง
 สาวหยุด สาระภีพุดมลูลี ปีบจำปีจำปา มลิลาลินจง ลำดวนดงกระดังงา แก้วกรรณิกาอั้งชัน
 จันชามหาหง เหล่ากาหลงการะเกษ จันเทษแถวถันนาง ช่อนกลั่นกลางวันวาย สาวเหิน
 กรายชวนชม เลบนางนมพิจิตแจจ ชุ่มแสงโยทกา อิกชบาพุทชาติ พวกเบญมาตชบซ้อน
 หงอนไก่อแกมพิกุลกาญจน์ พื้นพุดตานอินทนิล กระทุมกระถินเทียนโมก สนสร้อยโคกกระทิง
 อิกพลับพลึงชอนดอก บางรุ่มอกกลั่นตระกาล ร้อยรศหวานชื่นชูใจ **ผลธรา** ปางหมู่ไม่มี
 ผลมาศ พื้นขวิดขาวดมม่วง พลัปลองพลวงปริงปราง มทรางเฟื่องไฟ มตูมไขไขเหน้า
 สเดามเดือแก้วเกษ สมอเทศสมอไท ลำไยลินจีพิกุล ขนุนลมุดพุดทรา ตะโกนามต้องตาด
 ลางสาตเงาะมั่งคุด ทุเรียนลมุดศรีดา ผวาชมหลายหย่าง ชมเปลือกบางเทพศ ชมแก้วรศ
 ฤาแคลน ชมมแป้นชมโอ มือไขพื้นชมซ่า ล้วนโอชารศเอมยั้ง ดกดาดกิ่งค่าค้อม มชามป้อม
 น้อยหน้า หวายหัวทุกพรรณไม้ ชมผลสิ่งใดได้ เสรจซึ่งปราศนา ทำวนา

โคลงสอง	๑ ธนึ่งราชเทพีสร้อย	พิศพฤกษ์เร่งล้อย
	ว่าน้องเสด็จตาม	
โคลงสอง	๑ ทงหมู่สนมล้อม	เคยภิบาลแห่ห้อม
	บาทไทจรงเซย	
โคลงสี่	๑ ลัดดาเลื้อยเกี่ยวกิง	ชาชี
	กลองคยนทฤษดี	หย่างสร้อย
	ประดับที่สอศรี	เยาวเรศ เรียมนา
	ช้องนางคลีพิศคล้อย	ดุจช้องสายสมร
โคลงสี่	๑ พลัปลดยลเร่งคล้าย	ถันนาง
	ผิวดุจเรียมปาง	สวาดิเคลัน
	ขานางเหลือบกลพลง	เสียวราศ มาแฮ
	ยลยั้งคิดเตือนเต้น	เริ่มเร้ารศเซย

๑ พิศผลปรางสุกให้	คณิงครวญ
ปรางเรียบปรางอนงนวล	เล่ห์หน้อง
เหี้ยมหนุไครจรรจว	จุมพิต หนึ่งรา
เรไรเสนาะสัทร้อง	แหว่วว่าเสี่ยงสมร
๑ ภูมรีเทาร่อนร้อง	เชยรศ
กุสุมาลยปรากฏ	กลืนกลั้ว
วายุโบกโบยทศ	ทิศเหล่า นั้่นนา
ผู้ภมรเมามั้ว	แนบเกล้าเคยเชย

อติ จินตสิ ธรรงถวินว่ากลืนสาย สมรพื่อายอบ ขจรตระหลบหฤไธ ธกัตรีระไธ
 เณลียวคิด ทำวเพลินพลิตทิดา ชมคณาในพนาเวศ **ทิดา**คณา พื้นสกุณเพศปักซี่ สุวะลีจากะวา
 กระทุงกระทาดูเหว่า แซกเต้าเกล้าสาธิกา สัตวาแลอิลุ่ม แวกขวานคุ่มคับแคเขา ภูระโดกเปล้า
 เหยี่ยวยาง กางเขนนางนวลดง หงษ์โหยหงษ์คู่มา ห่านเหินหาห่านไพร โนเรศไคลหาโนรี
 เอี้ยงแอ่นมีหมายตระตรุม บินจากพุ่มร้อรงร่อนมา กระเรียนกระชาอิงอัด ทำวพรมทัดใจกัน
 ล่ามฤคอันมีใน วนาไลายควรวินาศ ศรีพิฆาฏเปนอาหาร โคเพละพานกวางทราย กระทิงถึก
 ควายเวียงผา สุกระราเหม้นหมี่ กระต่ายโตมีตีนจร เหี้ยพังพอนชมดเชียง แรดแสดเสียดขม้อย
 เเดิน ระม่งเมินเมียงรมาด แสงพลคลาดวังซอน บางเข้านอนในสุ่มทุม แต่ละพุ่มสามสี่หก
 ครั้นตระหนกแล่นใจหาย ชุบฟุ่กายอาตมา **เอวกรโณ** จึ่งราชาธิบัติ เรียกภาชีชานไชย
 ทรวงขรรคไกรธนูศร ไทภูธรองคเดียว เสดจโชนเทียวมมีพล ลัดดัดดันไ้เสระหา ผู่มฤคานั้นแล

๑ ภูมรีชมชาติเกล้า	เกสร
ละอองบุษปกำจร	กลืนเกลี้ยง
กินเรศสัตวนิกร	มานิจ การนา
พานุตรมาโลมเลี้ยง	คู่เกล้าเชยกัน

ตทนนตรี ดัพนั้จึ่งพระบาท กิณราชกับอนงค จันทกนิรทรงนามกร มหิษีสมรมา
 สะน่าน นทีธารชมรุกขชาติ ช่อมกลาดกระทุมไทร โสภตร่างไตรตันตรู ตโกตภูจิกแจง เดือดค
 แดงดาศกิงค่า ตระขบพุทราหว่าหวาย รำไยรายระกำปฐู ลำภูจโงกเงี่ยมฝ่ง ผลสพรั่งดกเปน
 พวง ยงนงมยวงเหลือไธร จักระจันเรไรร้อร้อง เจื้อยแจ้วท้องพนาทวาร ในชลธารหมู่เต่าปลา

พื้นสร้อยชำชีวสวาย เพียนทองกรายชโดดุก อ่องแอ้งอุกปลากา ชลุมพอนน้ำตโกก ปลาโคกวน
เวียรวาย กะลุมพุกตร่ายตะโพง หมุ่มมั่งกงทุกง ประการงนวลจัน มีหลายพรรณปลาคว
ปูเปี้ยวจวิจรวกั้งกั้ง ดิดน้ำฟุ้งเปนฝอย **ทิดาคนา** ทั้งงวิหกห้อยจับพฤษา เสี่ยงพิภจากกา
หำหังษาการะเวก ตระกูลเอกหมุดูเหว่า แหกเต้าสาธิกา สัตวาโนรี **กษุชุนติ** เลวงเสียงศรี
เร้าร้อง ท่อขานก้องกันไปมา หมุ่มฤคามฤคคี่ แพะแกะมีโคควาย โตกวางทรายสีหราช
คเชนทราชาตีหัตถี ชมคชนีพานร มาสโมชราไศรย สรรจรไปไปมามา เลมหญ้าพฤษาเปน
ภักษ ดิมุดอักษโลธร บ้างอาบนอนสำราญใจ สุดที่จิวิการไพรวรรณ **จันทกีนรา** ส่วนพระ
จันทกีนราราช กับองคนาถเฮอร์วรรณ ทั้งพงษพันธุกีนรา บ้างก็มาขับร้อง สำเนียงก้องขานทอ
เสียงเจื้อยแจ้มแจ่ม เป่าปี่แก้วสนั่นดง แล้วเวียนวงรำร่อน จัประบำฟ้อนรายเรียง เปนคู่เคียง
เยื้องกราย แล้วผันผายโสมนัส ด้วยพระพายพัดช่วยขึ้น หอมหื่นกลิ่นชมด ทั้งเกสรศปะทุมมา
กฤษณากระล่ำกัก ขอนดอกคักสนวลเวง บางบรรเลงเกบดอกไม้ร้อย กรองเปนสร้อยแต่งตัวงาม
ในพนารามผ่องแผ้ว ศรีสวัสดิพรายแพ้ว เพรศพิงักรวมชม

๑ **คำ ปเทส คนดัว** สมเด็จกรุงพรมทัด ใจสามรรคทุเรศจร ด้วยอัศดรตัวดี
ชำนาญมีฤทธิเลิศ ดุจเกิดแต่เมืองอินท์ ไททรงศิลป์เกาทัน เหนบพระขรรค์ขัดแล่ง แนวรุกข
แสดงนที ชลธารีไหลหลั่งลบ ธกัปรารภตริตรัส ครอบงมผู้สัดวกีนร คนธรรณิกรรากษษ
หน้าจบทจรสู่สินธุ สาครินได้เจตนาเนา กุจะไต่เต้าชลาธาร จะแจ้งการแห่งชล ตริะดวนดล
บนานจร นฤปดินธรรคลาไคล เหนือขลาไลพนาทวา ไทราชาได้สดับ สุธเสียงขับแจ้วจ้อ
สำเนียงทอขานเสนาะ ะเรื้อยไพอเราะห์ธยีน ไทภูมินทร์ลงจากอาศน สันทพชาติดุ่มด้อม
ทิสวา เหนจอมองคไพธิสต์ว์ แลโฉมพัทฐกีนรา นารฎชายาเฉลิมองค์ พรมทัดทรงตำระพิศ
โฉมยวนจิตรนฤปดินธรร ตริตรักจินตนาโนษ ภูนิสเด็จพิฆาฏ กีนราชผู้สวามี ให้ชนม์ชีวิประไลย
เบื่องนั้นไทกีนรีแก้ว สิทธิแล้วแก่มือกุ จักได้ร่วมชูเชยนารถ

หน้าปลาย

พิรมสาดพิศใหม่ ตริะบัดใจพาดศร ธนุรอนแผลงผลาญ ไปประหารอุระนารถ กีนราชธิบดี
บอาทที่จดำรงกาย พระองค์มายมอยเมียง โอนอ่อนเอียงเหนือธรณี ก็สัญญาภิภาวล้มลง
ยะยรรยงดินระด้าว ระทดท้าวกายี นางกีนรียุพราช เหนพระบาทภูบาล คือเพลิงการผลาญ
ฤไทย กอดภูวโนสวามี น้อมเกยเกลือกสยาย เอาเลือดฝายใส่เกล้า แสนทุกขรำไรเร้า
วิลาลัยแสนทวี

๑ ศัตรูไธสุ์ด้าว	ควรตัดหญ้าให้ทั่ว
เกษเกล้าผิวขวัน ภูนา	
๑ ผลาญให้ชนมีชีพม้วย	อุกอาดาษาหัดด้วย
เที่ยงแท้ปรา นีเลย	
๑ ลอบอยู่บ่แจ้งอาตม์	ควรพิฆาฏแมนแท้
เนื้อว่าจันทานแล้	ดั่งนี้ประสงสิ่ง ไคนา
๑ แลซ้ายบุรพ์เบื่อง	บเหนใคร
ฝูงสัตว์อันเนาใน	แหล่งนั้น
กีนรก็ตกใจ	บินว่อน
หมูปักชีชชั้น	ร่อนร้องรดมเสียง
๑ นกบินเนื้อตื่นเต้น	แล่นไกล
ลึงค่างฉนีใน	ปากกว้าง
ยินดาลสัทเกรียงไกร	นิรนาศ
ละคู่ลูกหลานว่าง	เรียกร้องผสมกัน

โพธิสตุโต พระจันทรกนิรณมุล เจบสกลษาหัส ทุกขพิบัติเล็ดลง ไหลท่อมองคคือ
 ธาร พิศมวิการป็นตรา ตรึงอุราสุดทณ ครันนณมุลอนง เยาวมาลยธรงโคกิ พ่างเพียงชีวิวาย
 ธบคลายเจบข้า บออาจจะปล้าองคได้ ก็ร่าให้อยู่แล้

๑ คิดถึงคนิฐสร้อย	สุวิมลย
จตายฤจะทน	วิปากด้วย
รอยกำมเพรงลกน	ยงงอาต มานา
หวังดลลลาคม้วย	สู่ชั้นแมนสวรค
๑ ภายหลังมหิเศเรศไ้	วรฐ ภูนา
เทียรทุกขใครจคู่	เมื่อไร
ยินค่านุชดนตรู	ตรองตริะ
ปางเหตุเทศทุกขไ้	หย่างหยิ่งปานเรา

๑ บเหนกแต่ ^{นี้}	นุชธรง
กรรแสงชลนาลง	อาบหน้า
ตัวกู่หอนดำรง	ชนมชีพ คีนนา
สัณล่งคัลไลยฟ้า	พระน้องอย่าหมอง
๑ ค่อยสถิตยจิตรตั้ง	สุทธิผล
ผยองกุศลอำพน	ก่อล้าง
สมภารอนาคตดล	หวังร่วม กันนา
ประสงนุชเสรว้าง	จิตรเข้าฟองญาณ

รำย ๑ **จนทกีนรา** ส่วนนารทกีนรี เหนสวามีมรณาศ เสดจลิลาศเมื่อแมน กำสดสุดแสน
ทวิ นางเร่งตีทรวงข้า พิไรรัสหัดศา เลือดในยนาหลังไหล ใ้อว่าที่ใดพระเคยจรัร เข้าจันทรคิริย
ชมสระศรีกับน้องนารท วันนี้พระบาทนิรา สู้ชั้นฟ้าเสวยสรวรรค องค์เดียวคัลแสดงแล้ว ละเมีย
แก้วนี้ไว้ เมียขอไปเพื่อนองค เสวยสมบัติวงษเทวัน ควรพระผ้นะดลเห็จ ละเมียเดจเดียวดาย
เมียขอวายชีवादอม อยู่จักตรอมผิวเผือด โลहितเดือดวิกกลใหม่ หฤห่อนไกลมาพินาศ จากอาตม์
อุรเรา เคยคั้งเกล้าชวชนม พิรมยชูปากป้อน แบนเนียนอนชวชนม **อนุโกลิ** ปางเราเสวย
สมบัติ เขาเงินรัตนพิมาน นฤไภยพาลนฤทุกข ศุขขารมย์สำราญฤไท **สร้ คนดวรา** ปางเสด็จ
ไปชมสระศรี บัวบาลมีทงกมุท บางพั้งผุดพันชลธาร สัตบันบานจงกลนี แผลงภูฟังวีไชย
ทราบ ร่อนร้องฉาบเกสร ใ้อูระร้อนอกกุ ระอุย้งไฟ เผาหมื่นไหม้แห่งตน ได้พันหนโดยตรา
ฝูงสัตว์คณามีก้อง ปักชีร่อนหาปักษา มฤคาหามฤคิ ตื่นเต้นหนีพระโฉมยง ให้ท้าวเองค์
อนาถา แต่นี้ข้าบาทบร้างเหน พระผู้เป็นสวามี จะเศร้าดีร้าอ้าง วากเว้าวงกลางดง ปางใดจคง
ดุจเก่า จักสร้อยเศร้าจิตรบเสบย ออกกูเอยโอดวันทุกข์ บมีสุขชลอาบหน้า ในทิวาแลกลางคีน
เพลาดื่นเคยสนอมบาท บเคยร้างราชผัวขวัน **ชีวิติ นเสยโย** จประโยชนอันใดมี แก่ชีวีวินาศ
โดยเสด็จราชสู่สรวรรค คัลไลล่งดีกว่าอยู่ นิกรู้จดูชาได้ องคนาฏไทเชื้อสจ ประดิพัทต่อสวามี
ยิ่งสัตรีทุกแดน สี่ทวีปแสนนคร ห่อนหาได้เสมอนางแล

รำย ๑ **ตทา พรหมทตโต** ปางนั้นพญาพรหมทัต ตริะตระบัดภูมิ ปารณนี้กีนร จักม้วย
มรณชีवादม พรหมทัตราชจรัลี ยงกีนรินงคราญ นารฎเยาวมालย์ผาดยน เร่งเลงชนตกใจ
ละจอมไตรศกผัว บินแต่ตัวสุคิริย ดนแดนที่หมายอำไภย บัตรพรหมทัตใจจาก เหนนางนารฎ

บินรา ถึงจอมผาเรียกค้อยค้อย วรรณน้อยเฝ้าพวงงา เชิญน้องมาหาพี่พลัน ผัวอาสัณชีวิตร
แล้วอย่าคิดสงไศรย เชิญมาไปด้วยพี่ จเศกศรีให้เปนยี่ง เปนจอมมิ่งเฉลิมเมือง อยู่จะเคื่อง
รคายอาย กิณรทั้งหลายแลคนธรรพ์ ถานพุกุมภันท์ทุกแดน เทียมดูแคลนเพราะมาย แม่นดี
ร้ายยอ่มแหง เบื้องหน้าจแสงอาทิตย์ เชิญยุรยาตรเมืองแมน ชมสร้อยแสนสงขมว มโหฬาร
ดิเรก พี่จะเศกเทวี เปนมเหสีอุดม ครอบครองกรมฝ่ายใน สมบัติใครๆเลื่อง เปนนางเมือง
นิฤทุกข มีแต่ศุขภิรมยา ยศชยาลักษมี ปิ่นกระษัตริ์ทั้งห้าร้อย เปนสนมน้อยอัคราช เกரியยศ
ชาติยิ่งทำว ทูล่าแดนดิน

๑ นางฟงโหวาทให้	ยิ่งหย่างเพลิงหมื่นไหม้
เพิ่มแค้นทรวงทวิ	
๑ ฟุนไฟโกรธากวี่ว	ดานกระมลภักตรนิว
กล่าวถ้อยสนองไป	
๑ ดูราภูมินทรราช	ด่งฤจากจอาธรรแท้
พิฆาฏผัวภูแล้	จวบสิ้นวายชน
๑ ด้วยศรอาบยาพิศ	ใจทุจริตเสกแล้ง
กลอุบายกล่าวแก้ง	ดั่งนี้เยี่ยไฉน
๑ อุบายกลพ้อมาดมั่น	ฉันใด ก็ดี
เรอบชอบอัธมาไศรย	ท่านด้วย
คนพาลกาจเกรียงไกร	หยามหยาบ
มัวมีดเบญจกามม้วย	หอนพันนรการ
๑ คิดเชษมสุขเบื่อง	ปัจจุบัน
บคิดกำพัวพัน	ก่อไว้
ณรจักผลาญจัน	โลงอาตม์ ไปแฮ
จิรงการกามไหม้	นับด้วยกับกัลป
๑ ศีลห้าพระเจ้าย่อม	บันฑูล
ใครลวงคำมประยุร	ตรัสไว้
ณรจักเปนมูล	เรือนแห่ง ตนนา
นับโกฏิปีไปไหม้	มากหยิ่งอุปมา

๑ พระกนิษฐกอส้าง	สมภาร
เปนพระหวังประจณมาร	พ่ายแพ้
ใจกาจคิดมาผลาญ	นฤชีพ ทำวนา
สูญเสจรบารเมศแล้	ย่งข้าโพธิญาณ
๑ ส่วนตัวภูโสด้าง	บารมี
ตามเสด็จองค์พระศรี	ผ่านเกล้า
สูญเสียสกลชี	พิตรนาศ
ปางตรัสสรรพเพชเจ้า	จักพันสงสาร
๑ โลกียสมบัติให้	เวียรวล
ทุกสิ่งภูคิตยล	เสร็จสิ้น
อย่ากล่าวยุบลกล	จักป่วย การนา
ภูห่อนยินลมลิน	เล่ห์ลั่นคำพาล
๑ วงษกษัตริกล่าวถ้อย	มฤดา
จงเร่งไคลคลาดคลา	สู่หย้าว
เหวี่ยงเยือกกล่าวมูษา	กลฟ้อ เราเลย
กลับสู่ทิศแดนด้าว	แห่งห้องนครตน

๑ กนิรี ฝ่ายอนงค์กนิเรศ ส่นองคำภูเบศล้นคำยา **ปรีภาสน์** หยาบหยามยิ่งนัก ถ้อยสกลศักดิ์เลื่อมกระษัตริ ทำวพรหมทัตตราชา **วจนลาภ** เจริจากล่าวเกลี้ยง ฐก็เลียงวาที่ ดูกรกนิรีวรรณรถ เรียมพิศวาสด้วยโฉม ไซ้ที่จโลมภุสสาย ไททองหลายฤจร่วม ชาติสมสม สวาส ด้วยชาติเดียวรณ ไทภูบาลห่อนเสนหา เชื้อวงษามหาหงษ ห่อนสมพงษ์หากัน มฤคีนันสมมฤดา มนุษษาสมมนุษย์วิไลย ตัวเราใช้ตระกูลเพท ไทธิเบศครอบครอง มนุษนองเนื่อง สี่มา ฤคควรสมรศษากับนาง หากเรียมวางมาไกล จรไนไพรคิดต่วน ใครรู้จักควนละอายองค เพื่อสมพงษ์เดียวรณ ไทภูบาลส่นองวาจา จึ่งลิลาลคลาแคล้ว บ่ายเบื่องรักตรพระแก้ว แสดงเข้าพนันศถาน

๑ ตระบัดนางนารูรื่อง	แข่งชักسابานก้อง
ตัดก้อนเย้ยหยัน	
๑ คนบาปอาธรรมแท้	ประมาทหลงไหลแล้
มีดคลุ้มทงสกล	
๑ บุรุษบุรุษวาจาย	ไปตามวิไลยดันด้าว
โดยหวังนครอะคร้าว	รีบร้อนจงไป
๑ โมหพิษฐิบุรู้	อนิจจัง
พฤติผิดบคิดหลัง	อุบัติต้อง
เกิดไภยมรณง	พินาศ
อันตรายสรรพส้อง	จวบสิ้น ชนมา
๑ ถึงนครอย่าได้	ทันเหน
ลูกรักษหญิงชายเปน	ชาติเชื้อ
สนมเคยพิรมย์เยน	สมสู่
อย่าทันทร่วมรสเรื้อ	ชีพม้วยประไลยลง

ราชา จึงทำวกรูพรหมทัต ลิลาดัดดันไพร่เขียว บัดเดียวรเสด็จไคล ถึงที่ไว้ธัศวา
 ราชาชั้นภาชี เสด็จขับขี่แผ่นผาด อัสวราชไปบนาน พบพลทหารเกลื่อนกลาด เสวยยุรยาตรบช้า
 ด้วยเสนามนตรี **ปาวีสี** ละถึงบุรีรมยา ราชาชั้นมนเทียร บาบกำตามเปียรภูธร เกิดอุบัตีร้อน
 หฤไทย เกร็งไนยสกลองค์ บออาจจะดำรงคกาย เพราะว่าร้ายกาจพาพา มักมฤดาพิษฐิ
 บดำหิระละอายบาป ละแกลมก่อกำมหนา **ชีวิตกเขย** ถึงมรณาพินาศ ม้วยชีวาตนั้นแล

๑ **ปริจฉาริกา** ดัพนั้นกินรีนารู ยลพรหมทัตราชคคลา นางลิลาจากคิริย ยงศก
 ภูมิก็ลาญ จิตรแดดาลันทต ธร่งกำสดโคกสัลย์ ทุกxonันตวิปาก ไหยนวนยาก้องร่า
หทัยสลด ดูจใครซ้ายงศร รานรอนถูกอุรา ก็อุประมาดงั้น จวายชีวันสนององค ดำรงกาย
 ไว้มิได้ ก็ร่าไรอยู่แล

๑ เคยผทมแท่นรัตน	บันจง
อรอลงกฏอิงค์	ทุกคร้ง
ดั่งฤาพระนอนลง	เหนื่อภาพ ทุลี
มาละอาตมสังขารตั้ง	ต่อตั้งเมืองแมร

๑ พระเคยปลงชีพเปลื้อง	จิตรดล
เมื่อยอยู่พระบยล	คิดบ้าง
เมื่อยหวังบาทยุค	จรสติดย ด้วยรา
เชิญพระผันแอบข้าง	โอบน้องไปสนอง
๑ ขอเชิญเทพทั่ว	แดนดิน
สถิตยพฤษชาสินธุ	เถื่อนถ้ำ
องคอากาศเทวินทร์	โกสิด กิติ
เชิญช่วยกินรปล้ำ	ปลุกขึ้นคงชนม์
๑ พระกินรธำรงโพธิ	เพิ่มภู
บารเมตรบริบูรณ์	เพริดแพร้ว
ตรัสเปนพุทธางกูร	สามโลกย โปรดนา
หวังตรัสธรรมโมดแผ้ว	สัตว์พันมือมาร
๑ ขอเชิญมาช่วยกู้	พระรา
คืนชีพจากมรณา	ท่านให้
จอมบุญยิ่งไตรตรา	สนองอาตม ไปเอย
ปางธรรมาโพธิใช้	จักส่องสาธุการ

ว่า ๑ เทวสัมาโย ฝ่ายผู้เทพทุกสถาน สดับสารกนิรี หมูปักษิณีฤๅนาศ ปักษชาติตี้น
 ตน กิณเวียนนวนร้อง พฤษเทพซ้องกันแสง กระมลแห่งทวยองค์ ครันท์ศนธรงดำระการ
 เดือดดลมารใจระลี ธวัชมีกรรุธนา จึงมธุรสประกาศ ปาวเทวราชพะเพรียก ตโกณภูเรียกกัน
 ก้อง สนั่นท้องพนาทวา พฤษเทพาบัปตง ยังสัททงหลายถึงภูเมศ ฝ่ายเทพเวทขึ้นภูมา
 เสี่ยงสหัสสาอลวล สนั่นดลดาวดิงษ์ **ต สุตวา** ยินทราบถึงวชรินทร์ อันเปนปิ่นเทวราช
 จอมเมืองมาศตริงสุวรรณ รัศมีฉายฉ้นเรืองรุ่ง พระยศฟุ้งวรบาท เสดจเห็นอาศนบันลังรัตน
 โอพาศัชวกร ธรงอาพรพรายพิจิตร ทิพวงสิทพรายพรวณ เนาวไชยันส่วยสวดี พิมานรัตนรูจี
 ไพเชียรศรีทิพาภรณ์ สาวอัษรสุวรรณคัคัง สุชาดานงเปนปิ่น หมูปะพินเคียมคัล ตระบัด
 บันธได้ฟัง โภฬาลงงทั่วโลกย ธกัวยโคธจรรย รำพึงฉันทเหนเสจร ไทจึงเสดจลงมา จากชั้น
 ฟ้าไตรตริงษ์ เสดจดลถึงหิมเวศ **พราหมณเวส** ธแปรเพศเปนพราหมณ พฤษตามากอปพรด
 ธรงทศสงวาวรรณ เจิมจุลจันทคันทา เเดินดัดลัดมาค้อย ดลที่นางสร้อยนารถไทกนิรี อยู่มา

๑ ถึงถามโดยอรรถนี้	เหตุใดนุชจขี้
บอกแจ้งอาการ เราเรา	
๑ นางบอกโดยสัตยซึ่ง	สวามี
พินาศเหนือปัตพี	อยู่ชั้น
พรหมทัตจิตรกระลี	หยามหยาบ
ลอบลัดดัดดิ่งดั้น	ฆ่าทำวมลายชนม์
๑ สหัสไนยปางสดับถ้อย	กินร
ธผู้รงเดชขจร	จักป๋อง
กันไผยซึ่งถึงมรณ	วายชีพ
โพธิสัตว์อันต้อง	สารทซึ่งศรมลาญ
๑ จึ่งองค์บรมเศไ้	อินทรา
บุญท่านปางเพรงปรา	กฎก่อ่ง
บันดาลทิพชลธารา	สงโรด ลงแฮ
ตกจากอากาศต้อง	กินรนั้นชุ่มมอด
๑ เดชจตรัสโพธิได้	ประจณมาร
ต้องทิพสุธธาร	ก็พื้น
แน่นื่อนวลองคปาน	เทเวศ
ดุจอินทรตื่นขึ้น	จากไสยาตรเนา
๑ จึ่งมีพจนารถถ้อย	ปราไศรอย
ตูหลากหญไ้ไทใน	ตรัสด้วย
อนงค์ว่าเหตุใด	นุชพี
สิวายชนม์ชีพม้วย	ชาติแล้วไฉนคืน
๑ นางฟังสวาติพ้อง	วัจนา
ชมชื่นพิรมยา	จึ่งแจ้ง
อรรถตอบพระสวา	มิตรมิ่ง
ปางพรหมทัตธเกล้ง	ลอบล้างจอมธรรม

๑ กลับประโลมจักแสง	มาผจญ
เข็ร่อนถึงคิริยบน	ตัดภ้อ
พรหมทัตเร่งคลาดล	จากที่
เมียร่าเทพชั้นซ้อ	ช่วยให้คงชนม์
๑ ครวญถึงทราบท่านท้าว	อาจารย์
เดินเดาะพอมापาน	พบนี้
เข็บบอกยุบลกาล	วอนว่า
ช่วยพระคีนยงที่	ควรได้กรุณา
๑ มินานฝนเซงสู้	เปนฝอย
ไสรดสรองคปรายปรอย	ประถ้ว
สกลองค์นารถค้อย	นฤชีพ
เดชโบกขรโปรยกล้ว	จึงพินสกลองค

รำย ๑ **โพธิสัตว์** พระโพธิสัตว์ผู้ตรัสรู้ ถอนใจภักถรรแสงคร่ำ ครวนรำรักษอนงค มีคุณองคอะเนก จเปรียบเจกดินดอน ด่งชาครชลไหล อิกเมรุไกรแมนเมือง จภาเลื่องสาม แผ่นภพ ภาที่มีหลบนางคราญ ที่วายปรานจากพงษ เดชองคเมหะ จึงพบบริบทิพฤตมา พลันท่านมาได้โปรด ประสาทรโสดชีวร ซึ่งอาสัณให้คีนคง เพราะบุญองคจอมสวาทิ เยาวราชนงราม มีความสัจซื่อตรง จึงพบพงษพฤตมา หนึ่งบุญข้าพรงอำพน เคยมาดลค้ำชู แต่ปางบูรพสมลั้ง บุปเพนิวาษว้าง ต่อดั่งพุทธรูม

๑ พรหมพฤตมาท่านไท้	ขอบคุณของท่านได้
ชีพให้เราคีน	
๑ ปางเราเสจรแก่บารมี	เราจักลีลาโปรดเที่ยงแท้
เพราะคุณอยู่เราแล้	จักให้ถึงผล แลนา
๑ ดัพนันบรมเมศไ้	โกสิด
แปรเพศจากปโรหิต	เพื่อแจ้ง
บดินเปนเทพนิมิต	เทวราช
เปนพฤตมาตแก่ลั้ง	ยอบยัวแปลงองค์

ร้อย ๑ **สกุณเวส** คือนโปนองค์อำมรินทร์ ธรณฐาประเสริฐ พาหุรัตนเลิศชวาว

มงกุฎกนกนธาสถิงแก้ว พรายแพรวเพริดพริ้งสุวรรณ สังวาลพรรณอาภร เนาวรัตนบวรเกียร
เลื่อมไพโรนุวรรณรัศมี สว่างศรีจับทั่วป่า แคว้นพนาเวศดงดร อมรินทร์เทวราช จึ่งพจนาทปรา
ไศรย สุรไทสองเสน่หา ดุราภินรรณรถ ผู้วราชาติปรากฏ เกียรติยศตระกูลวงษ์ เรานัธรงนาเมศ
สหัสเนตรบวร ทรงอนุชรรประสงผล ประโยชนตนอนาคต จึ่งจากที่พระราชา เพื่อจะมาโปรดปราน
ท่านผู้วายชีวิตร ด้วยศรสิทธิราวี กาลบัดนี้ก็คงคั่น ชีวามยยืนสมศรี จงแสงบารมีก่อเกื้อ
สุจริตเพื่อจรรยา ศิลเมตาพรหมจรรย โดยสัจธรรมเพิ่มพูน สมภารอดุลอดิเรก โพธิพิเศกพิศาล
มิข้ามินานกาลเท่าใด ท่านจักได้โพธิญาณ อนาคตกาลเที่ยงแท้ บันลู่แก่สรรพเพชญ
ตรัสธรรมเสด็จโปรดสัตว์ นิกรวัดหมู่มนุษย์ เทพบริสุทธিবรพัสตย โสมนัสสะถาวร บ่อนอนอย่ามี
ทุกข์ไภยา โรคอาอย่าได้แผ้วพาน จงสำราญศุขขารมย โลเกียชมสมบัติ พัพพิทเสวยสรวรรย
อันมหันตโอฬาลาน อนาคตกาลประโยชน หวังวรโพธิสมภาร มินานจะตรัสพุททางกุล
ได้โปรดประยูรเวไนยแล

๑ เสرجสารวาจาแล้ว	ถวายพรพระแก้ว
นารถทั้งสององค์	
๑ จึ่งองค์สหเนตรท้าว	ก็เสด็จกลับสู่ดาว
แห่งห้องแม่น้สุวรรณค	
๑ ปางนั้นกษัตริย์จรร	จากไพโรนุวรรณระเวศ
ห้องหิมพรัตน์ใสส่อง	สืบสร้างบารมี
๑ สถิตยภูมิเทพไทย	พิมล
ทิพพิมานอำพน	เพริดแพรว
อำแพรวดงพงรงกล	ดิเรก ยิ่งนา
ภูสวัสดิพัทแผ้ว	เพิ่มพูนไพโรนุลย์
๑ เมตาปรภาคยล้ำ	สุทธผล
จิตรประติพัททุกศล	ก่อเกื้อ
พรหมจรรยพฤทธิอำพล	พูลเพิ่ม
หวังโพธิสมภารเชื้อ	หน่วงหมั่นโพธิญาณ

๑ ทรงเพียรภาพจวบสิ้น	ชีวี
สมาธิปติพิທີ	ยิ่งแท้
นิฤๅชีพสมศรี	ดุสิตะ
เสวยสุขสรวรแล้ว	สวดีพริ้งเพราพรรณ
๑ อันว่าสรรพเพชฌุเจ้า	จอมธรรม
ชักอติตยนิทานทัน	ล่องพัน
มาแสดงแก่นรสรรพ	เทเวศ
กับพระชนกาลัน	เล็ดแล้วสนององค์
๑ ดูก่อรอบพิตรเจ้า	ผู้ปรา กวินา
อันว่าวรภิมภา	นารฏนี้
มีคุณแก่ตถา	คตยิ่ง ยวดแฮ
อะเนคปางเพรงก็	ก่อนหยิ่งคณนา
๑ ดับนั้นพระตรัสแจ้ง	บรมรถ
โดยสุขุมละเอียดยรรถ	แจ่มแจ้ว
คำภีระพาพัญญูนิติ	ไพโรจะห์ นักนา
ยงงหมู่บรรพสัศยแผ้ว	ผ่องได้มรรคญาณ
๑ สมเด็จสุโทณได้	สดับธรรม
ขึ้นชมพิรมหิฤหรรษ	จบเหื่อง
ทรงพระญาติพงษ์พัน	อุปราโมช
พระพิมภาก็เปลื้อง	โคกเศรำถึงผล
๑ ปางจบธรรมเมศแล้ว	พทราง ภูรนา
นำอะติตยวราง	ก่อนก็
นามประยูรพระปาง	เปนกิน เรศนา
ชุมชาติประมวนชี	ตรัสแจ้งวิถาร
๑ อันองค์อริราชผู้	พาลา
พรหมทัตโดยสมยา	ชีพม้วย
คือเทวทัตเถรา	ในชาติ นี่แฮ
โลहितุบาททำด้วย	ตกได้อะวิจิ

๑ อัมรินทร์ได้ช่วย	พระกนิร
คืนชีพสถาพร	อยู่ใช้
คือองค์พระบวร	อนุรุธ
เพราะกุศลธมไว้	เสรจล้าอรหันต์
๑ อันอนงค์กนิศเรื่อง	นฤมล
ก่อกิจวิศุภผล	ก่อนนี้
คือองค์ภักตรพิมล	ยโส ฐเรศนา
มาตุราหุลวรี	หน่อเนื้อพุทธวงษ์
๑ สมเด็จพระกนิรเจ้า	พุทธางกูร
บารมีพระกัฬ	เพิ่มสร้าง
สี่อะสงไขยบริบูรณ์	แสนกลป
ปัญจบริจากท่อนห้วง	แว่นจรัญญา
๑ คือองค์ตถาคตนี้	ธรรมาณ
เป็นใหญ่กว่าพรหมสถาน	ทุกขท้าม
มาประจลพลมาร	ดรายเดช
ฤๅสัถยอนงเนื่องข้าม	โสมห้องสงสาร
๑ โปรดนิกรเทวถ้ว	สบสไมย
อวยสุขสถาวรไพโร	เพริดแพรว
ดลนิกรโดยไยย	ธรรมเมศ
ยงงปัทมโคเมืองแก้ว	สู่ห้องนิฤพาน
๑ จันทกนิรเทพเบื้อง	นิทาน
ประเสริฐในอรรดสาร	ยิ่งล้ำ
สมเด็จพระศาสดาจารย์	ภิรภาพ ไฉนา
จบบทโดยหนต้น	ยุติเบื้องอวสสาร
๑ เสรีพุทธจักรราชหล้าง	สองพัน
สองร้อยปีสิบเจดสัน	เสศเหล่า
สิบเดือนสิบหกวัน	ศุขปักข
ศุกระวาระคณะคุณมาศเข้า	นาคพื้นขบปี

๑ มหาราชรู้	ยงเยาว
ฉลองเรื่องลิลิตเกลา	สืบไว้
จันทกีนรปางเนา	โพธิสัตว์
หวังทราบนรชนได้	สืบส้างมัตการ
๑ เดชผลอาตมได้	ฉลองอรรถ
โดยพระบรรพตรัส	ลวงแล้ว
สถิตสถินประติพัท	ปราโมช
นฤโรคนฤโกยแผ้ว	ผ่องพันสกลกาย
๑ จงผลอวยอาตมให้	เสร็จสนอง
เปนปัจจัยอำพลมอง	โพธิแผ้ว
สมการจักชอปอง	โปรดโลกย
ทรงพุทธาพวยแพ้ว	ตรัสรู้ทางธรรม

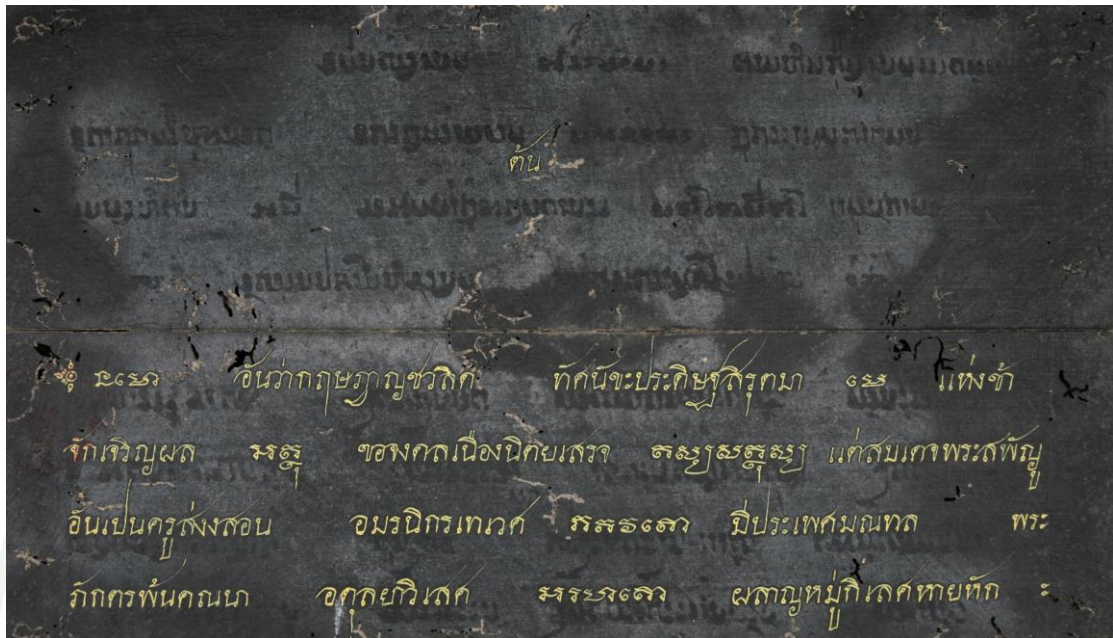
- จบ -

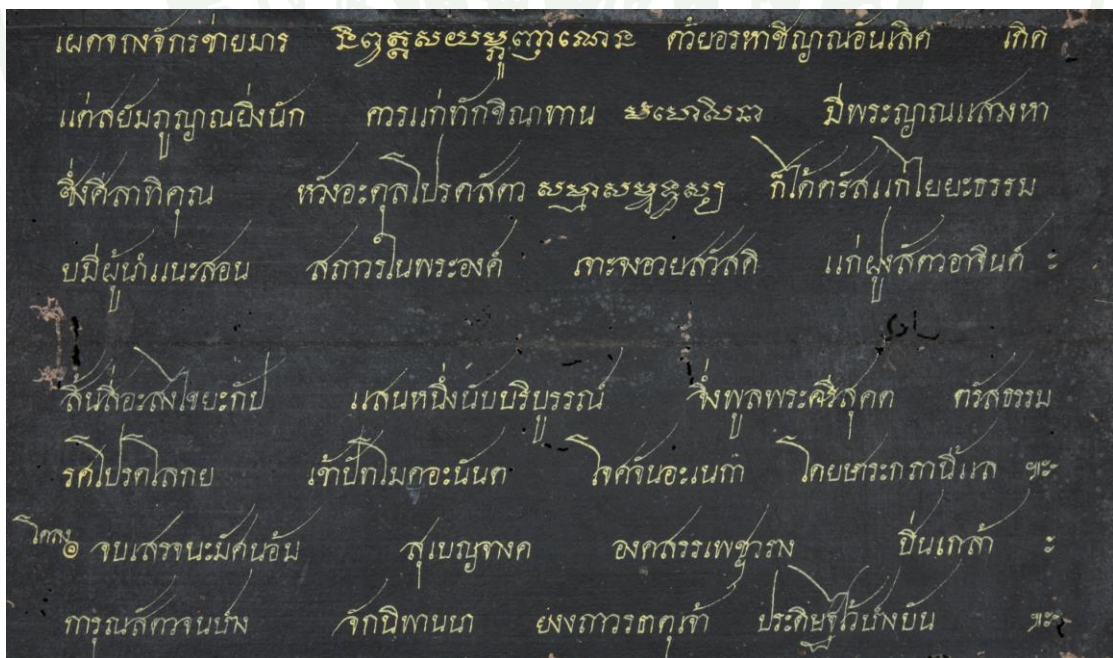
ภาคผนวก ข
ต้นฉบับเอกสารตัวเขียนเรื่องลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31

หน้าต้น

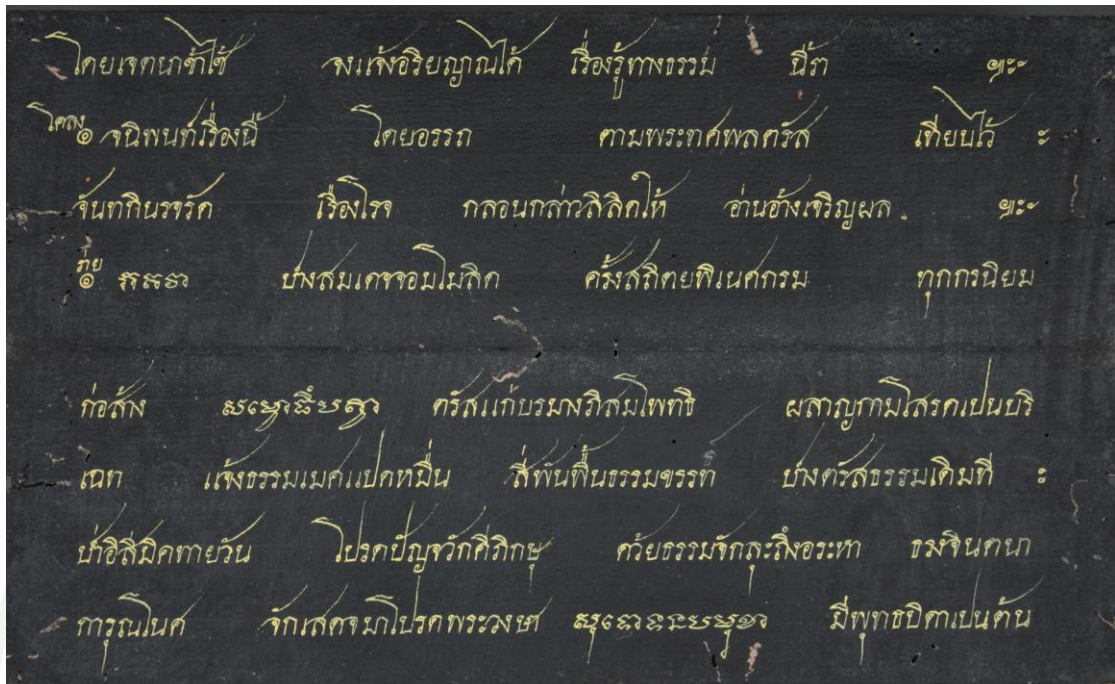
หน้า 1, 2

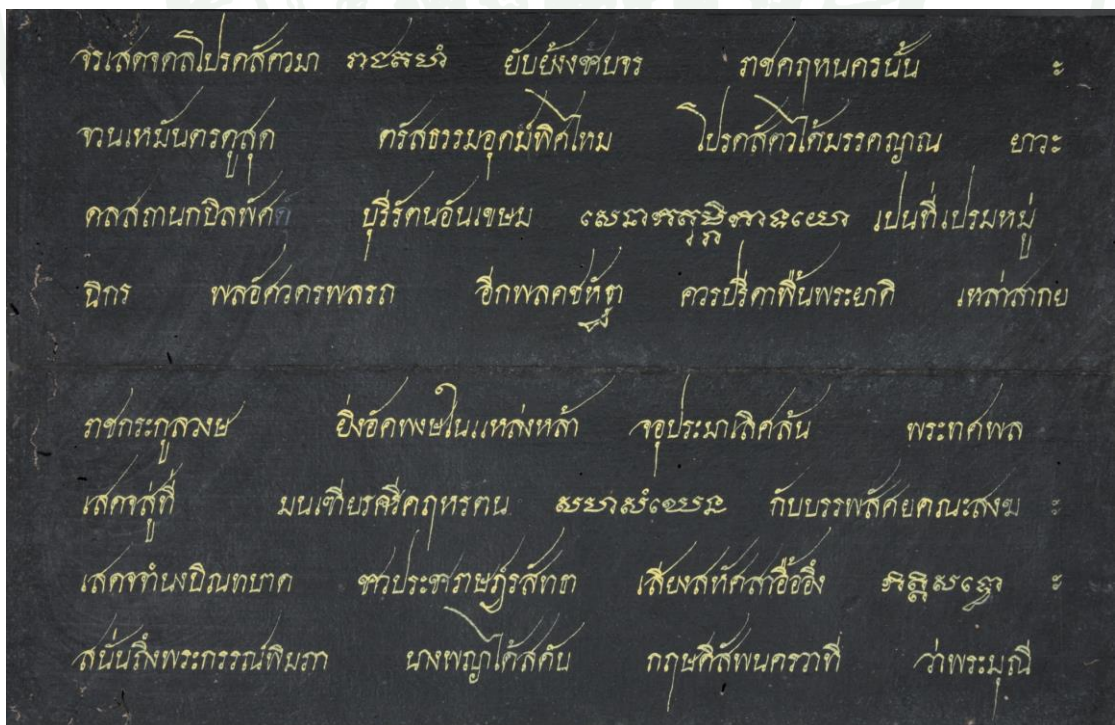
หน้า 3, 4

หน้า 9, 10

หน้า 11, 12

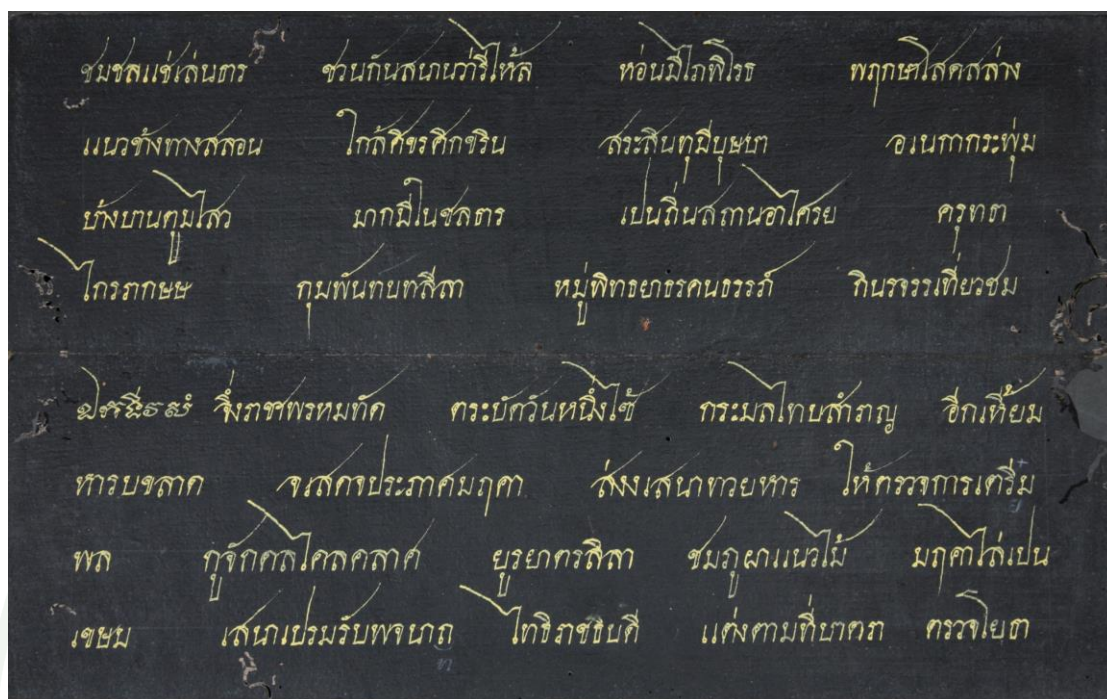
หน้า 13, 14

เสกจากลัภ รัปอินทิมาภยกร อธิษฐาน ก็แย้มบรรชร์ถึงทศน ทศน
 นารวธากล ฟังเรียนกทุกฤกษ์ พื่อพวงรักกรพระปิต คือมาภย
 เกิกเกลา เบื้องหน้าเจ้าครหา ว่ามากนี้สามารถ เป็นพวกพลหินนาคี :
 ทวักประกายไรร้อย เกิกมาพลอยเสียคักกิ มิไกรรักปิต พื่ออย่า
 อย่าน้อย ใ้ว่ามากกไม่บอก พมออกไปตามบรรร ครมพระภรรมาภ
 ทมนี้พระภรรมาภแม่ พื่อพวงพวงเพ็ชร์ หอมมิธกองค์นั้น พระภรร
 คุรินทวันเพ เบื้องปลั่งปลั่งภัก อากคิธมกเมฆ บริณทมกลก
 แล้วล่อง อธิษฐานสวฤทธิธนาสวฤทธิธนา พระวิมลภาวสองหมื่นวิยนพ :

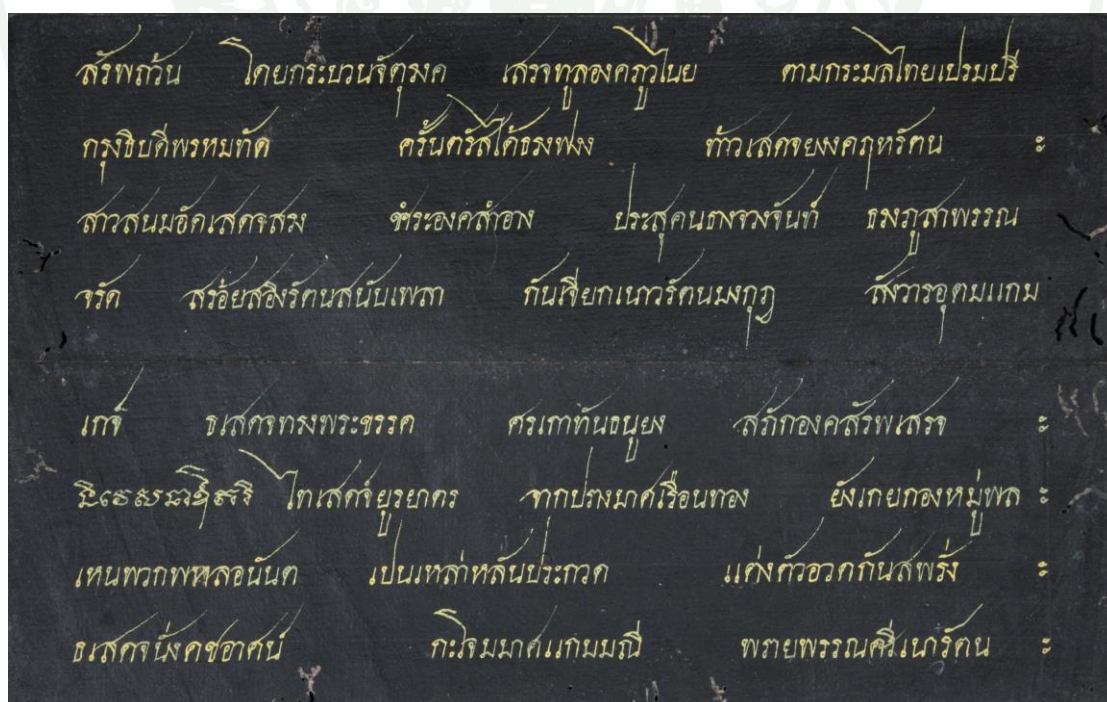
หน้า 15, 16

๑. เสกอ้อมองค์เป็นบริวาร ทวักพรพรพดง ทวักพรพรพรพร วิธาควิธาค
 กกล เสกโดยกลวิธ นกักรวิธวิธวิธ วิธกวิธวิธวิธ สุริยสุริยสุริย :
 เสกวิธวิธวิธวิธ ทวักพรพรพรพร อากคิธมกเมฆ ราชบุตร
 ทำเลียบขณปี อธิษฐานสวฤทธิธนาสวฤทธิธนา เสกด้วยบาทกรกถ
 เสกพรพรพรพรพร ประดิษฐานอากคิธ ทวักพรพรพรพร :
 อย่าน้อยพรพรพรพร เสกพรพรพรพรพร อากคิธมกเมฆ ส่วน
 แดงถาย พงท่นทรายครบองค์ อธิษฐานสวฤทธิธนาสวฤทธิธนา เทษท่นไปกร
 ฟังเสกพรพรพรพรพร ประดิษฐานอากคิธ อากคิธมกเมฆ ราชบุตร :

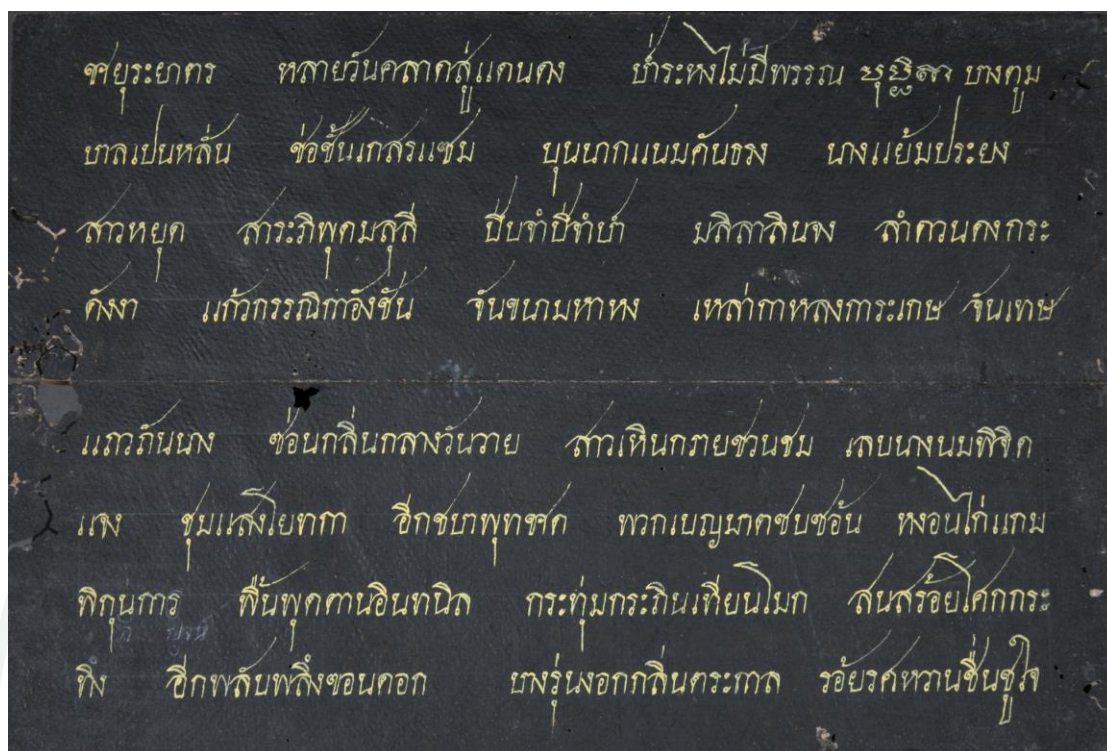
หน้า 29, 30

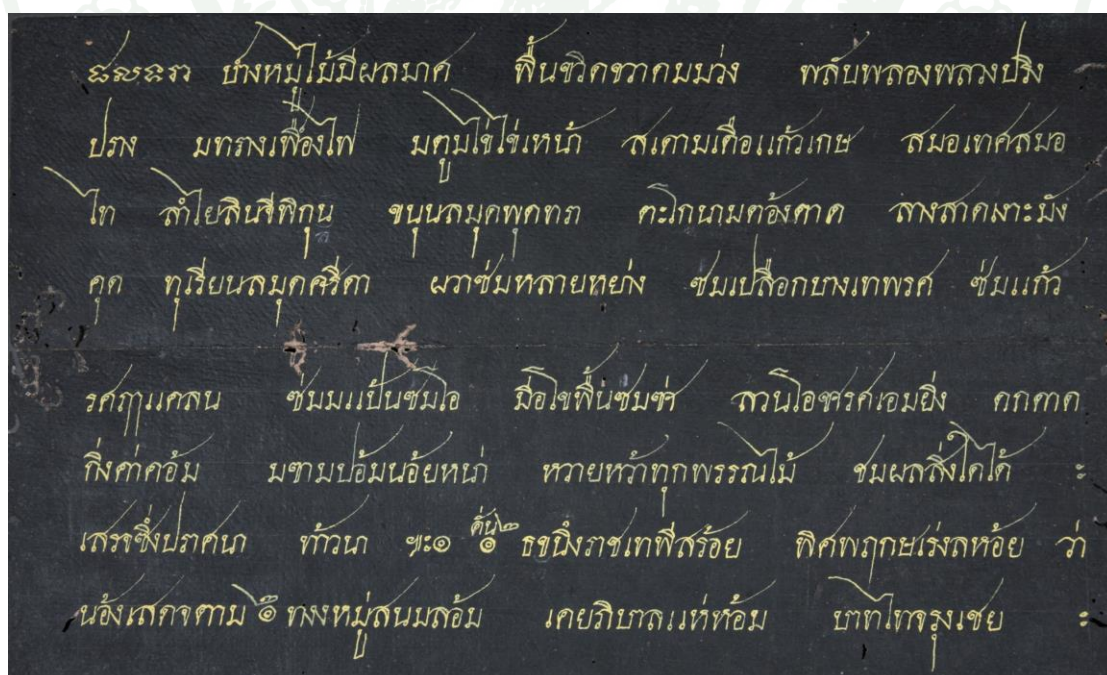
หน้า 31, 32

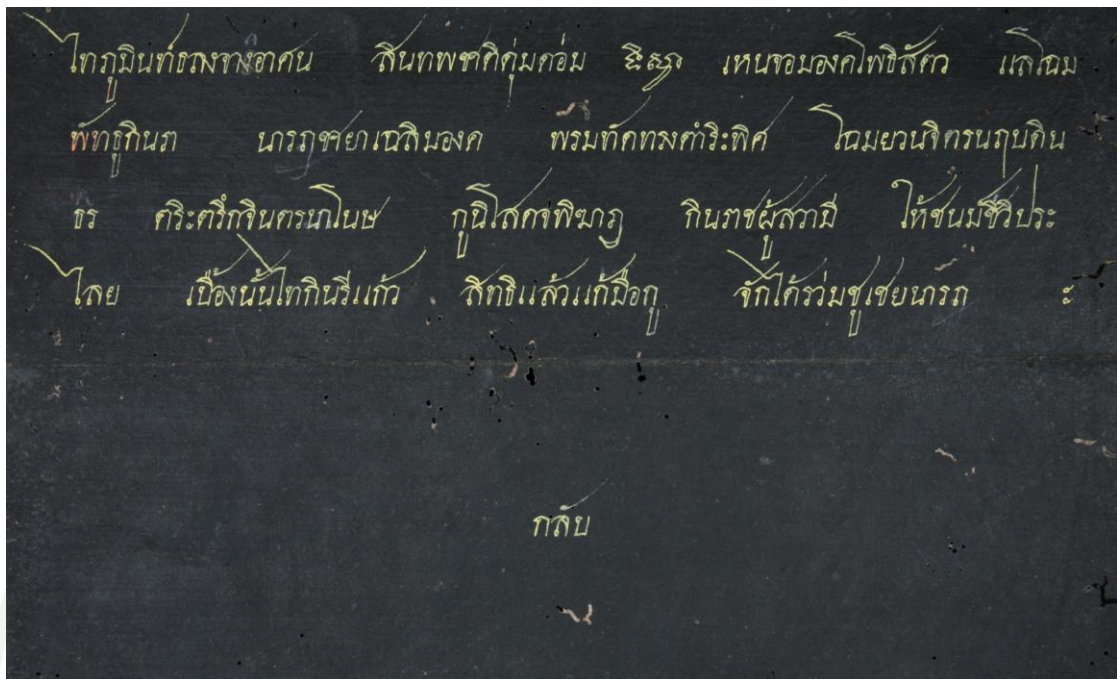
หน้า 37, 38

หน้า 39, 40

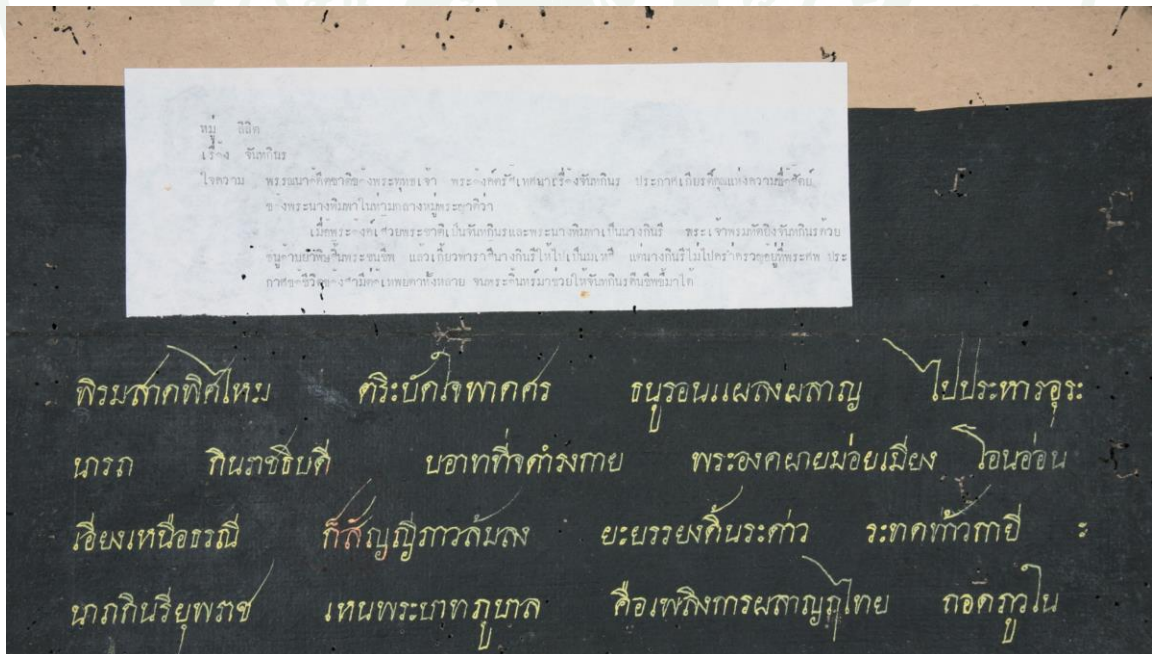

หน้า 53, 54

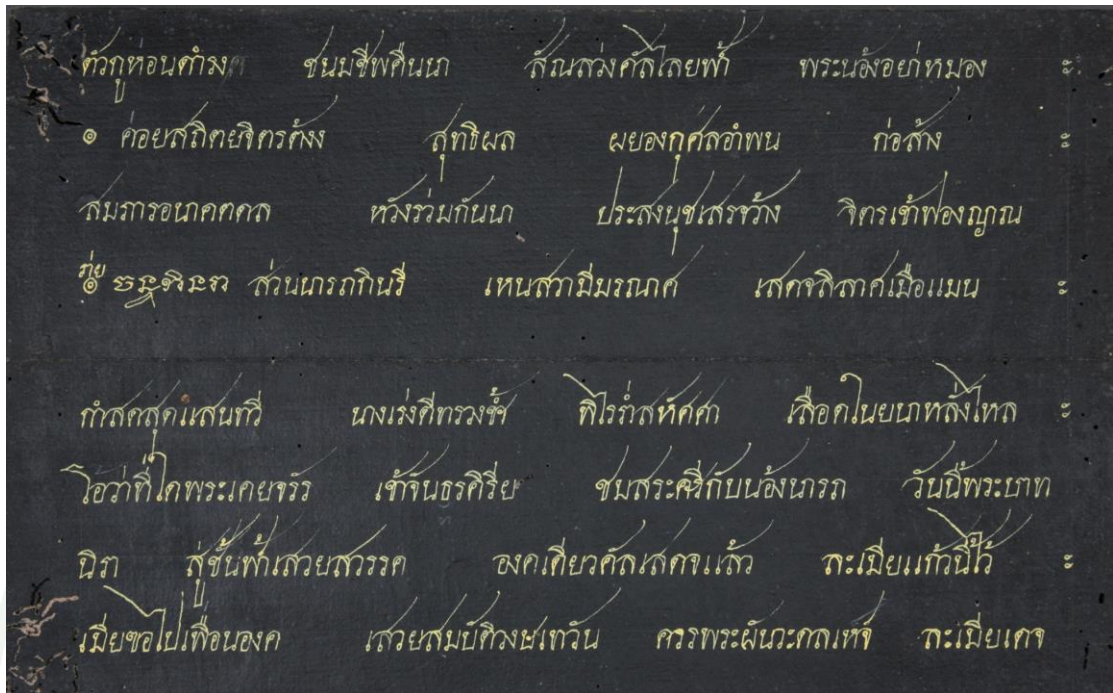

หน้าปลาย

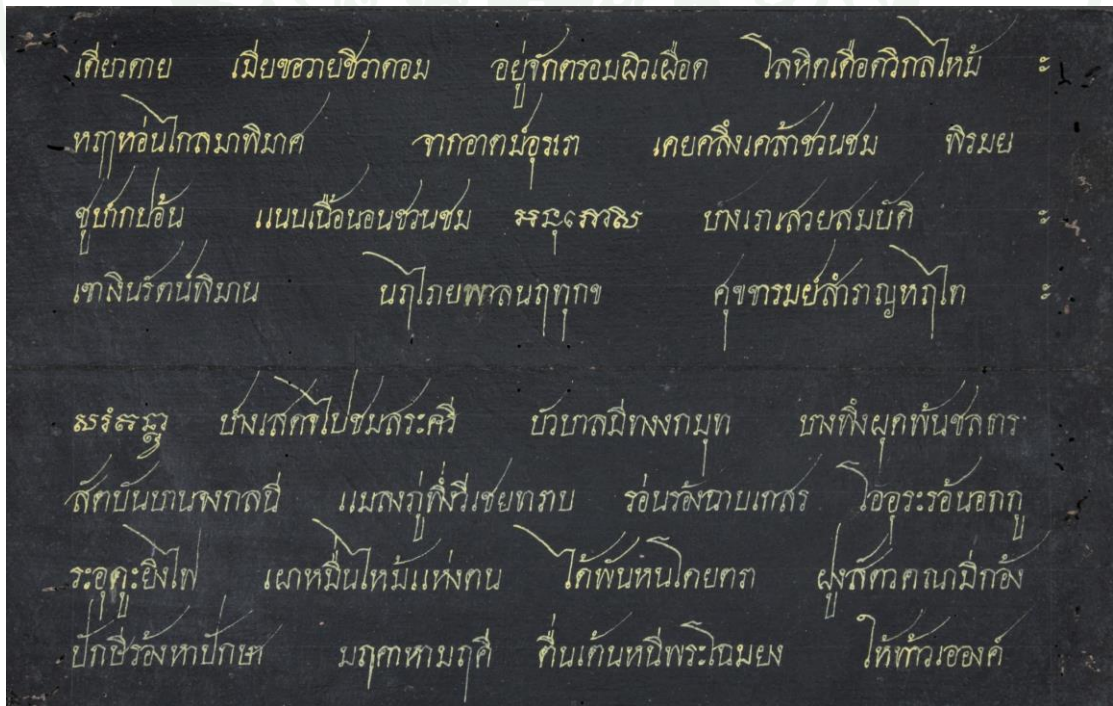
หน้า 1

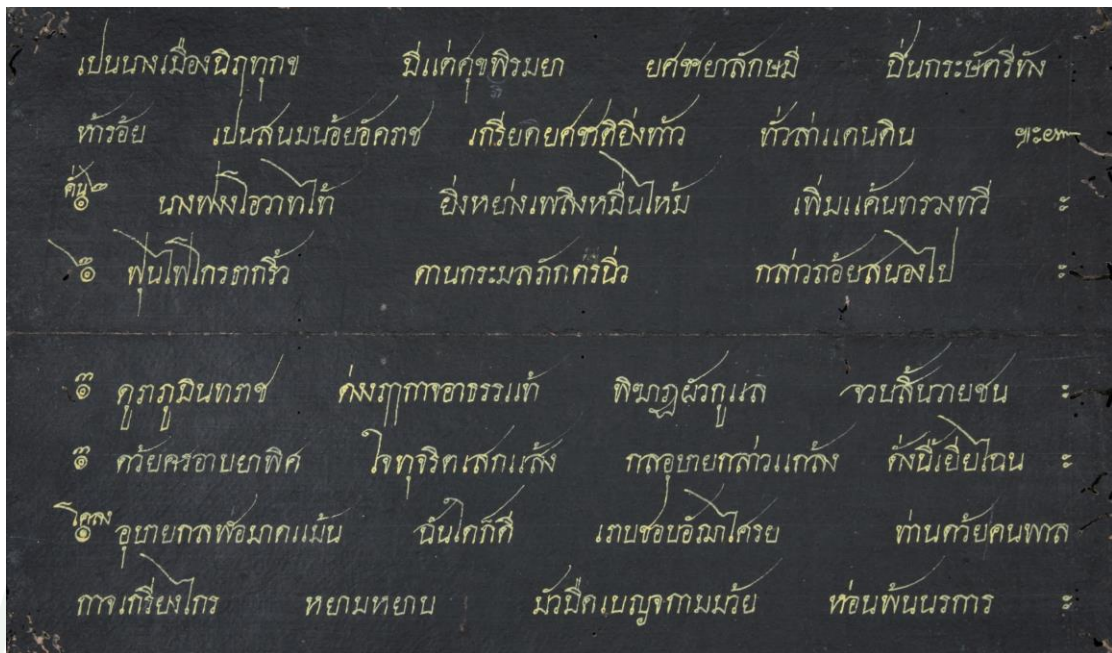
หน้า 6, 7

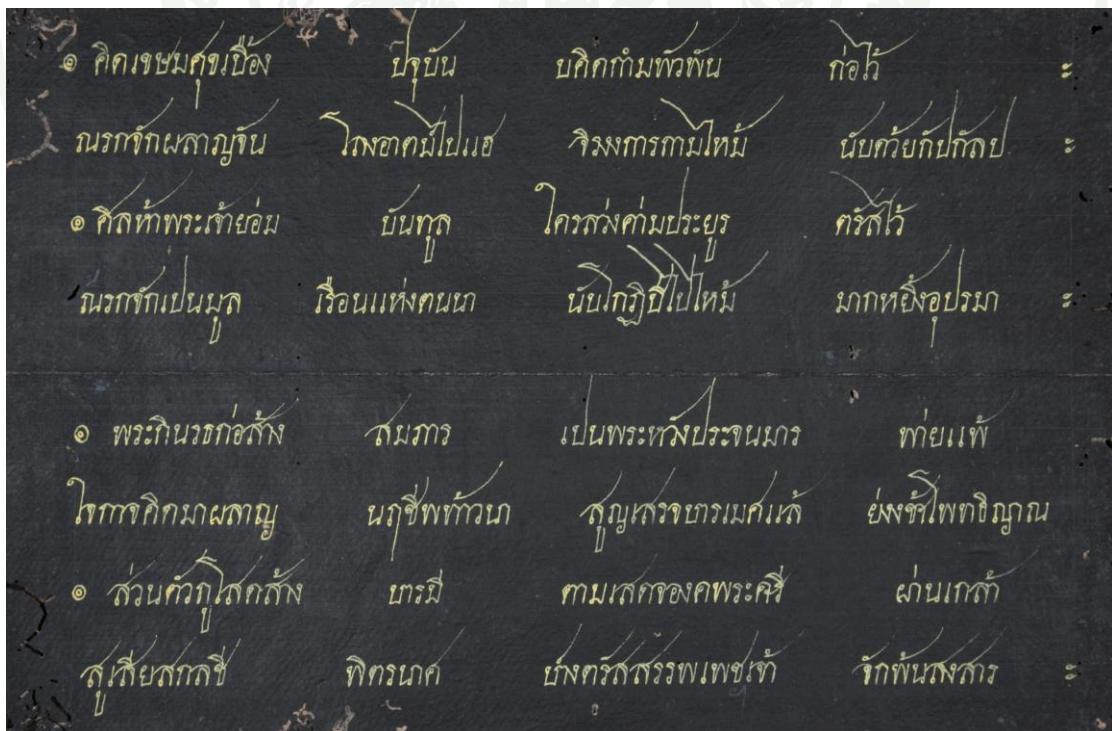
หน้า 8, 9

หน้า 14, 15

หน้า 16, 17

หน้า 18, 19

๑ โลกียสมบัติให้ ใญ่บรรล ทุกลึงกุกียล เถรวลัน
 อย่ำกต่ายบถกล ใญ่บัยการนา ภูทอนอินถมลิ้น ด้ห้ถำนคำพด
 ๑ ฤษภษักรกถ่ำวอัย มฤดา พมวโคตคตคตคต ด้ทอัย ะ
 เทยเฮียกถ่ำมูเฮ กถ่ำอวภเวย กลับด้ทักคณคณ ด้ทอัยนกรณ ะ
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค

หน้า 20, 21

๑ โลกียสมบัติให้ ใญ่บรรล ทุกลึงกุกียล เถรวลัน
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค
 ๑ ฐิฐิ ด้ยอนคณินรค ด้นงคณคณคณคณ ะฐิฐิ ด้ยอนคณินรค

หน้า 30, 31

นาทิ ฤทธมณีอาคณันนังรัตน โอพาศัชฌาการ ธมฺมอำพรพทยพิพิธ
 ติพรมลิตพทยพวรรณ เณรโชนนกรณยลลิต ติมนรคณรึ โทเชียรศรี
 ติพรรณ ภาวอณรณรรคกับคัง ฤทธกณนงเปนขึ้น หม่อมเทพินเคียมคิล
 กระบับนักรได้พอง โภทท์หลงทักโลกย ธิวิโยคอัครวย รำพึงฉันทเทศ
 เสรา ไทพื้เสกพณมา ทากขึ้นพิไกรกริมะ เสกคณนังทิมวด :
 ไตรบุรณารธธัม ธิเบรเพคเปนพรมณ พฤทณนามกอบพรก ธมฺมคณน
 ภาววรรณ ติมนรคณนท ติมนคณนคณนค้อย คณนคณนคณน
 เณรคณนคณนคณน อยู่มา ๑๖

หน้า 32, 33

๑๖ ถึงภณนิกขอรณนั เทกโคณนคณนคณน บอกรณนคณนคณน เณร :
 ๑๗ ๑๘ ๑๙ ๒๐ ๒๑ ๒๒ ๒๓ ๒๔ ๒๕ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑ ๓๒ ๓๓ ๓๔ ๓๕ ๓๖ ๓๗ ๓๘ ๓๙ ๔๐ ๔๑ ๔๒ ๔๓ ๔๔ ๔๕ ๔๖ ๔๗ ๔๘ ๔๙ ๕๐ ๕๑ ๕๒ ๕๓ ๕๔ ๕๕ ๕๖ ๕๗ ๕๘ ๕๙ ๖๐ ๖๑ ๖๒ ๖๓ ๖๔ ๖๕ ๖๖ ๖๗ ๖๘ ๖๙ ๗๐ ๗๑ ๗๒ ๗๓ ๗๔ ๗๕ ๗๖ ๗๗ ๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒ ๘๓ ๘๔ ๘๕ ๘๖ ๘๗ ๘๘ ๘๙ ๙๐ ๙๑ ๙๒ ๙๓ ๙๔ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘ ๙๙ ๑๐๐

หน้า 34, 35

แม่เนื้อนวลทองคำ	เทวด	ศุภินทรทนต์จีน	ทกโสยครณา	ะ
๐ ฟังมีพจนารถอ้อย	ปถไครย	กุหลากทกไทโน	ครัดท่วย	ะ
อนงควาเทกโก	นุชที่	สัวยานมจีพมวีย	ทกเฝ้าไณคีน	ะ
๐ นงพองลวกิพรอ	วณ	จมจีนพิรมยา	ฟังเพ	

ขรรคอบพระสกา	มิกรมิง	บ่งพรมทักกรแกลิ่ง	ถอนถั่งจอมขรรค	
๐ กัดบประโคมจักแก	มาณญ	เจือร่อนถึงศิรียบน	ทักทอ	
พรมทักเร่งศตาค	ทกที่	เมียร่ำเทพจีนฉื่อ	ช่วยให้คงชนม	
๐ ควมญึงทวบท่านท้าว	อาจารย	เก็นเกาะพอมาทน	พบนี้	ะ

หน้า 36, 37

เจือบอญนากก	อวนว่า	ช่วยพระเฝ้ายงที่	ครวไคกรรณ	ะ
๐ มิณณฝนเชก	เป็นฝอย	โสรกกลองคปายบรอย	ประเท	
ถกถองคณารคอ้อย	นุชที่	เกชโงกจิปรอยกั่ว	ฟังพื้นถกถองค	ะ
๐ เภาธิสสร	พระโพธิสัตว์รู้ตนัก	ถอนใจรักกรรแสงคว	ควรวนว่า	

ภักษอนค	มิคุณของกะเนก	จเปรียบเนกดินดอน	ท่งษตรชดโหด	
อิกเมรุโกระแมนเมือง	จกเลื่องแผ่นพบ	ภามีหลบนางคณ		ะ
ที่ว้ายปภนจากพณ	เกชองคมเทษ	ฟังพบธิยทีพฤณ	พถันท่นม	
ไคไปรก	ประภากรโตกชีวร	ฟังอากันไคคีนค	เพระบุญของคจอมลวกิ	

หน้า 42, 43

คิลเมศพรหมจรรย โภยธรรวมเพิ่มพล สัมภากุศลอุทเทก โพธิธิเคก
 ทิศาณ ธิชัยนิทานกตเทโก ท่านักโกโพธิญาณ อนาคตกตเทียงแก่
 บันละแก่ธรรเพช ทรธรรวมเสวไปรคัลล ธิกรรคห่มมนุษย์
 เทพบริสุทธิดคย โสณนัสสธการ บห่อนอยามีทุกขโลกา ไรคอาภักไคแพ
 ทน จลัภญคูกจรรย โภทียสมถมยติ ทิพพิสสยธรรย อันมัตต-
 โอฬาราน อนาคตกตประโยชน ทมววิพทิตถมณ ธิมนะกรร
 พททก ธิไปรคประยุวโนยเด ๑๕ ๑๕๐๐
 ๑๕ เทวธรรมาเถ ภาวพรพระแก้ว นารททงสององค์

หน้า 44, 45

๑ รังธกตคเนตรทัก ธิเสตรกตคตักว แ่งทอแม้นธรรค
 ๒ บันนันทินธรร ทกโพธรรประภค ทอติมพริคพิโสธอง สิบถังบารมี
 ๓ สกิตยภวิเทพโท ธิมค ทิพธิมานอพร เพริกแพรว
 ๔ อัมแพรวทงเพนทก ธิเรกขิงนา ฐลธรรคพิทแพ้ว เติมพันโพธิบรรณ
 ๕ เมศปรภคยลัภ ฐกธมค ฐคธรรคพิททกคค ทอเกื้อ
 พรหมจรรยพฤทธิธอพร พุคเพิ่ม ทมโพธิธมธการเชื้อ ทนถมหม่นโพธิญาณ
 ๖ ทมเพียรภทพบลัน ฐี สัมภธิคคิตธิ ยิงแก่
 นิฏฐิพธมศรี ฐคคธรรคคธรรค ฐคคพิลลเพนพรรณ

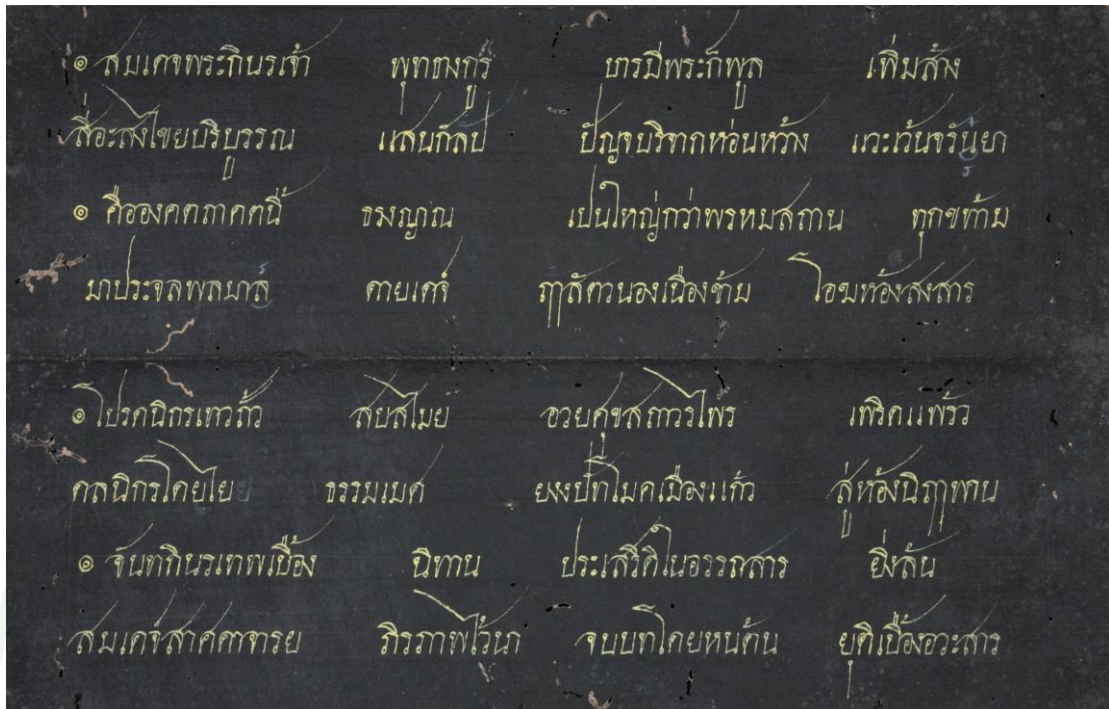
หน้า 46, 47

๑ อินทราวุธเพชร์เจ้า	จอมธรรม	จักอภิกษณิกนิทาน	ถ่วงพัน
มาเสกขณ์แก่นรลลพ	เทวด	กับพระชนกถัน	ดิศกแล้งกลององค์
๑ กุท้อรบพิกรเจ้า	ผู้ปราชญ์	อินทราวุธ	นารณ
มีคุณแก่กต	คตยิ่งยวณ	อะนคบัณฑิ	ก่อนทอ้งคนนา
๑ กับนั้พระกรรไกร	บรมมรต	โคยถุขุมละลือยกรร	เงมเจ้า
คำวิระพาพณียิ	ไพร่ภัก์นิกนา	ยงทุมบุรพคัยแล้ว	ผ่องไ้มรรคญาณ
๑ สมนะกัณโชนไก่อ	ลคณธรรม	ขึ้นชมทิมที่ฤทรว	จบเทวเรือง
พพพระญากิพพพัน	อุปภาม	พระทิมภัก์เบื่อง	โคกมคั

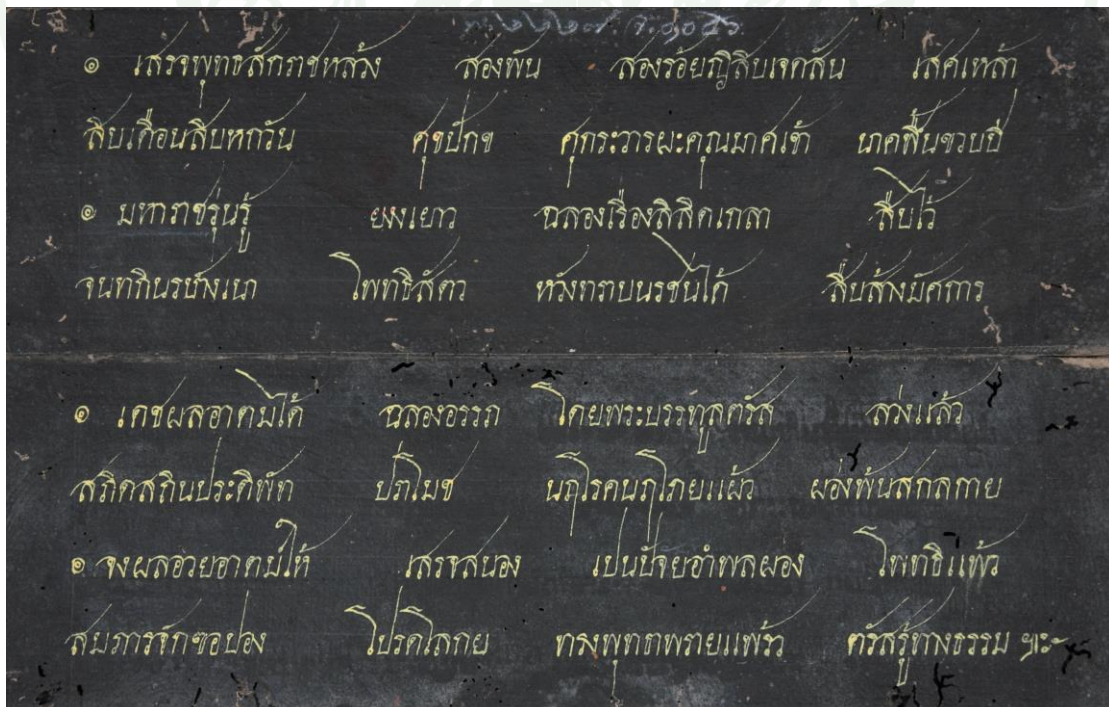
หน้า 48, 49

ถึงผก	๑ มังรายธรรมเมคแล้ว	พทณกรนา	นำอะติคยวณ	ก่อนที่
นามประยูรพระมัย	เป็นกนเรกนา	ขุมชกคิประมาณ	กรรไกร	:
๑ อินทคอรวิราชผู้	พท	พรหมทกโคยลม	ชีทมัย	:
คือเทวทกมณ	ในทคินนี้แอ	โคทิกุณาททำกัย	กทไก่อะวิ	:
๑ ขำมรินทรไก่อช่วย	พระกนิ	กีนชีพลภพร	อยู่ใช้	:
คือองคพระบวร	อนุรท	เพทะกุกคคคมิ	เลกทอ์รตน	:
๑ อินทคณิกนิกรเรือง	นฤม	ก้อทวิคคณ	ก่อนที่	:
คือองคภักคทพม	ยโธธรณ	นากุทลลวณ	ทน่อเนื้อพทของ	:

หน้า 50, 51

หน้า 52, 53

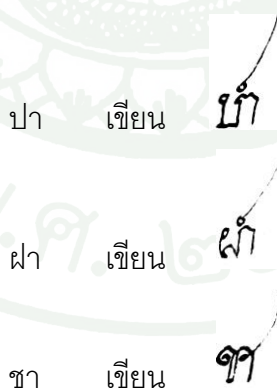
ภาคผนวก ค
คำชี้แจงรูปแบบอักษรและอักขรวิธี และตารางรูปแบบอักษรไทยและอักษรขอมจาก
ลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31

คำชี้แจงรูปอักษรและอักษรวิธี

การพิจารณารูปแบบอักษรไทยและอักษรขอมที่ปรากฏในต้นฉบับเอกสารตัวเขียน เลขที่ 31 ใช้หลักเกณฑ์ของ ก่องแก้ว วีระประจักษ์ (2530: 238) ที่ศึกษาเอกสารต้นฉบับหนังสือสมุดไทยและรวบรวมตัวอย่างรูปอักษรและอักษรวิธีของอักษรไทยสมัยต่างๆ จนสามารถประมวลเป็นเกณฑ์การแบ่งยุคสมัยของอักษรไทยรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏในหนังสือสมุดไทยได้ว่า เส้นอักษรในสมัยรัตนโกสินทร์สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา โดยลักษณะเส้นอักษรจะเอียงไปทางขวา แต่รัศมี ความเอียงของเส้นอักษรมีความแตกต่างในระดับเฉลี่ยโดยประมาณ ซึ่งสามารถใช้จำแนกยุคสมัยของตัวอักษรได้

เมื่อพิจารณาเส้นอักษรไทยและอักษรขอมของลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31 จะพบว่าเส้นอักษรเอียงขวาประมาณ 80-90 องศา ซึ่งเป็นรูปอักษรที่ใช้อยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 25 ประมาณ พ.ศ. 2401-2500 ตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากหลักเกณฑ์การจัดยุคสมัยโดยพิจารณาจากเส้นอักษรแล้ว สิ่งที่พิจารณาประกอบการกำหนดยุคสมัยของของตัวอักษรคืออักษรวิธีในสมัยนั้นๆ

อักษรวิธีที่พบในลิลิตจันทกินนร โดยมากใกล้เคียงกับอักษรวิธีในปัจจุบัน ความต่างที่พบได้แก่ การเขียนรูปพยัญชนะบางตัวเชื่อมกับสระ โดยเฉพาะพยัญชนะที่มีหาง เช่น ป ฝ ช มีวิธีการเขียนเชื่อมเส้นพยัญชนะกับสระ ดังนี้

การเขียนพยัญชนะเชื่อมสระอาโดยลากเส้นเชื่อมในลักษณะดังกล่าวเป็นอักษรวิธีที่พบในการบันทึกข้อความมาตั้งแต่สมัยอยุธยากระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์

การสะกดคำยังไม่เป็นแบบแผนมากนัก โดยเฉพาะคำที่มีไม้หันอากาศสะกด บางคำใช้อักษรหันแทนไม้หันอากาศ ซึ่งการเขียนอักษรหันแทนไม้หันอากาศเป็นอักษรวิจิตรโบราณใช้กันอย่างแพร่หลายตั้งแต่สมัยอยุธยามาแล้ว กระทั่งสมัยรัตนโกสินทร์ในช่วงหลังๆ นิยมใช้ไม้หันอากาศแทน ยกตัวอย่างเช่น

จ้งหัน

เขียน

พงหัน

วรรณยุกต์ที่ใช้พบ 2 รูป คือ วรรณยุกต์เอกและวรรณยุกต์โท บันทึกตัวอักษร เขียนได้เส้นบรรทัด เป็นระเบียบสวยงาม นอกจากนี้พบว่ามีกรณการบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ มีการระบุการลำดับเนื้อหาในการบันทึกว่า “หน้าต้น” “หน้าปลาย” ไว้ชัดเจนและมีการใช้เครื่องหมายประกอบการเขียนครบถ้วน ยกตัวอย่างเช่น เมื่อจะเริ่มต้นข้อความก็ใช้เครื่องหมายขึ้นต้นข้อความ

๙๖ ตัวอย่างดังนี้

๙๖ ๔๔๐ อ้นกัษฏาญชวลิก ทักนจะประกฤษฏิกุม ๔๔ แห่งจ้

เมื่อเขียนจบบรรทัดหนึ่ง จะใส่เครื่องหมายจบข้อความในบรรทัดนั้น เรียกว่าละสุด ๕ เมื่อจบคำประพันธ์หนึ่งบทจะใส่เครื่องหมายอังกัณ ๙๖ หรืออังกัณวิสรชนี ๙๖ เครื่องหมายที่ใช้จะเขียนเป็นระบบเช่นนี้เรื่อยไปกระทั่งจบข้อความท้ายสุดจึงเขียนเครื่องหมายปิดข้อความ

๙๖ ๐๓๓

นอกจากนี้ยังมีการระบุเครื่องหมายเพื่อบอกชนิดของคำประพันธ์ ได้แก่ ร่าย ๑๖ โคลง ๑๖ และระบุชนิดโคลงอย่างละเอียด ได้แก่ โคลงสอง ๑๖ โคลงสาม ๑๖ และ โคลงสี่ ๑๖ การบันทึกอย่างเป็นระบบเช่นนี้ช่วยให้ผู้อ่านไม่เกิดความสับสนในการอ่าน

เรื่องลิลิตจันทกนิกรใช้อักษรขอมในการบันทึกภาษาบาลีซึ่งเป็นความนิยมมานานตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีการใช้ตัวอักษรชนิดนี้สืบต่อมาในสมัยอยุธยาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากนิยมยกย่องว่าอักษรขอมเป็นอักษรศักดิ์สิทธิ์ ใช้เขียนคาถาและยันต์ต่างๆ ตลอดจนใช้บันทึก

พระธรรมคำสอนที่เป็นภาษาบาลีและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาต่างๆ มาโดยตลอด (กรรณิการ์ วิมลเกษม, 2552: 23) อักษรขอมที่ใช้บันทึกภาษาบาลีเรื่องลิลิตจันทกินนร เรียกว่า อักษรขอมบรรจง แสดงตัวอย่างดังนี้

๑ อักษรขอมบรรจง อ่านว่า ปุโรโต เสน่ อุกุโยเชติ

จากการศึกษารูปแบบอักษรและอักษรวิธีของเรื่องลิลิตจันทกินนรฉบับเลขที่ 31 สรุปได้ว่าการบันทึกเส้นอักษรเฉียงขวาประมาณ 80-90 องศา ซึ่งเป็นรูปอักษรที่ใช้อยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 25 ประมาณ พ.ศ. 2401-2500 ตรงกับสมัยรัตนโกสินทร์ สำหรับอักษรวิธีที่ใช้มีความใกล้เคียงกับปัจจุบันค่อนข้างมาก ตัวอักษรเป็นระเบียบสวยงาม นอกจากนี้ยังมีการบันทึกอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ ใช้เครื่องหมายที่เป็นมาตรฐานของการบันทึกข้อความในหนังสือสมุดไทย เช่น เครื่องหมายขึ้นต้นข้อความ เครื่องหมายจบข้อความ ตัวเลขบอกชนิดคำประพันธ์ เป็นต้น การบันทึกอย่างเป็นระบบเช่นนี้ ผู้บันทึกน่าจะเป็นอาลักษณ์หลวง ดังนั้นต้นฉบับสมุดไทยดำเรื่องลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31 ฉบับนี้จึงเป็นฉบับที่มีมาตรฐานสำหรับใช้ศึกษาวิเคราะห์

รูปแบบอักษรไทยและอักษรขอม จากลิลิตจันทกินนร เลขที่ 31

ตารางผนวกที่ 1 รูปพยัญชนะอักษรไทยและอักษรขอม

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	อักษรไทย	อักษรขอม	
		ตัวเต็ม	ตัวเชิง
ก	ก	𑄎	𑄎
ข	ข	𑄏	𑄏
ฃ	ฃ	-	-
ค	ค	𑄑	-
ฅ	-	-	-
ฉ	ฆ	𑄒	𑄒
ง	ง	𑄓	-
จ	จ	𑄔	𑄔
ฉ	ฉ	-	-
ช	ช	𑄕	𑄕
ฌ	ฌ	-	-
ฉ	ฉ	-	-
ฉ	ฉ	-	-
ณ	-	-	-
ญ	ญ	𑄖	𑄖

ตารางผนวกที่ 1 (ต่อ)

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	อักษรไทย	อักษรขอม	
		ตัวเต็ม	ตัวเชิง
อ	อ	-	-
อ	อ	ខ (ฎา)	-
อิ	อิ	-	ឃ
อุ	อุ	-	-
ฌ	-	-	-
ณ	ณ	ន	ន
ด	ด	-	-
ต	ต	ត	ត
ถ	ถ	ទ	ទ
ท	ท	ត	ត
ธ	ธ	ទ	ទ
น	น	ន	-
บ	บ	-	-

ตารางผนวกที่ 1 (ต่อ)

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	อักษรไทย	อักษรขอม	
		ตัวเต็ม	ตัวเชิง
ผ	ผ	ผ	-
ฝ	ฝ	-	-
พ	พ	พ	พ
ฟ	ฟ	-	-
ภ	ภ	ภ	ภ
ม	ม	ม	ม
ย	ย	ย	ย
ร	ร	ร	ร
ล	ล	ล	ล
ว	ว	ว	ว
ศ	ศ	-	-
ษ	ษ	-	-
ส	ส	ส	ส

ตารางผนวกที่ 1 (ต่อ)

รูปพยัญชนะปัจจุบัน	อักษรไทย	อักษรขอม	
		ตัวเต็ม	ตัวเชิง
ห	ห	𑄢	𑄢
พ	พ	-	-
อ	อ	𑄢	𑄢
ฮ	ฮ	-	-

ตารางผนวกที่ 2 รูปสระอักษรไทย

สระอักษรไทย					
รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน
-ะ	ะ	เ-	เ	-ะ	-
-า	า	ไ-ะ	-	ไ	-
-ิ	ิ	เ-	เ	เ	เ
-ึ	ึ	เ-ะ	เ	เ	เ
-ุ	ุ	-อ	อ	เ	เ
-ย	ย	เ-อ	-	เ	เ
-ี	ี	เ-อ	-	เ	เ
-ุ	ุ	เ-ะ	-	เ	เ

ตารางผนวกที่ 2 (ต่อ)

สระอักษรไทย				
รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน	รูปสระปัจจุบัน
เ-ะ	-	เ-ย	เ-ย	เ-ย
เ-	เ-	เ-อะ	-	เ-อะ
แ-ะ	แ-ะ	แ-อ	แ-อ	แ-อ

ตารางผนวกที่ 3 รูปสระอักษรขอม

สระอักษรขอม			
สระลอย	สระจม	สระลอย	สระจม
อ	-	-	-
อา	-	อา	อา
อิ	-	อิ	อิ
ไอ	-	ไอ	ไอ
อุ	-	อุ	อุ
อู	-	อู	อู
เอ	-	เอ	เอ
โอ	-	โอ	โอ

ตารางผนวกที่ 4 รูปตัวเลข วรรณยุกต์ และเครื่องหมาย

ตัวเลข	วรรณยุกต์	เครื่องหมาย	
		เครื่องหมายที่ใช้ประกอบคำ	เครื่องหมายประกอบการเขียน
๐	-	เอก / ไม่หันอากาศ	ขึ้นต้นข้อความ
๑	-	โท / ไม่ได้คู่	พยางค์
๒	ตรี 	-	สิ้นสุด, วรรณยุกต์
๓	จัตวา 	-	อังกุ่น
๔	นิคหิต 	-	อังกุ่นวรรณยุกต์
๕	-	ไม้ทัณฑฆาต	โคมุตร
๖	-	-	เครื่องหมาย
๗	-	-	จบข้อความ
๘	-	-	กากบาท -
๙	-	-	-

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ – นามสกุล	นางสาวสาวิณี ขอนแก่น
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ 15 เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2527
สถานที่เกิด	จังหวัดแพร่
ประวัติการศึกษา	ศิลปศาสตรบัณฑิต ภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	นักภาษาโบราณ ระดับปฏิบัติการ
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร